

ÇARÇIRA

Kovara Çandeyî ya Giştî

אִי אֵל מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
לֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
'מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
'מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
'מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי
מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי מִלֵּוּי

Naverok

Kurmanciya Bakur û Dimilî:

- * Li Babet Nivîskar, Ziman û Elifbayê, Pertûkêt Dînê Êzidiyan.
- * Çend Şairên Klasîkên Kurd.
- * Rojnamegerîya Kurdî li Kurdistana Bakur û li Tirkîyê-iii.
- * Elik û Fatik(Çirokek folklorik a bi zaravê Dimilî).
- * Beyannamey Şêx Seîdî Pîran.
- * Gergerînok an Siwarê bi tenê - iV -.
- * Hunermendekî Kurd,Lala Abdah Ameen.

Kurmancîya Başûr:

- * Le Çiwarçiray Mehabad da.
- * Zimanî yekgirtûy Kurdî.
- * Baxçey Şa'îran.
- * Pêwendî nêwan Kurd û Rûsya.
- * Folklor, Goranîy Sawyer kutandnewe.
- * Mihemed Elî Kurdî û Çîrokî Diway serxoşî şêtiye.
- * Kurtemêjûyekî Kurdnasî le Elmaniya da.

ÇARÇIRA

Adar 1989 hejmar :4, 5, 6

Xwedî: PROJA KURDÎ,

Risingeplan 3,S 163 62 SPANGA, Sweden

Biha: 40 kron e - Ji bo derveyî Swêdê 15 DM.

Bankgiro: 468-1656

Berpirsiyar: Ferda TURAN.

Redaksiyon: Malmisaniy, K. Ali, M. Lewendi, K. Abdulla.

Raxistin: M. Lewendi,

ÇARÇIRA

Kulturtidskrift på kurdiska.

Nr 4, 5, 6 - mars 1989.

Utgivare: Kurdiska Projektet,

Risingeplan 3, 163 62 SPANGA.

Ansvarig utgivare : Ferda TURAN.

Redaktion : Malmisaniy, K. Ali, M. Lewendi, K. Abdulla.

Xwendevanên hêja:

* Proja Kurdî ku beşeke Belediya Stocxholmê ye, di destpêkê de biryar girtibû ku şeş hejmarên kovara Çarçira'yê derxe. Piştî derketina sê hejmarên pêşîn, ji ber hin şertan û meselên ekonomîk hejmarên din bi derengî ketin. Ji ber vê yekê me biryar da ku van her sê hejmarên mayî jî wek kitêbekê pêşkêşî xwendevanan bikin.

* Pîraniya gotarên vê hejmarê di 1986'an de hatine amadekirin. Lewra em uzrê xwe jî xwendevan û xwedîyê gotaran dixwazin ku me bi derengî xist.

* Wek tê zanîn Proja Kurdî di 1984'an de dest bi karê xwe kiribû û hetta sala 1990' î wê karê xwe berdewam bike, piştî wê karê projê xelas dibe û Proja Kurdî tê girtin.

* Em hêvîdarin bi van her şeş hejmarên Çarçira' yê bi qasî dilopekê be jî fêda me gihîştibe tevgera rewşenbîrîya Kurdî em xwe bextiyar dizanin.

Digel silavên me !

ÇARÇIRA

Ev nivîsara jêrin a prof. Qanatê Kurdo ku derheqê du kitêbên dinê Êzîdîyan de ye, jî “Govarî korî zanyarî kurd, Bergî yekem, beşî yekem, Bexdad, 1973 rûpel: 132-172” hatîye girtin. Tu guhertînek an lêzêdekîrînek di nivîsarê de nehatiye çêkirin, me tenê ew jî herfên Erebbî wergerandiye herfên latîni. Wênayên nivîsarê jî me lê zêde kiriye.

LI BABET NIVÎSKAR, ZIMAN Û ELIFBAYÊ, PERTÛKÊT DÎNÊ ÊZIDÎYAN

Prof. Qanatê Kurdo

Li babet ayîn, dîn, diyanet, jiyan û şerê Êzîdîyan pêşberî dijminê xwe gelek pertûk û govarêt nivîsar hatine nivîsandinê. Mesele, heta navê sed û pêncî pertûk û nivîsarê kurd li babet Êzîdîyan da û bibliyografiya kurdnasiyê da (1) bi yeko yeko hatine nîşankirinê. Mamostayê berêz **Şakir Fetah** jî wek bîst û pênc navê pertûk û nivîsarên li babet Êzîdîyan da li pertûka xwe da (“*Yezîdîyekan û Ayînî Yezîdî*”, *Silêmanî, 1950*) bi yeko yeko nivîsiye. Di vê nivîsara xwe da ez her bi tenê dixwazim derheqa nivîskar, ziman û elifbayê pertûkê dînê Êzîdîyan, yê ku çapkirî çend gilîyan (qîsan) binivîsim.

Li dunya yê da eşkira ye ku du pertûkê dînê Êzîdîyên kurd hene. Ew pertûk ev in **Kitaba Cilwe û Meshefa Reş**

Li babet wan her du pertûkan da gelek nivîsar bi cûre - cûre zimanan hatine nivîsandinê (nûsrawin).

Ew merivê ku derheqa van pertûkan da nivîsiye, hemî Rojhelatnas in.

Heryek jî wan fikrekê li babet wan da nivîsiye, belam heta nika ne eşkira ye kê ew pertûkan nivîsiye û kengê, berê pêşîn bi çi zimanî hatina nivîsandinê? Meram û mebestê min ew e, ku di vê nivîsarê da bi van

pirsan va mujûl bibim û bersiva van pirsan bidim. Gelek lêgerok(lê-kolîner)dinivîsin, ku li sed salîya 11-12 da zemanê xaçperestiyê da pertûkêt dînê Êzidiyan nivîsîne. Lakin çend lêgerok jî dinivîsin ku wextê nivîsandina wan ne aşkira ye. Mesele, **C.Lavkotka** di pertûka xwe da(“Pêşketina Nivîsarê”, Moskova, 1959,lapere:134-135)dinivîse: “Heta nika wextê nivîsandina vê heykelê li pertûkêt dînê Êzidiyan ne êyan e.”

O.L.Vilîçêvskî jî li dîsêrtatsiya(têz) xwe da“Têkstên Êzidî”dinivîse ku ew pertûk li sedsaliya 17 da hatina nivîsandinê.(2)

Belam mamosta Şakir Fetah jî bi gotina merivêt din dinivîse: “*Nûsrawe rasteqînekan nîn, renge sed û penca salêk lemew pêş nûsrabêtinewe.*”(3)

Belam qet kesek ji van lêgerana meseleyekî bi îspat gotin û fikra xwe nayine pêş û nîşan nake. Wisan jî (herweha)lêgerok îspat nakin bere pêşin ew pertûk bi zimanê Erebbî hatine nivîsandinê, yan jî bi Kurdî. Bi nivîsara mamosta Şakir Fetah em pê dihesin ku bi gotina zanyarê ereb **S.Dimiluci**“nivîskarê pertûkêt dînê Êzidiyan bere pêşin yan Erebbî buye, yan gawir buye, yan jî merivêt rafiz buye”.

Mamosta Şakir Fetah wisan jî dinivîse, ku bi gotina **Nûrî Paşa**“Nivîskarê wan pertûkan Nestoriyanî buye.”Belam Şakir Fetah bi xwe bi safî nabêje fikra xwe, ew her dinivîse:

“*Katî dananîşiyana yek nîye, danerîşiyana herweha yek kes nîye*”(4)

Bi fikra min nivîskarê wan pertûkan ne Erebbî buye, ne gawir buye, ne Nestoriyan buye, ne jî rafiz buye.

Eger nivîskarê wan Erebbî, Nestoriyan, gawir û rafiz buye, bo çi wan ew pertûk bi zimanê xwe nenivîsîne û bo çi wan bi zimanê Kurdî nivîsîne? Eger wan ew pertûk nivîsîne, bo çi wan bi elifbayekî ciyawaz nivîsîne? Evan pirsan ne eyan in. Wisan jî ne eyan e sebeb çi nivîskarê wan pertûkan ew bi elifbayê ne eyan û ne belav nivîsîne?

Hinek nivîskar dibêjin ku têkstê dînê Êzidî yê bi dizî ne, nivîskarê wan jî tirsê xwe, nikaribûn wan têkstan bi zimanê Kurdî û elifbayê Erebbî binivîsiyana. Bi fikra min ne wa ye;em dizanin ku li tarîxê da nav sed salîya 11-13 li welatên Rohilatanêzîk da gelek destnivîsar ziddî prensibê dînê musulmaniyê bi zimanê Erebbî yan jî bi Farişî nivîsandine. Wisan jî eyan e ku li nav wan sedsaliyan da cûre-cûre komêt(komeleyê)rafiziyan, serokê cûre-cûre komêt mezheb û dînî, bîr û bawera xwe ya dînî, fikr û diyaneta xwe ya dînî bi zimanê Erebbî nivîsîne, yan jî bi zimanê Farişî nivîsîne. Bi fikra min nivîskarê pertûkêt dînê Êzidiyan jî karibûn ewa têkstê dînê Êzidiyan binivîsandana, lakin wana ewa nenivîsîne, bi zimanê Kurdî û elifbayê serbixwe û xwerû nivîsîne. Pirs tê gotinê:Bo çi nivîskarê wan pertûkan ewa nivîsîne?Ber-

siva vê pirsê her ev gotûbêje: Nivîskarê van pertûkan bi eslê xwe Kurd bûne, ji ber vê yekê ewan xwestîye nivîsara xwe bi elifbayê serbixwe û xwerû binivîsîn û bi vê cûreyê nîşan bikin, ku milletê Kurd xudanê dîne serbixwe ye, xwedanê elifbayê neteweyî xwerû ye.

Li vira pêwîste bê gotin: dibe berî nivîsandina wan pertûkan ev elifba hebûne? Dibê jî wextê nivîsandina wan, nivîsarê pertûkê dîne êzîdî bi xwe ew elifba pêk anîne? Em vê pirsê nizanin, lê pêwîst e em bêjîn, ku nivîskarê wan ew bi elifbayekî xwerû û serbixwe nivîsîne, nek ji tirsaxwe, nek ji wê yekê ku merivê musulman pê nehesin û pey wan negerin, wan negirin û nekujin.

Sebeb ne ev e; sebeb ew e ku yan elifbayê Êzîdî ji mêj ve hebûye, yan jî nivîskarê wan pertûkan teze ew elifba pêk anîye û xwestîye nîşan bike ku milletê Kurd xudanê şaristanîya xwerû ye, xudanê dîne xwerû ye, xudanê elifbayê xwerû ye.

Dinivîsin ku pertûkê dîne Êzîdîyan bi destê merivê ne-Kurd hatine nivîsandinê. Eger wisan e çima (boçî) li wan pertûkan da kêmasî û şaşîyê (çelemeyê) ziman tune (çû nîne).

Bi fikra min her çend ewan çak zimanê Kurdî zanibûya, dîsan ê ewan dê li îeda şaşîyê rêzimanî binivîsiyana. Belam bi nihêrîna min, ez dibînim, ku têkstê Anastas Marî çapkirî da qet şaşîke rêzimana zimanê Kurdî tune. Ji ber vê em bêjin ku nivîskarê pertûkê dîne Êzîdîyan merivê Kurd bûye. Pêwîste dîsan bibêjin, ku Bitnerê Îranzan ye ku ev pertûk wergerandine ser zimanê Fransîzî û Anastas Marî ye derheqa dîtina (dozîneweya) wan da nivîsiye (5) û wisan jî lêgerokê din bê şik dinivîsin, ku herdu pertûk bi destê merivê Kurd bi zimanê Kurdî hatine nivîsandinê. Bi vê gotinê û li ser binaxe û binyatê corê nivîsandî em dikarin bêjin ku nivîskarê pertûkê dîne Êzîdîyan Kurd bûye, ku vê pirsê îspat bikin pêwîste em bi zimanê wan têksta va mujûl bin. Li tarîxa lêgerîna wan têkstan da lêgerok dinivîsin ku bere pêşîn têkstê pertûkê dîne Êzîdî hatibûye terceme kirinê ser zimanê Erebi, li paşê jî zimanê Erebi wergerandine ser zimanê Îngilîzî, Fransîzî û zimanê din, nika hemû terceme kom nekirine li çîkî. Cem min her bi tenê du şîveyê wan pertûkan hene:

1-Yek ya çapkirina Anastas Marî ye (Foto kopiya wê têkstê bi elifbayekî xwerû ye).

2-Yek jî mamosta Şakir Fettah çapkirîye. Ew dinivîse ku ewî ew têkst jî zimanê Erebi wergerandiye ser zimanê Kurdî.

Min têkstê Anastas Marî û têkstê Şakir Fettah beramberî hev kirin û ez pê hesiyam ku li gelek ciyan ciyawazî û cudayî li nav wan da heye. Eva nîşan dike ku mamosta Şakir Fettah yan têkstê xwe bi rast terce-

me nekirine, yan jî divêt tekstêt Erebi yê ku Şakir Fettah jê terceme kirine, ji tekstekî Kurdî din hatîye wergerandinê . Li vira ez nikarim binivîsim ji kîjan(kam) şîveyê tercuma Erebi hatîye wergerandinê, ji tîkstêt eslî yan jî ji tîkstekî ne eslî? Sebeb vê yekê ez nikarim safî bikim kîjan tîkst yê eslî ye, yan nêzîkî tîkstê bere pêşîn e. Pirsra qurs ewe, ku qet li tîkstêkî da sala nivîsandina wan nehatiye nîşankirinê. Belam her çend tîkstêt Anastas Marî bi elifbayekî cuda û xwerû hatîye nivîsandinê û elifbayê wî jî ne wek elifbayê Erebi, Nestorîyanî û Yehudî ye. Ez difikirim ku tîkstê Anastas Marî yê eslî ye(binaxeye) yan jî şîveyekê bere pêşîne.

Hewes û întirêsa min bi tîkstê Anastas Marî va heye, çimkî bi harîkarîya lêgerîna wî em dikarin safî bikin bo çi ew bi elifbayê Erebi nehatîye nivîsandinê? Ji bo çi bi arîkarîya elifbayekî din hatîye nivîsandinê? Hemî lêgerok dinivîsin ku pertûkê dînê Êzîdîyan bi zimanê Kurdî hatine nivîsandinê, Mesele; C.Lavkotka li kitêbê xwe da "Pêşketina Nivîsarê" li rupelê 135 da dinivîse: "Zimanê van herdu pertûkan zarave Kurdî cîga ye" Mamosta Şakir Fettah jî dinivîse: "*Yezîdîyekan her dû nusrawî ayîniyan heye: Cilwe û Mesfehê Res, herdukîşîyan be zimani Kurdî nusrawnetewe.*"(6)

Ev gotinê jorê rast in, lê heta nika nehatiye gotin û nivîsandin: Bi çi zaravê Kurdî ew pertûkane hatine nivîsandinê.

Li Kurdnasiyê da heta nika texmîn dikin ku ev pertûkane bi zaravê Kurmancî hatine nivîsandinê. Vê texmînê bi gotûbêjê jêrîn me didin bawer kirinê 1- Êzîdî bi zaravê Kurmancî taxivin,

2- Kakilê pertûkê nivîsandî dîn û ayîna Êzîdîyan e, her bi tenê divêt dîn û diyanetê wan Kurmancî nivîsandî be.

Belam pêwîste bêjin; ku bi arîkarîya lêgerîna lêgerokê berê û bi lênihêrîna xwe li tîkstêt Anastas Marî çapkirî ez hatime ser wê fikrê ku pertûkê dînê êzîdîyan bi zaravê kurmancî nehatine nivîsandinê, bi soranî hatine nivîsandinê. Eva yeka eşkira dibe û tê ber çavan wextê em wan dixwînin beramberî zaravê kurmancî dikin. Mesele; wextê ez wan pertûkan dixwînim, ez di wan da meseleyê wusan dibînim, yê ku her bi tenê li soranî da didine xebitandinê (bekar dehênin). Mesele; li tîkstêt wan pertûkan da ev meseleyê jêrîn hene:

1-Cînavêt kurtkirî (kurtkiraw):-*m, -t, -î, -man, -tan, -yan.*

2-Pirtika navêt naskirî(nawekanî naskiraw):-*eke, -ekan,*

3-Li şûna pirtikê hebendî(îzafê):(yê eslî jin/mê) *a, e, yê eslî mêt/ nêt:-ê, -î.*

Li van pertûkan da pirtika hebendî-î di emilînin(bikartînin). Belam ew li soranî da eslî jin û mêt kêm nîşan dikin, li kurmancîya bakur da cînavêt

kurtkirî cî pirtika navê baskirî yan kê m bi kartînin yan jî qet bi kar naynin. Ev nîşana cudayîyê û ciyawazîyê dikine nav kurmançîya bakur û kurmançîya jêrîn(soranî).

Eger em baş li têkştê pertûkê dîne Êzidiyan yê Anastas Marî çapkirine binêrin em dê bibînin ku li nav wan da ev nîşana têne ber çavan û eva îspat dike ku pertûkê dîne ezidiyan bi soranî hatine nivîsandinê.

Ku xwendkarê delal û xoşewîstê me vê gotinê bawer bikin, ez wan têkstan li du vê nivîsara xwe bi elîfbayê latîni li tenîştê wan çap dikim. Nika pirs tê gotinê : eger ew pertûkê bi soranî hatine nivîsandinê, bo çî ew bi zaravê kurmançî nivîsîne û kê kengê ew nivîsîne? Heta nika ev pirsana jî nehatine gotinê û bersiva wan divêt bê nivîsandinê.

C.Lawkotka li kitêba xwe da dinivîse : “Heta nika bi me va êyan e ku eva heykeleke nivîsandîya, lê çî wextê peyda bûye, Bitner nîşan nekiriye.”(7)
O.L.Vîliçivskî jî dinivîse: “Têkştê dîne Êzidiyan li sedsalîya 17 da hatine nivîsandinê.”(8)

Mamosta Şakir Fettah jî li kitêba xwe de dinivîse: “*Reng e sed û penca salêk lemew pêş nûsrawnetewe*”. Ema pirañîya (zorbeya)lêgerokan hesab dikin ku ev pertûkê li nav sedsalîya 11-12 da hatine nivîsandinê. Bi fikra min eva gotina paşîn rast e, lê sed mixabin ji bo îspat kirina vê yekê bona ku pirsê temam bê saffikirinê, lazim e çend meselan bînine ber çavan.

Gelek mirov zanin ku wextê Şêx û pîrê Êzidiyan serhatîya serokê Şêxê xwe bi 'edetî gilî(qisa) dikin ew dibêjin ku kitêb û defterê dîn û ayîna Êzidiyan bi destê **Şêx Hesên**, bi qelesa **Şêx Hesên** hatine nivîsandinê. Hinek Êzidiyê Sovyetîstanê nika jî dibêjin bi “**qelesa Şêx Adî**”.

Bi nivîsara Şakir Fettah, Şêx Hesên li sedsalîya hicrî 594 da (1194-1195) ji dayika xwe bûye, ku ew neviyê birê Şêx Adî bûye. Bi melûmatîyê ereban Şêx Adî li sala 1062 da çûye rehmetê. Dinivîsin ku navnîşanê Şêx Adî ev bûne: **Şêx Adî bin Misafir Merîwan**, hozanekî bi lîmet û zanyarê dîn û dîyanet bûye û nivîsarê wî bi zimanê erebî hene.(9)

Bi vê yekê em pê dihesin, Şêx Adî û neviyê wî Şêx Hesên bi eslê xwe ji bine-malekê ne, ji xelkê Merîvanê bûne.

Eva nîşan dike ku nivîsandina pertûkê dîne Êzidiyan bi navê du merivan va girêdayî ye; herdu meriv jî Şêx Hesên û Şêx Adî bûne û herdu ji **Mêrîvanê** bûne.

Mêrîvan jî çawan êyan e heta nika cî û wargeyê Kurdê Soran bûye. Eger em hesabê van malumatîyan bibînin em dê fam bikin ku çima pertûkê dîne Êzidiyan bi soranî hatine nivîsandinê. Bi vê şirokirinê, bi vê gotinê em têne ser wê fikrê ku li nav sedsalîya 11-12 da pertûkê dîne Êzidiyan bi destê soran hatine nivîsandinê.

Li vira pirsê ferz û muhim ne ewe; kê nivîsîye? Şêx Adî nivîsîye yan Şêx He-

sen? Pirs a bi nirx ew e ku nivîsandina wan bi navê merivê 'eyan û navdar va girêdaye, bi navê wan merivan va girêdaye, yê ku li nav sed sala 11-12 da jiyane û eslê xwe jî soran bûne. Eger em hisabê van gotûbêjan bibînin, eger em malûmatiyê tarîxî û serhatiyê zargotî bawer bikin em dê bêne ser wê fikr û ser wê gotinê ku dîn û diyaneta êzidîyan fikr û bîr û bawerîya wan der heqa afirandina dunyayê heta sed salîya 11-12 li nav soran wek êzidîyê kurd peyrevê dîn û diyaneta pêşketiyê xwe (bav û bapîrê xwe) bun û paşê wergerîyane ser dînê musulmanîyê.

Bi gotûbêjê 'ereban, Şêx Adî û Şêx Hesên ji binemala wan xelîfan bûye yê ku li nav salê 661-750 da li Îraqê û Şamê hukumdarî dikirin(10). Ew dinivîsin ku jî vê binemalê navê du xelîfan hebûne: Xelîfe **Merwan I. El-Hekeem** û Xelîfe **Merwan II El-Hîsmar**. Dinivîsin; Şêx Adî bin Misafir Merwan jî van Merwanîyan bûye. Bi vê gotinê Şêx Adî hesab dikin ereb.

Li babet vê gotinê û vê nivîsarê divê binivîsim, ku navê **Merwan** çawan (weku) navê xelîfe nexebera (newîşeya) erebî ye, ew xeber jî zimanê kurdî ketîye nav zimanê erebî; ew xeber jî erebî da şûna xebera **Merîwan** hatiye nivîsandinê. Di kurdî da herdu şîwe jî hene: **Merwan**/ **Mervan**/**Merîwan**. Navê Merwan/ Merîwan yan navê qebîla kurdê Merîwanê ye, yan jî navê cî û warê (nahîya) Merwanê /Merîwan e.

Bê şik herdu xeber jî xeberê kurdî ne. Bi qanûna zimanê erebî Merwan yan Merîwan nayê şîrokirinê. Zimanê kurdî da xeberêd mîna vê xeberê eafirandî gelek in, mesele; Merwan, Merîwan, Helwan, Şêrwan, Sîrwan, Berîwan yê din.

Eger em gotina tarîxzanan bawer bikin, ku xelîfê Umeyyedan û Êbbasîdan li wextê hukumdarîya xwe gelekî ketibûn ber îtaeta şaristanîya Sasanîyan(11). Em dê bînin ser wê fikrê ku Şêx Adî bin Misafir Merwan bi eslê xwe jî Merwanê/Merîwanê ye.

Eger em gotûbêjê nivîskarê ereban qaîl bin, bêjin eva gotina ne rast e û bêjin Merwan xebera erebîye, dîsan divê em bêjin pertûkê dînê êzidîyan bi destê Adî bi zaravê kurmançiya jêrî (sorani) hatiye nivîsandinê. Eva pirs a mihim e û bi ferz e.

Di tarîxê da eyan e, gelek kitêbê dînî, filosofi, tarîxî, şaristanî bi destê mirovê ne ereb (bi destê Farisan, Tirkanû Kurdan) bi zimanê erebî hatine nivîsandinê jî; belam qet kesek nabêje û nanivîse ku nivîsarê wan merivan ne yê erebî ne, kesek wisan jî nanivîse ku ew nivîskar bi eslê xwe ereb bûne. Wisan jî kesekî nenivîsîye ku bîr û bawer, diyanet û merîfeta wan kitêban ne yê musulmanîyê ne; kesek tiştê awa heta nika nenivîsîne, çimkî pirs a mihim ewe bi çî nivîsar hatine hatine nivîsandinê û derheqa çî de wê nivîsarê da hatîye nivîsandinê; meseleyeke heweskar û întirês jî heye; pêwîste ez wê jî bêjim. Ew pirs ev e; ku heta nika li nav êzidîyan da şîweyê dîn û diyaneta êzi-

dîyan yêt bi zargotî jî hene. Lê sed car mixabin, heta nika ew têkst kê m hati-
ne kom kirinê. Eger ew nivîsandî bûna, çapkirî bûna me dê ew beramberî
têkstê Anastas Marî çapkirî bikira û em dê pê bihesyan qîmetê wan tarîxî
û şaristanî çî ye.

Heta nika li Sovêtistanê her du têkstê folklorî yêt dîne êzidî jî zarê şêxan ha-
tine nivîsandinê. Ew her du têkst jî nika li cem min in, her du jî bi zaravê kur-
mancî ne, ew der heqa efirandina dunyayê neqil dikin. Têkstê bi destê **Loza
Kazaryan** jî zarê Şêx Hemze sala 1920 da hatiye nivîsandinê, navê wê têkstê
“*Qewla zebûna meysûre*”(12). Têkstê jî min sala 1939 da ji zarê Eloyê Silo li
gundê Tîsêlê nahiya Axalkalakê komara Gurgistanê nivîsîye. Navê wê tēkstê
jî “*Surê Efrîna Dunyayê ye*”. Her du tēkst jî bi stran tene gotinê, fikr û kakilê
wan mîna (wek) fikr û kakilê her dū tēkstê Anastas Marî û Şakir Fettah çap-
kirî “*Meshefa Reş*”in. Li gelek cîyan ev tēkstana mîna hev in, li hin cîyan jî
ji hev dūr in.

Pirsa beramber kirina van tēkstana, lêgerîna wan gelek mihîm e, çî li mesela
tarîxa dîn û dîyanet û îdolojîya neteweyê kurdan, çî li mesela ziman û zara-
vê kurdan, çî li tarîxa lêgerîna şaristanîya neteweyê kurdan. Heyîn û nebû-
na tēkstê folklorî bi zaravê kurmançî û tēkstê Anastas Marî bi zaravê soranî
nîşan dikin ku ew tēkstane bi fikr û kakil ve nêzîk hev in . Eger em tenê ser
wê gotinê, pêwîste em bêjîn ku dîyaneta êzidîyan, dîne wan, li nav **Kurdista-
nê** belavkirî bû , ku êzidî heta nika jî li ser dîne bav û bapîrê xwe diçin, ku
kurdê musulman bi zorbeyî û destê zorê wergeriyane ser dîne musul-
manîyê.

Li paş vê gotûbêjê pêwîst e çend gilîyan (bêjeyan) jî derheqa elifbayê pertû-
kê dîne êzidîyan binivîsim.

Li nivîsara xwe ya jorîn da min li ci-cîyan çend qise derheqa elifbayê pertû-
kê dîne êzidîyan gotin. Nika jî ez dixwazim çend gotûbêjan derheqa reng
û ruyê wan, derheqa sistem û prensîpa pêkanîna wan binivîsim.

C.Lavkotka li kitêba xwe da “Pêşketina Nivîsarê”“Pêşkewtinî
nûsraw” li rûpela 135 da dinivîse “Elifbayê êzidî 33 tîpin, zorbey(pi-
ranî) xwe jî elifbayê Nestorîyanî ye. Tê da çend tîpêd xwerû hene; Ew
tîp jî şêxê êzidîyan zêde kirine, ku elifba minasibî zaravê tēkstan be.
” Bi fikra min eva gotina ne rast e. Elifbayê pertûkê dîne êzidîyan ne
mîna elifbayê Nestorîyanî ye. Ew wisan jî ne mîna elifbayê erebî ye,
ne jî mîna yê Yehûdî ye. Ew elifbayê xwerû û neteweyî ye. Belam pê-
wîst e bê gotinê ku elifba li bin îtaeta prensîp û sistema elifbayê erebî
hatiye rêk û pêk kirinê (binêre tabloya beramber kirina elifbayan li jê-
rê ye).

Eşkera ye ku nivîsandin û xwendin bi elîfbayê erebî ji aliyê destê rastê despê dibe û berbi aliyê destê çepê diçe. Nivîsandin û xwendina têkstê pertûkê dîne êzîdîyan jî bi vî cûreyî ye. Li elîfbayê erebî da sê tîp bi kar tînin bo nîşankirina çend sewtê danganî li elîfbayê êzîdî da jî wisan e.

Di herdu elîfbayan da prensîp û sistema nîşankirina sewtê danganî bi cûrekî ye. Mesele; tîpa *I* (elîf) li destpêka xeberê (wişeyê), li nivê xeberê û li kutayîya xeberê sewta danganî (a) nîşan dike. Ew tîpa bi reng û cûrê xwe va, bi nivîsandina xwe va li elîfbayê erebî da jî wisan tê nivîsandinê. Li elîfbayê erebî da tîpa (g) (waw) di sewtê danganî (u, o) û di sewtê bê danganî (v, w) nîşan dike. Li elîfbayê êzîdî da şûna vî tîpa (7) dinivîsin û ew tîp mîna tîpa (9) sê sewtên danganî (u, û, o) û du sewtên bê danganî (v, w) nîşan dike. Li elîfbayê erebî da bi arîkarîya tîpa (yê) sewtê danganî (ê, î) nîşan dikin, li elîfbayê êzîdîya da jî wisan e. Di wê da bi arîkarîya tîpa (9) her du sewtê (ê, î) nîşan dikin. Li elîfbayê erebî da sewtê danganî kurt (e, i) nivê xeberan da nanivîsin (nîşan nakin), wisan jî li elîfbayê êzîdî da sewtan li nivê xeberan da nîşan nakin. Li vira eyan

dibe ku prensîpa nîşankirina sewtê danganî li herdu elîfbayanda mîna hev in, yan yek e. Eva qanûna û prensîpa wisan jî li nîşankirina çend sewtê bê danganî da tê ber çavan.

Mesele; di herdu elîfbayan da bi arîkarîya tîpekê sewta (b) nîşan dikin.

Li elîfbayê êzîdî da çar tîp zêde hene, ew her çar tîp ev in: **H, X, Ç, P**, Ev tîpana sewta **Z** (yê zimanê kurdî) nîşan dikin. Eyan e ku di elîfbayê erebî da çar sewtê nêzîkî hev hene; ew sewt ev in: **ذ ط ح ز**

Di zimanê kurdî da ev sewt tunene. Eva mesela jî nîşan dike ku elîfbayê ezîdî bi prensîpa pêkanîna elîfbayê erebî hatîye danînê û çêkirinê. Yekêti û wekhevîya prensîp û sistêma pêkanîna elîfbayê êzîdî û erebî bi meseleyê din va jî tîn ber çavan û nîşan dikin ku elîfbayê êzîdî bin îtaeta elîfbayê erebî da ye. Lakin pêwîste bêjin ku elîfbayê êzîdî bi temamîya xwe va ji elîfbayê erebî cudatir e. Ew wisan jî ji elîfbayê Nestorîyanî û yê Yehûdî ciyawaztir e. Ciyawazî û cudayî ya wî ji van elîfbayan di van meseleyê jêrînda eşkera dibe. Tîpê êzîdî bi ferq û cawaz têne nivîsandinê, di elîfbayê êzîdî da nîşanê dîyagrîtik (niqtik û nîk) ne li ser tîpan hene, ne jî li bin tîpan hene. Di elîfbayê erebî da tîpê yek cûreyî bi arîkarîya nîşanê dîyagrîtik ji hev cuda dikin. Mesele; nîşan (ح) bi dîyagrîtik sewta (H) nîşan dike, bi niqtikekê li ser (خ) sewta (X) nîşan dike, bi niqtikekê li bin (ج) sewta (C) nîşan dike. Bi sê niqtikan li bin (چ) sewta (Ç) nîşan dike. Belam li elîfbayê êzîdî

da bi guhastina halê tîpan sewtan ji hev cuda dikin; Mesele; tîpa (**Q**) li elîfbayê êzidî da sewta bê danganî (**T**) nîşan dike, lê di halê wergerandîta li sewta danganî (**E**) nîşan dike; tîpa (**N**) li elîfbayê êzidî da sewta (**R**) nîşan dike, lê di halê wergerandî da (**U**) sewta (**N**) nîşan dike, Di elîfbayê êzidî da tîpa (**P**) sewta bê danganî (**Z**) nîşan dike, lê di halê paş û pêş wergerandî da ew tîp (**Q**) sewtêt danganî (**i,ê,y**) nîşan dike .

Li elîfbayê êzidî da tîpa (**W**) sewta (**S**) nîşan dike, lê di halê wergerandî da (**M**) sewta (**Ş**) nîşan dike. Xulase prensîp û sistema nîşankirina sewtan li elîfbayê êzidî da li gelek alîya va ji elîfbayê milletêt cîran ciyawaztîre.

Cîyawazîya elîfbayê êzidî ji elîfbayê erebî, Nestorîyanî û yê Yehûdî wisan jî bi rêz û kaşêt xwe rast va tê ber çavan. Tîpêt elîfbayê erebî bi raste-rast rêzkirî û goşekirî têne nivîsandinê, elîfbayê êzidî bi rêzkaşa zaxê xwe va elîfbayê “kvadratîye”, lê elîfbayê hurandî û çivane ye.

Bi lênihêrîn û lêgerîna xwe ez tême ser wê fikrê, ku elîfbayê êzidî bi destê merivê hozan, bi lîmet û zanyar hatîye pêkanînê, bi destê wî merivî hatîye danîn û çêkirinê, yê ku rind tarîxa nivîsandina elîfbayan zanibûye û karibûye elîfbayê neteweyî pêk bîne. Ez li ser wê fikrê me, ku Şêx Adî serekê şêxêt êzidiyan ew elîfbayê pêk anîye û pertûkêt dîn û ayîna êzidiyan nivîsiye. Bê şik meram û mebestê wî ew bûye ku ewî xwestîye nîşan bike ku dîn û diyaneta kurdêt êzidî cuda ye, ku ayîn, dîn û diyaneta wan ji pûçbûnê, winbûnê bipolarêze, ku peyrevê wî li cem xwe bihêlin, bixwînin, ezber bizanin û kakilê wan pertûkan ji êzidiyan ra bi ezber bêjin, lê nedine bi destê merivêt biyanî (ereb, yehûdî û gawir).

Vî teherî (bi vê cûreyê) ew pertûkane heta nika jî ji govekekê (sililekê) ketiye destê govekeke dîn, lê nebûye elîfbayê neteweyî. Ew elîfbaya nebûye elîfbayê neteweyî, çimkî berepêşîn cem şêxêt serekê êzidiyan bû ye. Ew şêx berpîrsiyar bûne, wan pertûkan li cem xwe bihêlin û wek pertûkêt muqeddes nedine bi destê kesekî. Bi vê cûreyê ew pertûk nav komêt êzidiyan da maye û belav nebûye.

Eyane ku dîn û ayîna musulmanîyê bi zora şûr li nav kurdêt êzidiya belav bûye, êzidî mecbûr bûn xewle û nepenî (pena) bijîn. Sebebê vê yekê elîfbayê kitêbêt dîne wan nebû elîfbayê neteweyî. Sebeb vê yekê wî elîfbayê danîne “Elîfbayê Sirî” û navê pertûkêt dîne êzidiyan jî danîne “Pertûkêt Sirî” li rohilatnasîyê da ev nav li wan kirine, lê bi fikra min eva ne rast e, çimkî tarîxa peydabûna elîfbayêt milletên din li dunyayê wisan jî bûye, li bere pêşîn merivêt hozan, xudênas, elîfbayê pêkanîne, li paşê hêdî hêdî ew elîfba belav bûye û bûye bi elîfbayê neteweyî.

Çend qisan jî bêjim çawa pertûkê dîne êzidiyan hatibûn dîtinê û xwendinê. Anastas Marî, yê ku pertûk dîtibûn û dabû Bitnêrê îranzan ku ew wan bixwîne, li pêşîya têkstanda di kitêba Entropos da dinivîse: Li çiyayê Sincarê li kitêbxana Lalêşê, li sindoqekî hesinkirî min dîtin. Kilîta wê sindoqê li cem serekê Şêxê êzidiyan bû, her bi îzna wî nobedarê kitêbxanê derê sindoq vedike. Pertûkê dîne êzidiyan digel kitêbê Yûnanî, Asûrî, Erebi qedîm veşartibûn (13). Anastas Marî nabêjê çawan ewî ew pertûk jî sindoqê derxistin, kê da wî, yan jî ewî çawan reşê wan jî ber girtî. Eva pîrsa ne eyan e, û ew ewqas jî ne mihim e, pîrsa mihim ew e ku ewî ew pertûk dîtin û dane Bitnêr, ku bixwîne û tercime hîke. Bitnêr ew pertûk xwendin tercime kirin. Bi fikra min ew yeka miyesser bûye (hatîye serî) bi du cûra: yan ew bi xwe bi arîkarîya zanîna xwe, zanîna zimanan û elîfbayan ewî ew pertûk xwendin û tercime kirin, yan jî wextê Anastas Marî ew pertûk dîtin, ew li ba şêxê serekê êzidiyan hînî elîfbayê êzidiya bûbû û li Bitnêr ra gotibû. Bersiva pîrsa xwendina pertûkê dîne êzidiyan ev e.

Dîtina (dozîneweya) wan, çapkirin û tercumekirina wan pîrseke gelek ferz û muhîm e li lêgerîna şaristanîya neteweyê kurd da.

Heta nika em dikarin her tenê li babet van pertûkan binivîsin. Dibe pertûkên din jî yê ayîn û dîyaneta êzidiyan li cem şêxê êzidiyan hebin. Bê şik ew pertûk hene, mesele li nav Êzidiyê Sovyetîstanê dibêjin ku “**Zebûn**” û “**Mişûr**” hene, Şêx wan nîşanî kesekî nakin, veşartine, çawan nivîsara muqedes “Bi nivîsara Auasten Layard em pê dihesin ku kitêbê êzidiyan arizî hebûne, mesele, ew li kitêba xwe da “*Discoveries in Nineveh and Babilonda, London*” (sala 1853, rûpelê:92) dinivîse:

Rojekê sibe qewal Yusif bi katibê Şêx Nasiva celde - kitêbekî anî nîşanî min kir, çawan ez pê hesiyam katib dikaribû wê kitêbê bixwîne. Di wê kitêbê da çend laperêt berê kevin hebûn, li wan laperanda beyta Şêx Adî hebû, li beyta da Şêx Adî pesnê xwe dide çawan efrînderê hemû tiştan, hemû ruhberan li rû dunyayê” Layard wê beytê tercume dike îngilîsî, lê sed mixabin textê kurdî ewî çap nekirîye. Li paş tercuma xwe ya beyta Şêx Adî, Layard dîsan dinivîse:

“Li berê gelek pertûk, kitêbê êzidiyan hebûne belam ew kitêb û pertûkane li şeran da win bûne, yan jî hatine sûtandinê”. Derheqa wê yekê da ew gotina Qewal Yusif tîne bîra xwe, ew dinivîse: “Qewal Yusif gote min, ku berê kitêbê êzidiyan arizî hebûn, wextê mîrê Rewandîzê êrişî ser êzidiyan kir ew kitêb û pertûk win bûn û fewitîn; Ewî li babet beyta dayî bi min got ku têda qanûna ayîn û dîne êzidiyan nivîsandîye.

Ewî wisan jî got ku kitêbeke diyaneta êzidîyan heye, reşê wê li Tara-nê(?) heye. Bi gotina Qewal Yusif dumaya beyta ku min tercime kirîye li “ Kitêba Teselyeta Feqîra da heye”(14).

Meselêt jorin nîşan dikin ku pertûk û defterêt êzidîyan gelek hebûne lê bere-bere li nav şerê musulman û êzidîyan da win bûne, yan jî hatine sûtandinê. Mesele, sala 1837 wextê sereskerê Romê, **Reşîd Paşa** bi êskerê xwe va hate ser êzidîyan gelek gund xirab kirin, jin û mêr qir kirin, talan birin, ziyaret herimandin, tawis birin, jin û zaro jî hêsîr birin.

Gelek şerê awa li êzidîyan qewmîne, Roger Lescot kitêba xwe da gelek meselan tîne ber çavan êskerê Romê zeftkar, axa, beg û derebegêt Surmanan êrişî ser êzidîyan kirine, gund xirab kirine, jin û mêr kuştine, talan kirine, ziyaretêt êzidîyan ruxandine. Belam pêwîste dîsan bêjîn ku êzidîyêt kurd heta nika mane, xwe parastine. Ser ayîn û dîn û dîyaneta xwe jîyane. Bê şik heta nika pertûk û defterêt qanuna wan, ayîn û jiyîna wan, adetê xwe parastina wan li wan kitêb û defteran da hatiye nivîsandin û helbet li cem şêxan, li cem meznêt êzidîyan mane, kî dizane dibe rojekê ew kitêb û pertûk bikevine destê zanyaran û dê bêne lê geyînê têda bê ber çavan yeketîya ayîn, dîyanet, ziman û tarîxa kurdêt êzidî û kurdêt Surman (15). Li kutayê da divêt bêjim ku berhevîya gotin û nivîsandina ev gotûbêjêt jêrîn.

1- Pertûkêt dîn û ayînê êzidîyan, yêt Anastas Marî dîtin û bi arîkarîya Bitnêrê îranzan hatine çapkirinê, bi destê Şêx Adî, serokê Şêxêt êzidîya li sedsalîya 11-12 da hatine nivîsandinê.

2- Ew pertûkane bi soranî elîfbayê xwerû, serbixwe û neteweyî hatine nivîsandinê; bi serhatîyêt bi âdetî, yêt Şêxêt êzidîyan û bi nivîsana zanyaran tê îspat kirinê ku nivîskarê wan Adî bûye.

3- Bi lêgerîn, wan pertûkan em pê dihesin û tene ser wê fikrê, ku heta sedsalîya 11-12 kurdê soran, yêt nahîya Merîvanê li ser dîn, dîyanet, ayînê bav û bapîrêt xwe bûne, yan jî peyrevêt dînê êzidî bûne.

4- Li paş parçê nivîsara li ser postê, ku li nahîya Suleymanîyê hatiye dîtin (16) em dikarin bêjîn ku pertûkêt dînê êzidîyan heykela lêtratura dûine ku bi zaravê soranî (kurmançîya jêrîn) nivîsîne.

5- Eva heykela nivîsandî gelek û gelek giranbiha ye, qîmet û nîrxê wî

gelek e, nek bi tenê li babet lêgerîna ayîn,dîn
û dîyaneta neteweyê me, lê wisan jî li babet lêgerîna tarîx û pêşketina
ziman û lîteratura me neteweyî.

QEWLÊ ZEBÛNÊ MEYSÛR

Çi zebûneke meysûr e
Çem 'ezir melik Ferxedîn destûr e
Metha bidin behrêd kûr e
çi zebûneke kê m taqete
Behrêd giran didin usfete
Me cema bin bi ev zare
Werin ji vê behrê bidin xebere
Wê behrda hene durêd cewahire
Metha bidin kibîr
Ev textê ser bûn mîr
Ya îlaho tu axayî, tu wezîrî
Xasa mêr dinase
Padişahê durê kase, Kire rikna çiqasî esas e
Kire rikna riknî
Dur ji heybetê hincirî
Durê taqet nekîr ber sekinî
Durê taqet nekîr hilgirî
Dur ji renga xemilî
Sor bû, sipî bû, sefirî
Sor bû, sipî bû, geş bû
Hingê ne êrd bî,ne ezman bî,ne êrş bî
Padişayê min kê ra kêf xweş bî
Padişayê min kê ra herê kir
Husneta ji xwe çêkir
Şaxa mobetê jê çêkir
Jê çêkir şaxa mobetê

Yezidi kawals, drawn by Henry Layard in 1849.

Lalish sanctuary: east wall of inner courtyard, photographed by Athelstan Riley in 1886.

Destûr avîte qelema qudretê
Şikir avît me ser peşka mobetê
Padîşayê min li hukmê xuyî giran e
Avît nav van zor erkane
Werin binêr Xarizî Nûrî çî nîşane
Xarizê Nûrî bi nave
Durê du cewahir hatin nave
Yek eyne,yek beşere
Padîşayê min da durê nedere
Mexsûs çendî bû çava
Sunet,qendîl malix mane heva
Birine ber padîşayê min şikayeta
Ya îlaho me ji te dibe muhbete
Me li vê xoşkir suhbete
Hed û sed çêkir
Heqîqet, şerîet, terîqet, ji hev cihê kir
Sinet mexbî bû,dihar kir
Padîşayê min dur anî
Mohbet avîte nave
Ezîzê min pê hilda çave
Padîşayê min çî ji durrê ra go
Jê vurîya avê
Padîşayê min çî gote durrê
Av ji durrê vurîya
Padîşayê min seffine ser e
Serkî digere çar kenare
Mala xwe da sekinî go:“Heq were”
Av ji durrê verîya
Padîşayê li merkebê siwar bû
Lê seyirîn her çar yare
Ajote lalêşê go:“Heq were”
“Heq were”go sekinî
Havenet avîte behrê,behr pê meyînî
Dixanek jê dixinî

Çarde tebeq erd û ezman pê nijinî
Ev car bû padîşayê min sexir kire kere
Kire rikna rîqasî membre
Nika axa jê xeber da
Şaxekî din jî ji ber da
Kire rikna ezmana, erda
Padîşayê min rebîl û semed
Ewel te efirandin milîyaket
Te paşê ava kir doje, cinnet
Padîşayê min erd çêkir, ezman guheztin
Mecala erd bi rastin, nobeta qaza rastin
Çiqas padîşayê min dunya dikir sefer e
Şikir dikir kevirê kiyer e
Pê nijinî rokkane çiqasî mexbere
Îlaho rabin etata
Te zaîra dî çiqasî xwî ya qeta
Te hinga jêra çêkir doje, cinnete
Padîşayê min erd çêkir, ezman guheztin
Mecale erd bi rastin
Nobeta qaza rastin
Lalêşê ji ezman dihat e
Erd şîn dibû gîha
Pê çayiran çiqasî qinyate
Padîşayê min înî kir esas e
Şembê birî kirase
Çarşembê kir xilase
Paşê hevses salî hev sur hatin dura nikase
Hevses salî Ji berî Adem jimare
Ardê xwe ra negirtî şiyare
Hetanî lalêşê nûrî navda hinare
Lalêş navda dihate
Erdê şîn bû nebate
Pê zayinî Zêndî qinyate
Çar qisman anî, tev hinarand
Pê xalibe adem penijand
Nika şêxa ve mehlûm e

Hê di har nebû bû saz û qudûme
Navîna Adem hevsûr zor tixûb e
Hevsûr gerîya hat hindave
Xalibê Adem mabû bê kave
Bêje ruho tu çima naçî nave
Bandava hedirî
Def û şibêbî hat bihirî
Nûra Mobetê hingavte serî
Ruh hat qalibî Adem da hêwirî
Adem ji wê kasê vexwar, vejîya
Mest bû hejîya
Goşt jê xwast wî ruhîya
Xwîn li canê wî gerîya
Adem wê kasê xar lê xoş tê
Keremeta kasê gihîştê
Meleka milê wî girt avêt bihîştê
Adem kasê vedixare
Keremeta kasê pêşva dîyare
Xo bènijî hişyar bû
Badî dilê min sêv anî
Xewmekî reb durî xofayî îmanê
Padişayê me ev jî xorfendîyê tofanê

(Ji desnivîsara Lazo Kazaryan)
Fonda 26, Antîkxana Wêjevanîyê û Hunerîyê, Êrîvan.)

QEWLÊ SURA EFÎRÎNA DUNYAYÊ

Ya rebî dunya hebû tarî
Tê da tunebûn mişk û marî
Te zîndî kir teze halî
Çi nema gul jî barî
Ya rebî tu hostayê kerîm î
Te vekir dê û dirba tarî
Tu hostayê her tiştî
Bihîşt çêkir renga bî

Erd û ezman tunebûn
Dunya fire bê bine bu
Îsan û heywan jî tunebûn
Tê xa lê saz kir
Di behre da tenê hebû dir
Ne dîmaşîya, ne dîmaşîya
Tê xaş ruh anî ber
Nûra xa lê peyda kir
Goşt û ruh hatine ber
Nura çavan lê hate der
Dest û pê lê kire leş
Lê şîrîn kir got û bêj
Xudavendê me hostayê rehmanî
Rê û dergeyê dunyayê vekir
Her tişt ji mera der anî
Bû bihuşt erd û avanî
Xudawendê tiştî dinase
Dura kesê jê kir esase
Jê peyda kir mêrî xase
Got:“Eva hê ne bese”
Durr ji heybete êzdan hincinî
Taçet nekir, hilgerî
Ji rengê îsan xemilî
Sor û sipî lê hêwirî
Êzdanî me bi rehmanî
Husn û cemal ji me ra anî
Destûr da qelemê qudretê
Havên avîte behrê, behr pê meyanî
Dexanek jê der xwenî
Çarde tebeq erd û ezman pê nijinî
Êzdanê me durr der anî
Mobet avîte navê
Jê peyda kir du çavê
Jê herikî per avê

Av ji durê herikî
Bû behra bê serî, bê binî
Bê rê û bê derî
Êzdanê me ser behrê gerî
Êzdanê me sefîne çê kir
Îsan, heywan, teyr û tû
Cot bo cot li sefînê sîyar kir
Xudanê me sefîne ser e
Serîkî digere çar kenare
Sefîne qul bû, av kete sere
Marê xerê xa dane bere
Xudawendê me sefîne ajot
Ji kenar çû ber kenare
Ajote lalêşê got “Heq were”
Sultan Êzdî xweş rêber e
Lalêş ku riknê beşere
Niha êzdî jê xebere
Yarebî bangdikim şêxê mezin
Çavkanî, av jê dizên
Ya rebî te dinya çêkir, dinya bi xêr
Îsan tê da dijîn bi têr
Şevêt reş şevêt tarî
Cî nema gul jê barîn
Xudavendê kerîm û rehman
Kire rikn erd û ezman
Da ber ruh û ziman
Xudavendê me rebil semed
Efirandin milyaket
Cuda kir doj û cinnet
Xudavendê me erd çêkir, ezman guhastin
Micale erdê bi rastin, nobeta qeza guhastin
Li gunehbaraş bû ruhustîn
Çiqas xudavendê me dinya dikir sefere
Sixir dikir dar û bere

A YEZIDI MAN & WOMAN FROM SINJAR.

45 Yezidis from Sinjar around 1820.

Pê nijînîne rîknê mexbere
Xudavendê me hosta ber e
Lalîş jorda anî xware
Lalîş bû xaş cî û ware
Li erdê şîn bû nebate
Pê zeyînê zêndî qinyate
Xudavendê me rehmanî
Çar qisim ji me ra danî
Pê hebîba Adem nijînî
Xudavendê me rehmanî
Çar qisim li rû dinê danî
Yek ave, yek nûr e
Yek axe, yek jî agire
Xudavendê me bi rehme
Diyar kir saz û qudûme
Havîne Adem hevsûr zor tixûbe
Hevsur gerya hat hindave
Xaliba adem mabû bê kave
Go: "Ruho, çima naçî nave?"
Xudavendê me qudrete
Zeyandî çiqas xulyaqete
Jêre çêkir doj û cinete
Xudavendê me erd çêkir, ezman guhastin
Mecala erdê bi rastin, nobeta qeza rastin
Ji îsan qencîtî xastin
Lalîş ji ezman dihate
Erd şîn dibû gîhate
Pê çeyiran çiqas qinayete
Xudavendê me înfî kir esase
Şembî birî kirase
Çarşemê kir xilase
Hevsed sal paş hevsûr hat dura nikase
Hevsed salî ji berî Adem jimare
Erdê xa ra negirtî şiyare

Heta lalîşa nûrî navda hinara
Û ban da rûh hedirî
Hat û çû bihirî
Nûra mobetê hingavte serî
Hat xalibê adem da hewirî
Xudavendê me rehmanî
Kasa surê ji Adem ra anî
Av ji kasê vexar, vejîya
Cî da mest bû hejîya
Goşt jê xast wî ruhî
Xwîn li canê wî gewirî
Xîret kete nav serî
Adem xar ji wê kasê
Sura kasê xaş lê tê
Keremeta kasê gihîştê, bihuştê
Meleka milê wî girtavê te bihuştê
Adem ji kasê vedixare
Keremeta kasê pêva diyare
Xa bênijî bû hişyare
Go: "Ev erd çî xaş e"
Gîhayê şîn ser geşe
Roj roja mêrê keleşe
Xudavendê me rehmanî
Ji me ra keremek anî
Dem û dezgê baş danî
Hey ademo, rû dinê
Herdem bike îmanê
Xudavend em xilas kirin ji tofanê
Gelî mirîdan bikin karê
Xêra qudretê ji jor barî
Xa dûr xin ji neyarî
Keremeta xudavendê me hate xwarê

Erd û ezman didin xêrê
Hun jî bibin xudanê xêrê
Qet ji bîr nekin vê xeberê.

(Ji zarê Siloyê Elo, 55 salî, li gundê Tîsêlê nahîya Axalkalakê komara Gurlistanê, sala 1939 da bi destê Q.Kurdo hatîye nivîsandinê.)

trankrîpsîyona ji herfên erebî:

MAHMÛD LEWENDÎ

1- **Ж.С. Мусалян, Библиография по Курдоведению. Москва, 1963.**

(J.S.Museliyan, Bibliyografiya derbarey kurdnasi, Mosko, 1963)

2- **О.Л. Вильчевский, "Езидские тексты, Архив Академии наук СССР Ленинград, Фонд, номер: I 2 - IV".**

(O.L.Vilçevskî, Tekstê Êzidî, binêre: Arşîva Akademiya Sovyet, li Leningrad, fonda jumar: 12-IV.

3. Binêre: Şakır Fettah, Yezidiyekan û Aymî Yezidî, Sileymanî, 1969, lapere: 19

4. Binêre disan li kitêba Şakır Fettah, lapere: 18

5. Binêre: Antropos, Wien, T. VI, 1911, P.32. (Govara Antropos, bergê 5, Wien, 1911, rûpelî:32

6. Binêre kitêba wî navgotî, rûpel:18

7. Binêre kitêba wî navgotî, rûpel:134-135

8. Binêre: kitêba Vilçevskî ya navgotî

9. Roger Lescot, Enquet Sur Les Yezidis, Beyrout, 1938, p: 32-34

10. Binêre: Roger Lescot, kitêba wî navgotî, rûpelê: 32-34

11. **К.З. Босворт, " Мусульманские династии, Москва, 1971 стр. 30**

(K.Z.Bosvort, Mîrnişînêt Muslumanetîyê, Mosko, 1971, rûpel: 30)

12. binêre: Fonda Wêjeyê ya Antixana wêjevaniyê û Hunerîyê, Erivan, Fonda: 10, Lazo.

13. Binêre: Kovara Antropos, berg: 6, Wien, 1911

14. Binêre: kitêba Layard ya navgotî, rûpel: 91-92

15. Binêre: kitêba Roger Lescot ya navgotî, rûpel: 101-128

16. Binêre: Reşîd Yasemî, Kurd û peywestgey nejadî w Tarîxî Ew, Teheran, 1946, rûpel: 118-120

- Binêre: Wisan jî Mihemmed Behaeddin, Pîrê Şalbarî Zerdeştî, Bexdad, 1968, rûpel: 8-9

ÇEND ŞA'IRÊN

KLASÎK

Z.ZINAR

RÛHÎ

Şêx Evdirehmanê Axtepeyî, navê wî yê asasî, Ebdurrehman Şemseddîn Rûhî ye û kurê Şêx Hesênê Nûranî ye. Rûhî di diduwê meha Rebiul ewel, sala 1270 yê hicrî de (1850) şeva êvara înê li gundê Axtepe ji dayîkê bûye (Dîyarbekir). Bavê Rûhî di rêçiku Nexşebendî de şêxekî gihaştî û bi nav û deng bû. Di pey mirina bavê xwe de, Rûhî li ser rêçika wî na meşe, bes ew bi îlm û zanîn û nivîsandina pirtûkan ve li-pikiye û meşiyaye.

Rûhî çar heb berhemên wî yên navdar hene. Ya herî navdar “Rewd û Neîm” e, “Dîwan” a helbestan û di îlmê kelmê de “Kîtab-ul Ebrîz” û “ Kîtabu Keşfîz-Zelam” in.

Şêx Evdirehman di 14 ê adarê sala 1326 ê hicrî (29 adar 1910) de çûye dilovanîya xwe. Lê belê di pêşgotina “Dîwana Kerbelayî” de nivîsiye ku Rûhî di sala 1325 ê hicrî, beramberî sala 1906 ê mîladî de wefat kirîye. Lê belê li gor nivîsara di kovara xortên şoreşger ên Demokrat (Devrimci Demokrat Gençlik Dergisi) hejmara 5-6 Heziran 1978, rûpel 14 de, ew di meha sibatê sala 1905 an de mirîye. Rûhî li gundê xwe yê Axtepe veşartî ye û tirba wî, zîyaretgaha kurdan e.

Şêx Avdîrehman sê birayên xwe yên alim hebûne. Ew her sê evin: Şêx M.Nûr, şêx M. Sîrac û şêx M. Can. Şêx M.Can jî destnivîsarek bi navê “Teqrîz” wek dîwaneyekê li pey xwe hiştîye. Sê kurê şêx Evdirehman yê alim û edîb hebûne ew jî evin: Şêx Eskerî, Şêx M. Şewket û şêx

Muhammed Kerbela. Şêx Eskerî û Muhammed Kerbela jî, her yekê du pirtûk bi zimanê zikmakî nivîsîne.

Rûhî pirtûka xwe ya “Rewd û Neîm” di sala 1303 (1884) de nivîsîye û 240 rûpel e.

Ev malikên li jêr, ji “ Rewd û Neîmê” hatine jêderkkirin:

Bide îstîrahe ji bo qelbê min
Vekuj be’dekî ateşê kerbê min
*****

Ji uşşaq û sîgah û nerûzê bak
Xetim ke tu jê meclisa etrînak
*****

Ne wala ye qelbê uşşaqê hezîn
Çu ummanê zuxxar û qulzem yeqîn

Eger çi bi zahir perîşanin em
Welêkin di batin de sultanin em

Xudanleşker in em bi ceşş û heşem
Hemî eskerê me sifufê di xem

Hezer ke ji hukmê me ey heft felek
Te yekser bikin xwîn bi şubhê şefeq

Ji bo aşiqan cumle xeddar î tu
Mûqîmî neyar û sîyehkar î tu

Xisûsa ji bo “Rûhî”yê Extepî
Zîyade bikerb î, bikîn î, çep î

*****

Ezim Ebdurehmanê sahibhuner
Şehînsahê mulkê suxen sertesere

Xudanfezl û sihr û kelim û edeb
Şehê şairê kurd û Rom û Ereb

'Elemdarê iqlîmê şî'r im tamam
Mûfewwed ji bo min re nezm û kelim

Ku bigrim di destê xwe rim û qelem
Ji nezmê li âlem bilind kim elem

Ji teşîra enwarê vê xameyê
Beyan kim gelek xarîqulâdeyê
*****

Mîdada devê xameya şubhê mar
Ji yaran re turyaq e, zehrê neyar
*****

Ji van qesdê min nîne erzê huner
Welê da li dunya bimînît eser

Ku Turk û Ecem qet nebên carekî
“Nehin Kurdî şair di misraekî”

Bizanın ku şair ji Kurdan hene
Ji uşşaqê Turk û Ecem zêde ne

Welê bêxudan in nehin me reîs
Ku meqbûlî bin nik wî şîrê selîs

Me jî ger hebûya xudaneke çunîn
Guhernas û qîmetşunas û emîn

Ji Kurdan gelek şairê sihrîdar
Bi nexme dihatin wekî mûsîqar

Welê çûn me dîtin ku em bêkes in
Ji bêçaregî kes bi me nahesin

ÇEND MALİK JI DÎWANA ŞÊX EVDÏREHMAN :

Îd e, keyf û şahî ye nêv xas û âmê xulxul e
Yek yekan âşiq li sorgul mîsalê bulbul e

Nîne der qelbê me bestek, çunkî mecrûhî-kul e
Bêtebîb im, bêtebîb im, bêtebîb im, bê tebîb
*****

Subhê îd e, her kesek der geştê sehra rene reng
Ser me ez xem cem'i bûne leşkerê Rom û Fireng
Der binê narê fîraqê keftime bê yar û şeng
Ez xerîb im, ez xerîb im, ez xerîb im, ez xerîb
*****

Mîn ne Newroz e, ne îd e, mîn ne keyf û ne surûr
Dil ji hicranê melûl e nabitîn şad û sebûr
Gerçî hala der fîraq im lê bi qelbê sade nûr
Der rekîb im, der rekîb im, der rekîb im, der rekîb
*****

Türk û Tacik û Qeçer ber mulkê dil anîn hucûm
Pey bi pey, saet bi saet xaretê Kurdan dikin!

*****

Wez û nesîhet kin bike
Teqrîrê bes gotin bike
Wesfê hebîbê min bike
Da çêbitin der dil eser!

Da çêbitin der dil tereb
Türk û Ecem Rom û Erebo
Guh din bi qanûnê edeb
Ser ah û kowvan û keser!

ŞÊX MÛHEMMED KERBELAYÎ

Mihemed Kerbela, kurê şêx EVdirehmanê Axtepeyî ye, di sala 1303 (1885) ê hicrî de li gundê Axtepe ji dayîk bûye.

Ewî di pey mirina bavê xwe de, ji mîrata bavê xwe bitenê pirtûkan hilanîye û mal û serweta din ji birayên xwe re bexşandîye. M. Kerbela ne zewicîye û xwe daye ilmê, zanîne û welatparêzîye. Nav û dengê wî li Kurdistanê bi hunermendî, zanayî, rewşenbîrî, hozanvanî û bi welatparêzî belav bûye. Her çiqas zimanê wî Kurdî bû, lê di ilmê Erebi û Farişî de jî, pir zana û gihastî bûye.

Niha em bi du berhemên M. Kerbela agahdar in: Yek Dîwana helbestan e, ya din jî, "Mîrsad - ul Etfal" (Amadegaha Zarûkan) e.

M. Kerbela, di sala 1303 (1914 ê hicrî, di meha mûherremê de Dîwana xwe nivîsîye.

Mîrsad-ul Etfal, bixwe ferheng e, û di sala 1331 (1912) ê hicrî de nivîsîye. Ewî bi zaravê Kurmancî- Farişî, wek "Nûbar" a Ehmedê Xanî bi kêş û qafîye nivîsîye. Ferheng ji 1350 bêjeyan hatîye meydanê. Tê de gotîye ku "ji bo etfal û ewladêd kurdan" amade kiriye.

Ev malikên li jêr me ji ferhengoka wî girtin

"Wekî wê Newbehara Şeyxê Xanî
Esasê wê ji bo etfalan danî!"

Ku da newrestegan û newnîhalan
Melektebânê Kurdan purşepalan

Bikin seyê di vê Mîrsadê eqser
Bigîjin mexsed û rahê di enwer

Ev nivîskarê heja di serhildana Şêx Seîd de alîkarîyeke mezin û bi rûmet kiriye. Di pey sala 1925 an de, Komara Romê M. Kerbela jî biriye nefy û neyîstanê. Berê pêşîn wî birine bajarê Uşaqê. Li wir qederekî maye û ji wir birina bajarê Edenê.

Li neyîstanê du salên M. Kerbela qedîyan, û destûra wî didin ku vege-
rê Kurdistanê. Ewî li biyanîstanê gelek zorî û birçîtî û perîşanîye dît.
Di sala 1344 ê hicrî (1927) de ku ji neyîstanê tê, li gundê xwe 16 sal ne
xwe û xwarin kir, û jî mala xwe bi der nediket; bi şev û rojan, karê wê
xwendin û mitale û nivîsandin Ewî gelek are, çay û qehwe ve-

dixwarin û her ku diçû jar û nexweş dibû!

M.Kerbela di sala 1358 ê hicrî (1939) de, li gundê Çûlê çûê dilovaniya xwe, û li gundê Axtepe jî hatiye veşartin. M.Kerbela di dawîya jîana xwe de weha gotîye:

“Ez sendoqek devgirtî hatim û devgirtî jî çûm!”

Ev malikên li jêr ji Dîwana M.Kerbela hatine jêderkkirin:

Turkê tazî, işwenazî, serwînazî, serfiraz
Cîlwesazî, remz û razî, der dilê hişyarî tê!

*****

Selahuddînê Eyyûb î, weya Perwîzê Şêrîn î
Nizanim şahê Iran î, weyaxwud mîrê Kurdan î

*****

Nema carek terehhum kî heta kengê cefakarî?
Nema taqet qesem billah bes e ev namusûlmanî!

*****

Xemzeyê şehla'uyûnê Turkitaz
Hacim in ez Turkitazî el eman

*****

Ez pîr bûm işqa min hêj cuwan e
Barek giran e dil natuwan e
Baxê dil wê kund tê da dixwîne
Ev sewda bo min mirin' ne jîn e

Ji bo min digrîn însan û melek
Cinn û teyr û heywan, erd û felek
Dûr ketme ya Reb ji çêsmê belek
Baxê dil wê kund tê da dixwîne
Ev sewad bo min mirin' ne jîn e

*****

FEQE REŞÎDÊ HEKARÎ

Yek ji edîb û hozanên kurd Feqe Reşîdê Hekarîyê ye. Sed heyf û mixabin ku derheq wî de tu agahdarîyeke diyar tune . Bes hozanê kurd ma-

mostayê mezin Cegerxwîn li ser Feqe Reşîd di helbesteka xwe de weha gotîye:

*“Yek dî dibêjine wî Feqee Reşîd
Di zarê kurdî fêris û egîd
Nivîstek wî heye bi navê Sermehşer
Zarûkên kurdan dixwenin ezber”*

Derheq berhemên F.Reşîd de tu agahdarîyeke me tune . Bes berhemeka wî bi navê “Sirr-ul Meşher” bi tenê di destê me de heye. Ew jî helbest in, bi kêş û qafîye û kite ne.

Sirmehşer ji 24 sernavan avakirî ye û 556 beyt in. Naveroka wê bi piranî li ser felsefa olî ye û terbiye û şîret in.

Di beşa dawî ya pirtûkê de F.Reşîd weha gotîye:

“Ey feqî tarîxê benda te تمام”. Ji vê rêzê dixwîyê ku wê ewî tarîxa nivîsandina pirtûka xwe li gor hesabê Ebcedê gotibe, wek Melayê Cizîrî çewa ku tarîxa dayikçêbûna xwe û gelek tarîxên din di dîwana xwe de bi hesabê Ebcedê beyan kirîye! Û wek Feqîyê Teyran ku di gelek cîyan de tarîxan bi hesabê Ebcedê eşkera kirîye! Eger eva F.Reşîd jî wusan be, wê ev tarîxa nivîsandina Sirmehşerê be. Eger em ji bêjeya “Tarîx”ê reqem bigirin, tarîx dike 1211 ê hicrî (1787m.). Çimkî F.Reşîd di helbesteka xwe de weha gotîye:

“Ela ey feqîyê sanî, heta kengê bikî dewran”

Ji vê yeka tê zanîn ku F.Reşîd xwe jî Feqîyê Teyran re duwemîn hesibandîye. Çimkî Melayê Cizîrî jî xwe jî jşêxê Sinanî re duwemî hisêb kirîye. Ev rêveçûn di nav hozanan de gelek belav bû, ku yekê paşî xwe jî yekî ji pêşîya xwe re dikir duwemîn, yan jî sê,çar...û zêdetir. Ev malikên li jêr ji Sirmehşera Feqe Reşîd hatine jêderkkirin:

Eya ey waizê wezê

Xwe hişyar ke li vê lefzê

Me borandin bi vê terzê

Ji hed zêde gelek însan

*****

Wan kirin malê yetîman her telef

Lew bûye îro li wan agir elef.

*****

Wan ji xelqê ra digotin pur xeber

Lew ku îro bûne riswa serteser

*****

Ev ew in hebû li nik wan şahidî
Weqtê déwayê digotin “me nedî”.

*****

Şahidî dane bila heq wan heman
Ew dibûn şahid bi derew her zeman

*****

Wan kirin hîle di nav kod û şehîn
Kêm kirin dirhem li huqqe dğel mêzîn

*****

Bibin guhdar ku ez bêjim
Temaşa kin bi qelb û can
Yekayek tev beyan kim ez
Bibînin hûn ecaîban

*****

MELE ÛSIV

Yek ji helbestvan û nivîskarên Kurd Mele Ûsiv (Yusuf Topçuoğlu) e. pênc destnivîsarên wî hene, gîştik bi zaravê Kurmancî û bi tîpên Ere-bî nivîsî ne. Niha di destê me du heb berhemên wî hene. Li ser pirtûka wî ya bi navê “Menzûm Teqrîz”ê wêneyê wî jî heye. Mela Ûsiv li dût salên 60 î çûye ser heqîya xwe. Lê mixabin me tarîxe dayik çêbûn û mirina wî bi dest nexistin.

Destnivîsarên Mele Ûsiv ev in ku li jêr nivîsî ne:

1- ÎRŞAD ÛL ÎBAD: Ev pirtûk bi naveroka xwe şerîet e. Pirtûk gelek mezin û fire ye, bi tîpên Ere-bî û bi zaravê Kurmancî nivîsî ye. Cara pêşî di çapxana “Nûr” de, Enqera, 1960, çap bûyê û 343 rûpele.

2- FERAÎZ : Li gor sazûmana olî, parêvekirina mîrateyê li warisan beyan dike. Pirtûk cara pêşî ev jî di çapxana “Nûr” de, Enqera, 1960, çap bûyê û 57 rûpel e.

3- TUHFET ÛL AMÎLÎN

4- XUTBE : Ji ayet û hedîs û wazên çak sazkirî ye û di limêjên înan de tê xwendin.

5- MENZÛM TEQRÎZ : Ev pirtûk helbest e. Li ser mele û şêxên kevneperest yê zemanê ku dijayetîyê bi gelê xwe re dikin û wan bi tirsê ji Xwedê û Pêxember ditirsînin da ku ji serok û serdarên îslamê re

serberjêrîyê bikin, beyan dike.

M.Ûsiv ji bil welatparêzî û gelparêzîyê ewî ji zimanê Kurdî re kar û barên gelek giranbiha kirine. Di nivîsandina berhemên wî de, edebî-yateka rind û çak heye. Ewî şerekî pir mezin li hember çîna serdest meşandîye û di rêza çîna bîndest de cihê xwe yê bi şeref girtiye. Bo vê yeka her kurdek bo wî serî ditewîne û sipasîyên xwe jê re pêşkiş dike.

Hin ji helbestê M.Ûsiv Evin li jêr:

Şêxê ku mexseda wî daîm dinya be
Ew ne şêx e, wellahî kêmtirê ji sa ye

Şêxê ku mexseda wî rahet û xwarin û xwab e
Wellahîn wekî kelb û şivanî nabe

*****

Gerçî Kurmancîya me ne fesîh e
Fehma meñayê ji wê xayet melîh e

MELE ÛNISÊ ERQETÊNÎ

Yek ji nivîskar û zanayên Kurd mele Ûnis e. Ewî di warê gramatîka Erebbî de bi Kurmancî du heb pirtûk nivîsîne. Yek ZIRÛF e, ya din TERKÎBE e.

Kovara HAWARê derbarê wî de wiha nivîsîye:

“Jê re melayê Helqetînî jî dibêjin. Xuya ye ku ERQETÊN an HELQETÊN gundê wî ye. Vî melayî daye pey Elî TEREMAXÎ û kitêbên tesrîfê ZIRÛF û TERKÎB bi zimanê Kurmancî nivîsandine. Min ne eserên Elî, ne yên Ûnis dîtine. Ji lewra min nikarî bû ez hin tiştan ji wan belav bikim”.

(HAWAR sal: 9, hejmar: 33, rûpel: 13)

Sed heyf û mixabin derheq vî zana û nivîskarê me de bi fireyî agahdarîyek tune. Û derheq dayikçêbûna wî de, em li tarîxekê rast nehatin. lê belê Mînorskî di Ensîqlopedîya Îslamê de dibêje: “Mele Ûnisê Helqetênî di sala 1200 ê hicrî de, 1785 ê mîladî, çûye ser heqîya xwe”. “Mihemed Merdûxî Kurdîstanî li Mêjûyê Merdûx da dibêje: Li sedê duwazdem ê hicrî de çûye ser heqîya xwe”. “Li vir herdu tarîx yektirîn hev digirin. Xwedîyê sê berheman e di zanistîya serfê de TESRÎF û

ZÎRÛF û TERKÎB bi zimanê kurdî ...” nivîsîne.

(Lêkolîna Dr. Marûf Xeznedarî ,Çapa bexda 1981, rûpel: 27)

Di medreseyan li Kurdistanê de, ew hersê pirtûkên mele Ênis di destpêka xwendina NEHWÊ de têne xwendin. Kesê ku dixwîne tevan jber dike. ZÎRÛF û TERKÎB li nik min hene. TESRÎF nîne. Lê belê tê gotin ku Tesrîf pirtûka Mela Alî yê Zivingî ye. Ev çend jêderkên li jêr me ji zirûfê girtin:

“Tu bizan: Hingî eşyayê di dunyayê da hene zerf e yan xeyri zerf e”.

“Tu bizan: Wekî neborit li zerfê tiştêkî weku bixwazit lizûman bêweku xeber yan sille, dê hal bit”.

“Tu bizan: Çi te’elliq (hevgerêdan) bi fê’lê ve bit her wekî mezhebê Besrîyan, çi te’elliq bi îsm û fail ve bit her wekî mezhebê Kûfîyan”.

“Ev ilmê ku em îbtîda pê dikin: Ilmê Nehwê dibêjinê.”

Jêderkên ji TERKÎBÊ:

“ Tu bizan: Du mezheb (rêçik) carî bûne di terkîba Bîsmîllahê da. Mezhebê Besrîyan, mezhebê Kûfîyan.

Li mezhebê Besrîya cumleyê fêlî ye. Li mezhebê kûfîyan cumleyê îsmî ye.”

“ Ellah îsmekî mufred e (kit), mêrîfe ye. Sebebê ilmîyetê lewra elîflam in, ji ber hemza mehfûz ve, lefzê mecrûr in, cerre bi kesr e. Bêweku mefûl û îleyhî ye ji bo îsmê amil di cerra muzafûileyhî da lefzen”.

ELÎ TEREMAXÎ

Kovara HAWAR (hejmar: 33, r: 13) nivîsiye ku :

Aleksander Jaba dibêje “...ku Kurmancan heta 1000 ê hierî ilmê dîn û şerîetê bi zimanê erebî dixwendin. Piştî 1000 î meleyek bi navê ELÎ, ji gundê Teremaxê, ji qeza Miksê rabûye û ji ber xwendinê çû heta Bexdayê. Elî di medresên Bexda, Mûsil, Behdînan û Soran de xwend ...

Elîyê Teremaxî piştî ku vegerîya welatê xwe, rabû di gundê xwe de medreseyek ava kir û bi zimanê Kurmancî kitêbeke Tesrîfê çêkir û dersa feqehên xwe bi Kurmancî got. Hêdî hêdî ew kitêb li Kurdistanê belav bû.”

Çend jêderk ji pirtûka Elî Teremaxî ku bi navê “Haza Kîtabû Serf Lîsanê Kurdî” ev in li jêr:

“ Îlem tu bizan ey mufredê muzeker ê muxateb, ku ji boyî tayîfa

Ekradan ra jî, lazim e ku bi zimanê Kurmancî û ji ilmê Serfê bizanin. Lewra bîna û esasê hemû ilman li ser Sêrfê ye. Îlmê hisêb ke weku mêzîn e ....”

“Feslun, di fê lan da zemîr lazim e, bê zemîr fê l nabî...”, “Feslun, di behsa rîdada ye, mel ûmê te bibe nîda bi meña gazîkirin e. Yani gazî ferdekî, weya cemaetekê bikî, ew jî mexsûsê serfa nîdayê heye....”

MELE XELÎLÊ SÊRTÎ

Yek ji edîb û ronakbîr û nivîskarên Kurd Mele Xelîl e. Ew bi esl û az-beta xwe ji Hîzanê ye. M. Xelîl di sala 1167 ê hicrî (1753 M.) de li Hîzan ji dayîkê bûye û di sala 1259 ê hicrî (1843 M) de jî li bajarê Sêrtê miriye.

Çewa ku “Hîdayet ûl Arifîn” dibêje, Muhemmed Tahir efendî di pirtûka xwe ya “Osmanî Mûellîflerî” de nivîsiye ku, wefata M. Xelîl di sala 1257 ê hicrî, beramberê 1841 ê mîlade bûye. Ê li serê nivîsiye: “Seydayê Mele Xelîl di ewilê tehsîla xwe de bûye mezher ji bû dûâyê Şeyx Îbrahîm Heqqî, xwedîyê “Meîffetname”yê, bi delaleta bavê xwe Mele Hesen. Piştî ku tehsîla xwe li cem âlimê Kurdistanê tamam kir, li wîlayeta Sêrtê îqamet kir û heyata xwe di belavkirina ilmê û nivîsandina esera de derbas kir!” Ewî 25 pirtûk nivîsîne.

Eserê Mele Xelîlê Sêrtê ev in:

- 1- Tebsîret- ûl Qulûb.
- 2- Tefsîru Axir îla Sûret- îl Kehf.
- 3- Mînhacus'sîttet. Menzûm.
- 4- Teşîsu Qewaid- ûl Eqaid.
- 5- Dîyau Qelbîl Urûfî. Menzûm.
- 6- Şerhu ela Menzûmetî ş'şatîbîyetî fî- Têcwîd.
- 7- Mehsûl-ûl Mewahîb.
- 8- Muxlis.
- 9- Kîtabu fî Usûl-îl Fiqhî.
- 10- Kîtabu fî Usûl-îl Hedîs.
- 11- Zubdetu ma Fîl Fetawa el Hedîsiyye.
- 12- Muxteser.
- 13- Nebzetu mînel Mewahîb-îl Medeniyye.
- 14- Nehcûlenam fîl Eqaid. Menzûm.
- 15- Nehcûlenam bi Luxet-îl Kurdîyye. Menzûm.
- 16- Şerhu 'elel Qesîdet-îl Mehziyye.

- 17- Rîsaletu Sexîr.
 18- Îzhar-ul Usûn.
 19- EL Qamûsus'sanî.
 20- Îsaxucî.
 21- Rîsaletu fîl Mecaz wel Îstîfâre.
 22- Rîsaletu fîl Adabîl Behsî wel Munazere. Menzûm.
 23- Rîsaletu fîl Wezî.
 24- El Mentûquz'zumrûdîyye. Menzûm.
 25- Mewlûd. Menzûm.

ÇEND HELBEST

JÎ MELE EHMEDÊ BATEYÎ:

Çi nesrîn û qerenfîl bû
 Ruhan û nîve nîv gul bû
 Li govendê şil û mil bû
 Li furwîşê û şitrînê.

Li furwîş û şêrîn tê bin
 Bi çîn çîn taze xweyn tê bin
 Ji baxê taze xwe tê bin
 Bi rev rev werdegog tê bin

Şerab û şerbet û saz in
 Delal û işwe û naz in
 Kemanc û ûd û muxnî ne
 Kemanc û ûd û mûnis bû
 *****

Ji bextêm roj xem-ava bû
 Xeyala min di batil hat
 Li min roja xem ava bû
 Şeva zulfê mûqabil hat
 *****

Belê dara di gul pê ve
 Henar û zerbeh û sêv e
 Siha zulfê ketî nêv e
 Ji belgan da cela cil hat
 *****

Âşiqê zulfa reş im
 Âşiqê şeyda ye zulf
 Bê bade lew serxweş im
 Serxweş û sewda ye zulf.

Serxweş im ez vê demê
 Keftime tora xemê
 Suhtime wê berçemê
 Çîmekî rena ye zulf.
 *****

Rahet û sebr û selam
 Tu yê çapkî xweşxeram
 Kolê te me ez xulam
 "Bateyî" dilşa ye zulf
 *****

Ecel saqî bi des min da
Meya baqî dpeyalê da
Ji wê rojê heya îro
Dilê min ma dxevalê da
*****

Şefeq da erd û esmanî
Li min dil bir bi êsanî

Dixwum sondê bi Senanî
Zuleyxa bû di Misrê da.
*****

Wekî min dît li govendê
Gelo ya Reb tejî çendê
Nehin ev reng I'Semerqendê
Di Belxê û Buxara da!

ÇEND HELBEST JI MEWLÛDA BATEYÎ

Girtî yek qebde ji nûra xwe Xweda
Gote wê: Kûnî hebîbê Ehmeda
*****

Her kesê hazir biket ew yek teâm
Ba bixwûr û şerbet û qedrek temam
*****

Çunkî bêemrî ji Adem bû zîhar
Nûr, ji enyê hate puştê bû sitar
*****

Ey şivanê godekê zîba dilêr
Xweyza wî berxê ji dîdara te têr
*****

Ez ji kê nalim ji kî gazin bikem
Herçî ew bêjîte min dê ez we kem
*****

Hem ji bo huccac û xuzzatan temam
Hem ji bo vê meclisa sahibteâm
Hem ji bo her çar îmamê cadeê
Hem ji bona katibê vê nusxeê
Bo cemîê muslîmîn û salîhe
Bo feqîrê Bateê elfatîhe!

*****

ROJNAMEGERIYA KURDÎ LÎ KURDISTANA BAKUR Û LÎ TIRKIYÊ

III

Malmîsanij
&
Mahmut Lewendî

15-DEMOKRAT DOĞU

(Rojhelata Demokrat)

1950

Em derheqê vê rojnamê de zêde tiştêkî nizanin. Di hejmareke rojname Dicle Kaynağı'yê de hatiye nivîsîn ku di 1950'yî de bi navê Demokrat Doğu rojnameyek derketiye. Nivîskarê vê nivîsa Dicle Kaynağı'yê dide diyarkirin ku Demokrat Doğu jî ji alî wan bi xwe hatiye derxistin*.

---

* binêre rojname Dicle Kaynağı, Nisan 1952, r: 1

16-AGRI

Ankara, 1953

Ev kovar ji alî xwendekarên Agrîyî yê ûnîversîtê ve ji 1953'yan û vir de (heta 1957'an ?) her sal hejmarek hatiye derxistin*.

17-HENEK

Ankara, 1955 (?)

Ev kovar di 1955'an (?) de li Anqerê ji alî xwendekarên Diyarbekirî yê ûnîversîtê ve hatiye derxistin.

Kovara Henek bi Tirkî buye û tenê hejmarek derketiye.

18-CUDÎ

1956 (?)

Kovara Cûdî (Cudi)*; di 1956'an (?) de ji alî xwendekarên Cizîrî yê ûnîversîtê ve hatiye derxistin.

19-DERSÎM

Ankara, 1957 (?)

Ev kovar ji alî xwendekarên Dêrsimî yê ûnîversîtê ve, di 1957'an (?) de li Anqerê hatiye derxistin*.

---

* Derheqê vê kovarê de me'lûmat ji Naci Kutlay hatiye girtin.

* Cûdî: Navê çiyayekî li hêla Cizîra Botan e.

* Derheqê vê kovarê de me'lûmat ji Naci Kutlay hatiye girtin.

20-CERİDE-İ DERSİM

(Rojnama Dêrsim'ê)

İstanbul, 1957 (?)

Ceride-i Dersim ji alî xwendekarên Dersimî yên unîversîtê ve, di 1957'an (?) de li Îstenbol'ê hatiye derxistin.

21-İLERİ YURD

Diyarbakir, 1958

İleri Yurd, di 1958'an de li Diyarbakir'ê derket. Li ser rojnamê ev îbare heye: "Yekşem ne tê de her roj derdikeve, rojnameyek siyasî ye." Ev rojname heta dawiya 1959'an derketiye (1).

Xwediyê wê: **Abdurrahman Efhem Dolak**

Mudirê karûbarên nivîsan: **Canip Yıldırım** bû.

İleri Yurd rojnameyek rojane bû, bi Tirkî derdiket lê cih dida nivîsên bi Kurdî jî. "*Di vê rojnamê de nivîsên ku Awûqat Canip Yıldırım û Musa Anter li ser mesela millî ya Kurdan dinivîsandin, di nav (xwendekarên) unîversîtê û li her derê Kurdistanê bala gelek kesî dikişand û eleqe didît.*" (2)

İleri Yurd di hejmara xwe ya 4'ê Gulana 1959'an de, di nivîsa "Çima Em Derdikevin?" de bi kurtî weha dibêje:

1- Buyerên ku li Rojhelat'ê (mebest jê Kurdistan e -N.M.) çêdibin, di rojname û kovarên Îstenbol û Anqerê de cî nagirin.

2- Memûrên ku li Rojhelat'ê ne, divê ku bêtir kar bikin fidakar bin.

3- Her partiyeke siyasî ya Tirkiyê wek şirketeke 'adî ya ticare-tê ye.

4- Rojhelat (Kurdistan -N.M.) muhtacî xwendinê ye. Li Rojhelatê hejmara nexwendeyan tu çiqas bêjî ewqas pîrr e. Ji xwe İleri Yurd jî ji bo diyarkirina derd û kulên weha derdikeve.

Di binê vê nivîsê de îmza [Musa] Anter heye.

Di hejmara 500. ya İleri Yurd'ê (31-8-1959) de jî bi navê Kîmil (Qimil) nivîseke Musa Anter heye. Di vê nivîsê de bi Kurdî ji devê keçek Siwêregî sitrana Qimil hatiye nivîsîn.

Ji ber ku di Îleri Yurd'ê de nivîsên bi Kurdî derketibûn, piraniya rojnamên Tirkiyê yên wê demê bi awayekî negatîf li hember vê yekê disekinîn û digotin ku bi Kurdî nivîsandin "talûkeyek" e (3).

Tenê li Ödemîş'ê (qezayeye Îzmîr'ê), rojnama **Cephe** (4) (22.9.1959) û nivîsa **Turgut Akın** a di kovara **Förum**'ê (9.10.1959) de, li dij vê yekê nebûn. Li gor wan, bi Kurdî nivîsandin tiştêkî normal bû.

Ji ber nivîsa Qimil'ê da'we (mehkeme) vebû û Musa Anter hat girtin. Her di wê demê de **Dr. Şivan** jî hatibû girtin. Dr. Şivan derheqê vê yekê de weha dinivîse:

"*Mensûbên rojnama Îleri Yurd a ku li Diyarbakir'ê derdiket, digel hin grûbên din, di Çileyayê pêşîn a 1959'an de hatin girtin. Pişt re ev rojname jî êdî nema derket.*" (5)

"*Di 17'yê Çileyayê pêşîn a 1959'an de digel hin xwendekarên unîversîteyê, 49 ronakbîrên Kurd hatin girtin.*" (6)

Dîsa li gor ku Dr. Şivan dinivîse, di "hucreyên mirinê" yên Harbiye'yê de, bi mehan îşkence li van 49 kesên dikin (7). Di meha çaran de ji vana Emin Batu (8), ji ber sar û sermayê bi se'etan xwîn vedirîşe û şehîd dibe (9).

Ronakbîrên Kurdan, bi taybetî xwendekarên unîversîteyê li dij girtina Musa Anter derketin (9).

Li vê derê divê em vê yekê bidin zanîn ku li gor rapora "heyeta bilirkîşî"yê (10) (11.12.1959), di nivîsa Qimil de delîlê sûcê tunebû. Dadgeha Çapemenî ya Tevayî (Toplu Basın Mahkemesi) ya Diyarbakir'ê jî di 28.1.1960'an de biryara beraata Musa Anter û Awûqat Canip Yıldırım da.

Tarîxa derketina hin hejmarên rojnama Îleri Yurd'ê ev in:

no	tarîxa derketinê
1	1958
467	10-7-1959
500	10-8-1959
524	18-9-1959
525	19-9-1959
527	22-9-1959

(1) Kara Amid (dergisi), Diyarbakır, no: 6-7 (1970), r: 59

(2) Şivan, Dr. S.A ; r: 106

(3) Çend rojnameyên Tirkan yên ku di vê bareyê de nivîsine ev in: **Sabah** (4.9.1959), **Akşam** (5.9.1959), **Cumhuriyet** (6.9.1959), **Yeni İstanbul** (12.9.1959), **Ulus** (19.9.1959).

(4) Di hin hejmarên din ên vê rojnamê de jî li ser Kurdan hin nivîs hene, wek hejmara 82. (14.10.1969)

(5) Şivan, Dr. S.A. ; r: 123

(6) Şivan, Dr. S.A. ; r: 108-109

(7) **49 KES**: Li Kurdistanê Bakur (Kurdistanê Tirkîyê) ew kesên ku bi navê **Kirkdokuzlar** (49'an) tên naskirin.

Ev 49 kes di 17.12.1959'an de hatin girtin. Ji wan 40 kes, nêzî 14 mehan di hepsê de man. Piştî încilaba 27'ê Gulan a 1960'î hemû mehkûmên siyasî hatibûn berdan lê ev girtiyên Kurd nehatibûn berdan. Ew di meha pêşîn a 1961'an de li Anqerê bi îddî'aya kurdî û separatistiyê (bölücülük) hatin mehkemekirin. Li gor rojname Milliyet'ê(18.9.1963), mudei'umûm ji vana 'idama Ziya Şerefhanoglu, Medet Serhat, Yaşar Kaya, Abdurrahman Efhem Dolak, Musa Anter, Canip Yıldırım, Sait Kırmızıtoprak, Sait Elçi û 17 kesên din dixwaze.

Li gor çavkaniyên Tirkan, ev 49 kes ev in:

1- **Şevket Turan** (1920-1977): Ji Mêrdîn'ê ye. Bînbaşi bû. Şevket Turan 16 meh cezayê hepsê û 5 meh û 10 roj jî cezayê surgunê (nefyê) xwar. Li Isparta'yê li surgunê ma (1967).

2- **Ziya Şerefhanoglu**: Ji Bedlis'ê ye. Awûqat bû. Demekê di Demokrat Partisi (Partiya Demokrat) de xebitî. Pişt re li ser navê Bedlis'ê senatorî jî kir. Herçiqaş wî di 1963'an de xwestiye kovara **Rêya Rast** derxe jî karbides-tên Tirkîyê dest nedane ku vê kovarê derxe.

Herweha li gor îddîanama (17.10.1963) Amîriya 'Edlî ya Femandariya Leşkerî ya Tirkîyê (T. C. Genel Kurmay Başkanlığı Adli Amirliği İddianamesi), Ziya Şerefhanoglu, digel hin hevalên xwe xwestine bi navê **Zafer** rojnameyeke bi Kurdî derxin lê fersenda derxistina vê rojnamê nedîtine (binêre, Bir Kürt Devrimcisi: Edip Karahan'in Anısına, Komal basım-yayın-dağıtım, İstanbul, 1977, r: 132).

Ziya Şerefhanoglu pişt re jî Tirkîyê derket. Ji nameyek Ziya Şerefhanoglu ku ji **Necmeddin 'Ewnî** re şandiye (Necmeddin 'Ewnî birê Muhemmed 'Elî 'Ewniyê Siwêregî ye) tê fêm kirin ku ew di 1973'an de li Beyrûd'ê bûye. Wî di vê nama xwe de bersîva hin pirsên şairê Kurd, **Hejar** daye (binêre: Şerefnameyê Şerefxanî Bidlîsî, wergêranî: Hejar, Nefes, 1972, r: 790-791).

Ziya Şerefhanoglu di 1984 (?)'yan de li Kibris'ê miriye.

3- **Koco Elbistan**: Ji Elbîstan'ê ye, wê demê xwendekarê Fakolta Tibbiyê bû.

4- **Sıtkı Elbistan**: Xwendekarê Fakolta Huqûqê bû.

5- **Şahabettin Septioğlu**: Ji Xarpêt'ê, ji malbata Şêx Se'îde Pîranê ye. Mu-hendisê zîra'etê ye, wê demê zabit (yedeksubay) bû. Di dû re Şahabettin Septioğlu di Milli Selamet Partisi (Partiya Selamet a Millî) de xebitî.

6- **Hasan Akkuş**: Ekonomî xwendîye. Wê demê tacir bû. Di dû re di Tirkîye İşçi Partisi (Partiya Karkerên Tirkîyê) de xebitî.

7- **Naci Kutlay** (tarîxa ji diya xwe bûyina wî: 1931): Ji Tuzluca'yê (qezayeke Qers'ê) ye. Wê demê doktorê Çamlıdere'yê bû.

Naci Kutlay, sala 1971'ê de ji da'weya DDKO'yê (Komela Kulturiya Rojhelat a Şoreşgêr) jî hat mehkemekirin û ji vê da'wê heft sal û niv ceza xwar.

8- **Yusuf Kaçar**: Ji Nazimiyê (li Dersim'ê) ye. Teknîkerê însaatê bû. Miriye.

9- **Necati Siyahkan**: Ji Siwêreg'ê ye. Xwendekarê Fakulta Huqûqê bû. Di Partiya Karkerên Tirkîyê de xebitî. Helbesta wî ya bi navê Nataşa baş tê nas kirin.

10- **Esat Cemiloğlu**: Ji Diyarbekir'ê, muhendîsê zîra'etê ye.

11- **Hüsâmettin Koran**: Ji Siwêreg'ê. awûqat e. Di dû re di partîva faşîst a Tirkan, Milliyetçi Hareket Partisi (Partiya Tevgera Nasyona-list) de xebitî.

12- **Yavuz Çamlıbel**: Ji Bayezid'ê ye, ekonomî xwendîye, wê demê zabit bû.

13- **Mehmet Ali Dinler**: Xwendekarê Fakulta Huqûqê bû.

14- **Örfi Akkoyunlu**: Ji Poturgê (qezayeke Meletiyê) ye. Li Îstênbol'ê tacîr bû. Wî demêkê hemalî kiriyê û bi îddî'a komunistiyê derheqê wî de mehkeme vebûye, ketiye hepsê. Miriye.

15- **Sait Elçi**: Ji Bingol'ê ye. Pişt re dibe sekreterê Partiya Demokrata Kurdistana Tirkîyê. Di 1971'ê de diçe Kurdistana Iraqê û demek şûn de li wêderê tê kuştin.

16- **Selim Kılıçoğlu**: Ji Wardo'yê ye. Wê demê zabit (üstegmen) bû.

17- **Ali Karahan**: Ji Siwêreg'ê ye awûqat e. Demekê li Hekarî'yê hakimî kiriyê. Di 1965'an de ji Yeni Türkiye Partisi (Partiya Tirkîyê ya Nû) bû mebûsê Hekarî'yê.

18- **Sait Bingöl**: Ji Bingol'ê ye, xwendekarê îqtîsadê bû.

19- **Yaşar Kaya**: Ji Ixdîr'ê (qezayeke Qers'ê), ji gundê Zorê ye. Xwendekarê Fakulta İqtîsadê bû. Di Partiya Karkerên Tirkîyê de xebitî. Di dû re, di 1963'an de bû berpirsiyarê kovara Deng. Herweha di rojnama Dicle-Firat'ê de nivîsên wî derketine.

20- **Sait Kırmızıtoprak** [Dr. Şivan]: Ji Dersim'ê ye, wê demê xwenderê Fakulta Tîbbiyê bû. 16 meh cezayê hepsê û 5 meh û 10 roj cezayê surgunê xwar. Di 1967'an de li Îsparta'yê (bajareke li Anadolîyê ye) li surgunê ma. Pişt re sekreterîya Partiya Demokrat a Kurdistan-Li Tirkîyê kir.

Dr. Şivan digel hin hevalên xwe çû Kurdistana Iraqê. Demekê li wêderê ma û demek şûn de, di 1971'ê de, ew û du hevalên xwe, **Çeko** (Hikmet Bulutekin) û **Brûsk** (Hasan Yıkılmış) li wêderê hatin kuştin.

Ji derveyî gelek meqalên wî yên ku di kovaran de çap bûne, Dr. Şivan çend kitêb jî nivîsandîye û wergerandîye. Ji vana yên çapkirî ev in:

- Dr. S.A. Şivan, Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali

-K. Bedîrxan- S. Şivan, Zimanê Kurdî (Kürt Dili), Kava Yayınları, İstanbul

- Joyce Blau, Ferheng (Kurdî û Tirkî), wergêr: Dr. Şivan, Weşanên Şivan, Almanya, 1975

Ji bo meqaleyên Dr. Sait Kırmızıtoprak binêre: Yön(di vê kovarê de şeş nivîsarên wî derketine), Dicle-Firat (no: 3,4,5,6,7,8), Deng (no: 2), Ceride-i Dersim, rojnama Vatan.

21- **Haydar Aksu**: Xwendekarê Fakulta Huqûqê bû. Miriye.

22- **Faik Savaş**: Ji Bingol'ê ve. Wê demê xwendekarê Fakulta Tibbiyê bû.

Di dû re çû Kurdistana Iraq'ê. Demekê jî li Almanya'yê ma.

23- **Fadıl Budak**: Xwendekarê Fakulta Huqûqê bû.

24- **Mustafa Direkçigil**: Doktor bû.

25- **Fevzi Kartal**: Ji Wan'ê ye, awûqat e. Demekê senatorê Adalet Partisi (Partiya 'Edeletê) bû.

26- **Fevzi Avşar**: Ji Qers'ê ye, xwendekarê Fakulta Tibbiyê bû.

27- **Hasan Ulus**: Muteahît bû. Miriye.

28- **Halil Demirel**: Muhendîs (orman muhendisi) e. Wê demê zabit (yedekek subay) bû.

29- **Hüseyin Oğuz Üçok**: Ji Diyarbekir'ê ye. Di Fakulta Diransaziye (Dişçilik Fakültesi) de xwendekar bû.

30- **Musa Anter** (di 1920'an de ji diya xwe bûye): Ji Nisêbîn'ê ye. Xwediyê rojnama Dicle Kaynağı û Şark Mecmuası bû. Wî di rojname û kovarên wek Barış Dünyası, Dicle-Fırat, Deng, Dengê Sêrek û Doğu'yê de bi Kurdî yan jî li ser Kurdan gelek nivîs nivîsiye. Herweha çend kitêb jî nivîsiye. Kitêbên wî yên çapkirî ev in:

- Kımıl, Yeni Matbaa, İstanbul, 1962

- Yarasalar (Bêçemkan)

- Brîna Reş

- Ferhenga Khurdî-Tirkî (Kürtçe-Türkçe Sözlük), Yeni Matbaa, İstanbul, 1967

31- **Muhsin Şavata**: Ji Meletiyê ye, tucdar e.

32- **Nazmi Balkaş [Soro]**: Xwendekarê Orman Fakültesi (Fakulta Daristanê) bû.

33- **Ziya Acar**: Ji Qulp'ê (qezayeke Diyarbekir) ye. Di Fakulta Huqûqê de xwendekar bû.

34- **Ferit Bilen**: Ji Diyarbekir'ê ye. Li Îstebol'ê tacir bû. Miriye

35- **Mehmet Çiğdem**: Dekorator bû, miriye.

36- **Mehmet Aydemir**: Di Fakulta Tibbiyê de xwendekar bû.

37- **Abdurrahman Efhem Dolak**: Ji Diyarbekir'ê ye. Xwediyê rojnama İleri Yurd'ê bû.

38- **Canip Yıldırım** (di 1925'an de ji diya xwe bûye): Ji Diyarbekir'ê ye, awûqat e. Mudurê karûbarê nivîsên kovara **Yudum** (no:1, 1. 5. 1957) û rojnama **İleri Yurd'ê** bû (ev kovar û rojname li Diyarbekir'ê derdiketin).

Canip Yıldırım, sala 1971'ê de ji da'weya DDKO'yê (Komela Kulturîya Rojhelat a Şoreşgêr) jî hat mehkemekirin.

39- **Emin Kotan**: Ji Mûş'ê ye. Miriye.

40- **Ökkeş Karadağ**: Karker bû. Miriye.

41- **Turgut Akın** (sala 1929'an ji diya xwe buye): Ji Erxenî'yê (qezayeke

Diyarbekir) ye. Wê demê di Fakulta Huqûqê de xwendekar bû. Demekê rojnama **Umût** derdixist. Herweha di kovarên Yôn, Forum û Çıra'yê de bi Tirkî nivîs û şî'rên wî derketine.

42- **Mustafa Ramanlı**: Di Fakulta Huqûqê de xwendekar bû.

43- **Feyzullah Demirtaş**: Di Fakulta Huqûqê de xwendekar bû.

44- **Nureddin Yılmaz**: Ji Mêrdîn'ê ye. Di Fakulta Huqûqê de xwendekar bû.

Nureddin Yılmaz, di dû re bû mebusê serbixwe yê Mêrdîn'ê. Piştî iqtîdara Cûnta Faşîst a 12'yê Îlona 1980'yî hat girtin, gelek îşkence û tahde dît. Di 1987'an de ji ANAP'ê (Anavatan Partisi) dîsa bû mebus.

45- **Mehmet Özer**: Ji Ruha'yê (Urfa) ye. Di Fakulta Tibbiyê de xwendekar bû.

46- **İsmet Balkaş**: Ji Licê (qeza Diyarbekir) ye. Di Fakulta Tibbiyê de xwendekar bû.

47- **Cezmi Balkaş**: Ji Licê ye. Di Fakulta Daristanê (Orman Fakültesi) de xwendekar bû.

48- **Halis Yokuş**: Di Fakulta Muhendisîyê de xwendekar bû.

49- **Medet Yöş [Medet Serhat]**: Ji Ixdîr'ê (qezayê Qers'ê) ye. Xwendekarê Fakulta Huqûqê bû. Di dû re bû berpirsiyarê giştî yê kovara **Deng**. Di hin çavkaniyên Tirkîyan ên ku qala 49'an dikin de, navê Medet Serhat tune, di ciyê wî de navê Necdet Ozankara heye.

binêre: **Vedat, Şadillili**; *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, cilt: 1, Kon Yayınları, Ankara, 1980, r: 229-231

- **Gürsel, Dr. İbrahim Ethem**, *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977, r: 60-65

(8) **Emin Batu**, ji Mêrdîn'ê ye, di Fakulta Huqûqê ya Anqer'ê de xwendekar bû.

(9) Şivan, Dr. S.A., r: 108-109

(10) **Bilirkişi**: kelîmeya Tirkî ye, me'na wê di warekî de kesê pispor, ekspert e.

Ev "heyeta bilirkişi"yê ya ku derheqê nivîsa Qimil'ê de rapor nivîsibû ji van kesan pêk hatibû: **Ord. Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Nurullah Kunter û Doçent Sahir Erman**.

22-SİLVAN SESİ

(Dengê Silvan)

Silvan (Farqîn), 1962

Rojnama Silvan Sesi, li Farqîn(Silvan)'ê derdiket. Xwediyê wê: **İsa Şans** (İsa Ruhi Silvanlı) e. Tê de nivîsên bi Kurdî ji hebûn. Em baş nizanin ku vê rojnamê kengê dest bi weşanê kiriye (1) lê derheqê girtina wê de xwediyê wê Ruhi Silvanlı (İsa Şans), di hejmarê 8. a rojnama Dicle-Firat(Dicle-Firat)'ê de bi kurtî weha dinivîse:

Îsa Şans, di rojnama Silvan Sesi de peyderpey nivîsek der-heqê Kurdan de dinivîsî lê ev nivîsa wî hîna di destpêkê de bû, hat qedexekirin. "Mensûbên meqamên assîmilîter" di rojnama Diyarbakîr Sesi (2) (Dengê Diyarbakîr) de, di nivîsa bi navê "Em Muddeî'umûmê Cumhuriyetê Da'wetî Wezîfê Dikin" de bangekê çap dikin. Di wê banga xwe de dibêjin ku rojnama Silvan Sesi ya ku li Farqîn'ê derdikeve, ji serî heta binî bi nivîsên Kurdî tije ye û rojnama Silvan Sesi bi van nivîsên xwe, weşan û dibistanên Kurdî pêşniyar dike.

Di rojnama Silvan Sesi'yê de îbaretek weha hebû: "*Ger Rojhela?*" (mebest jê Kurd in -N.M) *îmkan bibînin bi zimanê xwe bixwînin û binivîsin, wê gavê nezanî jî dê ji ortê rabe.*" Rojnama Diyarbakîr Sesi, li ser vê nivîsê disekine û ji bo Îsa Şans weha dibêje: "A muhîm, divê laşê vî heramzadeyî jî ortê rabe."

Îsa Şans nivîsa xwe weha didomîne: "*Di rojnama xwe (Silvan Sesi -N.M) de min dest bi nivîsa 'Di Edebiyata Kurdî de bi Devoka (Şîwa) Silivani, Sêhmedê Silivî' kir. Beşê yekemê vê nivîsê, di 21.10.1962'yan de derket. Di 23.10.1962'yan de jî ev nivîsa min derket: Gelo di Îdeolojiya 'Xwedê Tirkan Biparêze' (3) ya Nijadperestan de Em -Kurd- jî Hene? ...Di 30'yê Çiriya pêşîn de ez çûm Diyarbakîr'ê... Roja din, se'et heştê serê sibê bû, gava ku ez li Dört Yol'ê (li Diyarbakîr -N.M.) diçûm, ez rastî şefê şûba 1. (4) Alî Beg hatim. Bi awakî nazik got 'Îsa ji kerema xwe tu dikarî werî heta ber çîp(jeep)ê?' Ez çûm. Got: 'Suwar be!' Suwar bûm... Yallah berê min dan Çarşî Qereqolî. Min avêtin bo druma qereqolê, polis çûn. Êdî ez bi tenê me. Haya tu kesî jî ji min tune.*"

Li gor ku Îsa Şans dinivîse, pişt re wî dibin Qereqola Farqîn'ê û di 1'ê Çiriya paşîna 1962'an de wî derdixin mehkemê, tewqîfa wî tê birrîn. Wê demê muddeî'umûmê(sawcî) mehkemê ji Kurdên Semsûr (Adiyaman)'ê A. Rahman Bilgiç bûye û wî ji Îsa Şans re weha gotiye:

"-Tiştê wisa şerm e Îsa, binêre ez jî Kurd im, rojnamevan im jî. Li Adiyaman'ê çapxana min jî heye. Lê nivîsandina tiştên weha û gotina 'Ez Kurd im'...Bi rastî şerm e!..."

Îsa weha bersîva wî daye: "Muddeî'umum Beg, tu hem dibêji 'Ez Kurd im' û ser de jî tu dibêji şerm e ku mirov qala kurdîtiyê bike."

Pişt re muddeî'umûm dixwaze Îsa Şans bişîne ba doktorekî da ku rapora dînitîyê bigre û bi wê raporê muddeî'umûm bikaribe alîkariya wî bike, wî berde. Lê Îsa Şans vê yekê qebûl nake.

Di hejmara 7. a rojnama Dicle-Firat'ê de nivîseke Îsa Şans a bi navê "Selaheddîne Eyubi" heye. Dîsa li gor ku di hejmara 8. a Dicle-Firat'ê de hatiye nivîsîn, Îsa Şans endamekî Komîta Lêk-

olînên Folklorê ya rojnama Dicle-Firat'ê ye.

Ji xeynî rojnama Silvan Sesi, berê jî li ser navê Silvan'ê hin rojname mên din hatine derxistin. Ji vana ya pêşîn, rojnama **Miya Farkin (Miya Farqîn)** e (5). Ev rojname, di 6.8.1955'an de ji alî

A. Avşar (6) hatiye derxistin û her di wê salê de hatiye girtin (7). Ji ber ku wê demê li Farqîn'ê çapxane tunebû, rojnama Miya Farkin li Diyarbekir'ê dihat çapkirin û li Farqîn'ê dihat belavkirin.

Herçiqas ji alî Kurdan nehatibe derxistin jî kovara **Barîş Dûnyası** (Dinya Aştiyê), wê demê pirî caran cih daye nivîsên li ser mesela Kurdan û nivîsên Kurdî. Ji ber vê yekê em pêwîst dibînin li vê derê qala wê jî bikin. Kovara Barîş Dûnyası, di Nîsana 1962'yan de dest bi weşanê kir. Di vê kovarê de digel nivîsên Musa Anter ên li ser ziman û edebiyata Kurdî, gelek nivîs û nameyên van nivîskarên Kurd jî hene: **Doğan Kılıç Şihhesenanlı, Abdurrahman Efhem Dolak, Kemal Badıllı, Hüseyin Sağrıç, Bahri Koçkaya.**

Kovara Barîş Dûnyası, demeke dirêj weşana xwe domand.

Di hejmara 7. a Barîş Dûnyası'yê de, bi Tirkî ev nameya **Dr. Nurî Dersîmî** ya ku ji Heleb'ê şandiye heye:

---

(1) Li gor gotina **Mehmet Gemici**, ev rojname di 1959'an de jî derdiket.

(2) Rojnama **Diyarbakır Sesi** (Dengê Diyarbekir), rojnameyek paşverû bû, di 1968'an de **Hikmet Karşoğlu** û **Rıfat Karşoğlu** ji nû ve derxistin.

(3) "Xwedê Tirkan biparêze" (Tanrı Türkü korusun): sloganeke faşîstên Tirkan e.

(4) Şûba 1. (Birinci Şube); Daîra Polisê Siyasî.

(5) **Miya Farqîn** an **Meya Farqîn**, yek ji navên kevn ên Silvan'ê ye. Xelk îro jî ji Silvan'ê re dibêje Farqîn.

(6) **Abdülsettar Hayati Avşar** (1918-...): Xwedî yan jî berpirsiyarê van rojnaman e ku li Diyarbekir û qezayên wê derdiketin: **Ümmid, Nur-i Zülkif** (li Erxenî'yê), **Lice, Hani, Kulp, Hazro, Bismil, Çınar, Çüngüş.**

Wî, herweha rojnama **İdil** jî derxistiye (İdil: qezayeke Mêrdînê ye).

Ji derveyî nivîsaran, çend lêkolînên **Abdülsettar H. Avşar** jî hene, weki vana: **Diyarbakır Valileri** (Waliyên Diyarbekir'ê) û **Diyarbekir Musikisi ve Diyarbekir'de Musiki** (Muzîka Diyarbekir'ê û li Diyarbekir'ê Muzîk).

Kutubxaneke **Abdülsettar H. Avşar** ya dewlemend heye. Di kutubxana wî de hin destnivîs û nameyên şair û nivîskarên Diyarbekir'ê hene (binêre: **Beysanoğlu, Şevket; Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, cilt: 3, Ankara, 1978, r: 237).

(7) **Kara Amid** (dergisi), Diyarbakır, no: 6-7 (1970), r: 33

AMANCA ÎNSANÎ

Nivîskarên hêja yên Barîş Dûnyasî'yê ku xwedî fikrên bilind in, wek iksîra jîyanê tesîrek li dilê minê birîndar kirin. Divê nivîsên we, wek tava rojê ya ronak bîr qebûl kirin ku cara yekem di tarîxa Tirkiya me de diçirise. Ez hêvîdar im ku hun di vê amanca xwe ya însanî û bilind de biserkevin. Bi taybetî ez ji ber hîssên we yên millî we pîroz dikim ku di riya bextewerîya musteqbel a milletê me de ne.

Dr. Nûrî Dersîmî - Heleb

Kovareke din a Tirkan ku di 1962'yan de cih dida nivîsên li ser mesela Kurdan, kovara Yôn bû. Ev kovar ji alî **Doğan Avcioğlu** dihat derxistin. Çend nivîsên ku li ser mesela Kurdî di kovara Yôn'ê de derketine ev in:

-Li Ser Munaqeseyekê, Yôn no: 36 (22.8.1962) - **Dr. Sait Kırmızıtoprak***

-Naqos ji bo Kê Lêdixê, Yôn, no: 40 (19.9.1962) - **Dr. Sait Kırmızıtoprak**

-Bi Çavê Sosyologan Pirsê me ya Rojhelatê, Yôn, no: 90 (18.12.1964)

-Pirsê Kurdî, Yôn, no: 194 (16.12.1966) - **Doğan Avcioğlu.**

---

*Di kovara Yôn'ê de şeş nivîsarên Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan) derketine.

Dicle-Firat tenê heşt hejmar derketiye. Li gor ku di hejmara 6. û 8. a Dicle-Firat'ê de hatiye nivîsîn, ev rojname bi taybetî li Kurdistan'ê (mesela li Bingol û Cizîr'ê) û li Îstebol'ê ji alî karbidestên dewletê hatiye berhevkerin. Dîsa li gor ku di hejmara 8. de hatiye nivîsîn derheqê Edip Karahan de da'we hatiye vekirin.

Lê gotin ku hejmara 9. ji hatiye hazirkirin û ji bo çapê birine çapxanê. "Lê piştî ku di 6.6.1963'an de Edip Karahan tê girtin, ev rojname êdî nema derdikeve." (2) Wê demê -Edip Karahan ji di nav de- 23 ronakbîrên Kurd (3) tînin girtin.

Edip Karahan (bi îmza Edip Osmanoglu) di hejmara pêşîn de, di nivîsa "Çima Em Derdikevin?" de weha dibêje:

"Karê pêşîn ku rojnamê daye ser milê xwe, xebata pêşdexistina ekonomîk û kulturî ya Rojhelatê (Kurdistanê -N.M) ye. Herweha (dixwaze) hemû dijayetiyan birûbawerî hel bike û yekîtiya wan pêk bîne."

"Rojnama me, ji kîjan tebeqe ya civakî (esnaf, tucçar, axa, pale, karker) dibe bila bibe ji her kesê Rojhelatî (Kurdistanî N.M) re û ji ciwanan (xortan) re vekirî ye. Bi şertê ku ew kes bi dil û can teref-darê pêşdeçûyîna Rojhelatê be."

"Ev rojname dê siyaseta partiyan nemeşîne û dê li hember hemû partiyan objektîf û bêteref be. Lê divê ev yeka jî bête zanîn ku bêterefî û objektîfî ne ew e ku mirov li hember tevger û ditinên partiyên pêşverû û paşverû pasîf bimîne."

"Rojnama me, dê piştgiriya têkoşîna rakirina van qanûnan bike ku li gor baweriya me sebebê pêşdeneçûyîna Rojhelatê ne."

Hin nivîskarên ku di Dicle-Firat'ê de nivîsîne ev in:

1- **Edip Karahan:** Wî di vê rojnamê de li derveyî navê xwe yê rastîn bi naznavê **Edip Osmanoglu, Hamit Mazıdağlı û Mahmut Bayraktar** jî nivîs nivîsandiye. Di hejmara 6. de nivîsa wî ya bi navê "Turkeş û Sosyalizm", di hejmara 7. de "Ka Wa'z Wê bi Kurdî Bihatana Dayin?" û nivîsa bi navê "Cepha Demokratîk" heye.

2- **Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan):** Di hejmara 3., 4., û 5. a vê rojnamê de nivîsa wî ya bi navê "Dijminê Sereke yê Rojhelat'ê: Faşizm" heye. Di hejmara 6., 7. û 8. de jî nivîsên wî hene.

Di hejmara 3. de rojnamê cih daye vê "Tebrik" (pîrozbayî) ê:

"Ji desta nivîskarên me Sait Kırmızıtoprak û İsmet Kırmızıtoprak re kurekî çêbuye. Navê wî Dara danîne. Em ji Dara re jiyaneke dirêj hevî dikin û dê û bavê wî pîroz dikin." (Dicle-Firat)

3- **Musa Anter**: Wî di vê rojnamê de bi navên **M. Anter û Anter** çend nivîs nivîsiye (Di rojnama Dicle Kaynaği û Şark Mecmuası'yê de ji navê wî **Şeyhmus Elmas** e).

4- **Halit Nazmi Balkaş**

5- **Ahmet Botanlı**

6- **Yaşar Kaya**

7- **İsa Şans**

Hin nivîs ji bi îmza "**Kızıltepe Orta Mahallesiinden Reşo**" (Ji Mehella Navîn a Qiziltepê Reşo), **Fego Teyrî û Rahşan** hatine nivîsîn (di rojnama Dicle Kaynaği'yê de ji nivîsên **Rahşan** hene).

Hema hema di her hejmara Dicle-Firat'ê de bi Tirkî, çîrokeke Reşo heye: Xaltika Talê (no: 2), Xaltika Seyro (no: 3), Xaltika Fersê (no: 4), Dînê û Dîno (no: 5).

Ev sê çîrokên Reşo ji bi Kurdî û Tirkî ne: Xecê û Siyamend (no: 6), Swaro (no:7), Heydo û Ferho (no: 8).

Nivîsên **Rahşan** ji ev in: Melle Ehmedê Cizîrî (no:1), Şêx Ehmedê Xanê (no: 2), Hacı Kadir Koî (Hacı Qadirî Koyî -N.M).

Ji xeynî vana, nivîs, şî'r û nameyên van kesan ji di Dicle-Firat'ê de hene: **Necmettin Denkdemir**, **Mehmet Emin Ceviz**, **Ahmet Aras**, **Mehmet Şanlıer**, **Hüseyin Sağnıç** (Tatwan), **Nuri Nursöz** (Cihanbeyli-Konya), **Hikmet Şengür**, **Turanlı**, **F. Celadet**, ji Tatwan'ê Meleyê Camiya Reşadiye: **İsmet Kılıç** (di hejmara 6. an de bi navê **Welat şî'reke wî ya bi Kurdî** heye), **Selahattin Gümgüm** (Varto), **Seyid Muhemed Yüce** (Muş), ji Licê **Bahri Koçkaya** (di hejmara 7. de bi navê **Girîna Pîrê şî'reke wî ya bi Kurdî** heye), **Hasan Şeyhanlıoğlu** (ji Hîlwan'ê cotkarek), **Ekrem Yusufoglu**, **Fevzi Yıldırım**, **İhsanî** (di hejmara 8. de bi navê **'Ezapkêşî şî'reke wî ya bi Kurdî** heye), **Hüseyin Aruk**, **Dılbırin**, ji Bozova'yê **Müslim Açıkgöz**, **Bextreş**.

Dicle-Firat ji bo lêkolînên folklorê, komîteyek pêk anîbû. Endamên vê komîteyê ev bûn: **Hüseyin Sağnıç** (Tatwan), **İsa Şans** (Silivân), **Bahri Koçkaya** (Licê), **Ali Özdemir** (Bavqan), **Zülküf Karahan** (Siwêreg), **Hüsamettin Aygören** (Pîran), **Fevzi Yıldırım**, **Mikayil Turan**.

Ebada Dicle-Firat'ê : 41 X 28,5 cm. ye.

1.....	1. 10. 1962	4 rûpel e.
2.....	1. 11. 1962.....	4 "
3.....	1. 12. 1962.....	4 "
4.....	6. 1. 1963.....	8 "
5.....	1. 2. 1963.....	8 "
6.....	6. 3. 1963.....	8 "
7.....	4. 4. 1963.....	8 "
8.....	14. 5. 1963.....	8 "

(1) Derheqê Edip Karahan de ji bo me'lûmatên zêdetir binêre: **Bir Kürt Devrimcisi: Edip Karahan'ın Anısına**, Komal basım-yayım-dağıtım, İstanbul, 1977

(2) Bir Kürt Devrimcisi: Edip Karahan'ın Anısına, r: 15-16

(3) **23 KES**: Li Kurdistana Bakur (Kurdistana Tirkîyê) ev kesên ku bi navê **Yirmiüçler** (23'yan) tên naskirin. Derheqê van kesan de bi îddî'a sûcê avakirina **Türkiye Kürt Talebe Cemiyeti** (Komela Xwendekarên Kurd li Tirkîyê) mehkeme vebûbû (ev komele, sala 1959'an hatibû avakirin). Li gor rojname Her Gün (28.6.1963), ev 23 kes di 4.6.1963'an de hatine girtin.

23 kes ev in:

1- **Abdulsettar Hemawendî**: Ji Kurdistana Iraq'ê ye.

2- **İbrahîm Mamxidir** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Koysencaq'ê ye): Sala 1933'yan ji diya xwe bûye. Xwendekarê sinifa 5. a Fakulta Tibbiyê bû. Nuka li Swêd'ê dimîne.

3- **Xazî Dizeyî** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Hewlêr'ê ye): Sala 1940'î ji diya xwe bûye. Xwendekarê ekonomiyê bû.

4- **Nejad Remzî** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Kerkûk'ê ye): Sala 1935'an ji diya xwe bûye. Xwendekarê Fakulta Tibbiyê bû. Miriye.

Şairê Kurd, Herdî (Ehmedî Hesen Beg), sebebê nivîsina şî'reke xwe -ya ku di 6.3.1969'an de nivîsiye- bi Kurdiya Başûr weha dide diyar kirin: "*Bo Nejadî Remzî Efendî wutrawe ke qutabîy kolêci pizişkî buwe le Estemûl û le herretî lawî da mirdûwe*" (binêre: **Ehmed Herdî**, Razî Tenyayî, çapî duwem, Stockholm, 1986, r: 91).

5- **Fuad Derwîş** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Bexdad'ê ye): Sala 1939'an ji diya xwe bûye. Xwendekarê Fakulta Tibbiyê bû.

6- **Tal'at Şerîf Muxtar** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Hewlêr'ê ye): Sala 1934'an ji diya xwe bûye. Xwendekarê Fakulta Diransaziyê (Dişçilik Fakültesi) bû.

7- **Se'îd 'Ebdurrehman** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Kerkûk'ê ye): Sala 1939'an ji diya xwe bûye. Xwendekarê Universita Teknikê bû.

8- **Cemal Alemdar** (ji Kurdistana Iraq'ê, ji Hewlêr'ê ye): Sala 1940'î ji diya xwe bûye. Xwendekarê Fakulta Muhendisî ya Mîmariyê bû. Nuka li Ewropa'yê dimîne.

9- **Firûz Felahat** (ji Kurdistana Îranê, ji Êrmiyê ye): Sala 1939'an ji diya xwe bûye. Xwendekarê Unîversîta Teknîkê bû.

Ji 23'an ev 14 kesên jêrîn jî ji Kurdistana Bakur (Kurdistana Tirkîyê) bûn:

10- **Hasan Buluş**: Berpirsiyarê giştî yê rojnama **Roja Newe** bû.

11- **Enver Aytekin**: Berpirsiyarê kovara Sosyal Adalet, xwediyê Weşanxana Sosyal û endamê Tûrkiye İşçi Partisi (Partiya Karkerên Tirkîyê) bû.

12- **Edip Karahan** (1930-1976): Ji Dêrik'ê (qezayeke Mêrdîn'ê) ye. Xwediyê rojnama **Dicle-Firat**'ê bû (ji bo me'lûmatên zêdetir binêre: Bir Kürt Devrimcisi: Edip Karahan'ın Anısına).

13- **Ergün Koyuncu**: Ji Diyarbekir'ê ye. Xwediyê kovara **Deng** bû. Demekê muddê'umûmîti jî kiriyê.

14- **Ali Anagür**: Ji Dêrsim'ê ye. Ekonomî xwendiyê. Serokê Komela Kulturî ya Dêrsim'ê (Tunceli) bû.

15- **Kemal Bingöllü**: Awûqat e.

16- **Mehmet Bilgin**: Ji Bingol'ê ye. Bînbaşî bû.

17- **Fethullah Kakioglu**: Ji Bedlis'ê ye. Ekonomî xwendiyê.

18- **Doğan Kılıç Şihhesenanlı**: Ji Dêrsim'ê ye. Xwediyê rojnama **Roja Newe** bû. Wî, li Tirkîyê çend kitêb jî nivîsî û çapkir, wekî vana:

- **Barzani ve Kürdistan Cumhuriyeti Kuruluşu**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968

- **Mc. Carus-Minorsky-Doğan Kılıç Şihhesenanlı; Kürtlerin Menşei ve Kürt Dili İncelemeleri**, Dersim Yayınevi, İstanbul, 1963

Doğan Kılıç, piştî iqtidara Cunta Faşîst a 12'yê Îlona 1980'yî gava ku ji Norweç'ê vejeriya Tirkîyê, ji nû ve hat girtin û işkence lê hat kirin. Nûka li Norweç'ê dimîne.

19- **Musa Anter**

20- **Ziya Şerefhanoglu**

21- **Sait Elçi**

22- **Yaşar Kaya**

23- **Medet Serhat**

Musa Anter, Ziya Şerefhanoglu, Sait Elçi, Yaşar Kaya û Medet Ser-hat di da'weya 49'an (**Kırkdokuzlar**) de jî hene.

Dişa Musa Anter û Edip Karahan di 1971'ê de ji da'weya Partiya Demokrat a Kurdistana Tirkîyê (Tûrkiye Kürdistan Demokrat Partisi) û DDKO'yê (Komela Kulturîya Rojhelat a Şoreşgêr) hatin mehkemekirin.

Ji bo xebera girtin û fotografên van kesan, li van rojnamên Tirkîyê binêre: Hürriyet (29.6.1963) û Cumhuriyet (29.6.1963).

Herweha li van kitêban binêre:

- **Gürsel, Dr. İbrahim Ethem**; r: 66-73

- **Vedat, Şadillili**; Tûrkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, cilt: 1, Kon Yayınları, Ankara, 1980, r: 170-228

- Bir Kürt Devrimcisi: Edip Karahan'ın Anısına, r: 89-136

24-KEKO

Ankara, 1963

Ev kovar di 6.4.1963'yan de li Anqerê ji alî Komela Xwendekarên Siwêregî yê Unîversîtê ve hatiye derxistin*.

25-DENG

İstanbul, 1963

Ev kovar bi Kurdî û Tirkî derdiket. Li qapaxa wêya dawiyê, bi Kurdî hatiye nivîsîn ku *"mehê carekê der tê, kovareke siyasi, komelaî û zanendî ye."* Bi qasî ku em dizanin tenê du hejmarên wê derketine.

Li ser qapaxa pêşî, li hêla rast a navê kovarê, bi Kurdî îbareya *"hêviya rojhilat"* heye. Li ser qapaxa hejmara 2. jî bi Kurdî îbareya *"şewqa rojhilat"* heye. Dîsa li ser qapaxa dawî ya hejmarê pêşîn, bi Kurdî weha hatiye nivîsîn:

Xwedî: **Ergun Koyuncu**

Midîrê jê pirs: **Yaşar Kaya** (di hejmara 2. de Midîrê jê pirs: **Celal Ergün e**).

Midîrê çapkirina tevaî: **Medet Serhat**

---

* binêre: Abbas İzol, "Maksath İthamlar", Körmışkan (gençlik sayısı), Ankara, 1965

Amanca kovara Deng, di hejmara pêşîn de hatiye diyarkirin (li fotokopiya jêrîn binêre)

Nivîsên hejmara pêşîn ev in:

- 1- Bi derketinê re - Deng
- 2- Tirk û Kurd - Ziya Gökalp (ev nivîs ji kovara İçtimaiyat hatiye girtin.)
- 3- Silo - Aslanoğlu
- 4- Xerabo (sitraneke bi Kurdî)
- 5- Keleş Xemê (sitraneke bi Kurdî)

6- Ma'mûr - Ahmet Kemal

7- Portre (derheqê Kemal Badıllı de nivîseke bi Tirkî)

8- Li Nav Kurdan Dîn (Ol) - Musa Anter (di binê vê nivîsê de navê Ahmet Kemal hatiye nivîsîn).

9- Henek: Tarîxa Varta - Rahşan

Ev nivîsa Rahşan, li ser polemîka Dr. Sait Kırmızıtoprak û Atila Fırat (1) hatiye nivîsîn.

10- Ayşo (şî'reke bi Tirkî) -Turgut Boran

11- Meha Çuyî li Ser Rojhelatê çi Hat Gotin?

12- Plana Pênc Salî ji bo Pêşdeçuyinê.

Di rûpela 7. a hejmara pêşîn de îlana kitêba Musa Anter, Kimil (Qimil) heye. Di rûpela 6. a vê hejmarê de jî ev agahdarî heye:

"Wezîrê Tenduristî û Civakî berêz Yusuf Azizoğlu, li Anqerê beşdarî şevên folklorî yên Rojhelatê bû û di van şevan de pe-yivî.

"Berrêz Azizoğlu van axaftinên xwe ji bo hemşehrî û xortên Rojhelatê kiribû. Di hejmara dahatû (hejmara ku bê) de, hun dê li ser van axaftinan nivîsa yek ji nivîskarên kovara me Dr. Sait Kırmızıtoprak bixwînin..."

Di hejmara 2. de nivîseke Mehmet Tirim (Eruh) û şî'reke Kurmancî bi navê "Konê Reş" heye, Her weha ji hêla Gêxî (Kiği) sitrana "Baxçê Kemal Paşa" û ji hêla Hezro jî sitraneke bi navê "Eman Eman" heye.

Tiştêkî din ê ku bala meriv dikşîne ew e ku di rûpela 17'an de bi Kurdî û Tirkî reklama "Sümerbank" û "Ziraat Bankası" heye.

Di hejmara 2. de bi Tirkî nivîs û şî'rên van kesa hene: Niyazi Okaygün, İsa Şans (Silivan), M[ehmet] Tirim (Eruh), Yaşar Kaya, Ahmet Kemal, İ[smet] Nizami, Turgut Boran, Halim Yağcıoğlu, Kemal Badıllı, Rahşan, M. U., Musa Anter.

Dîsa di vê hejmarê de nameyên van xwendevanan hene: Bahri Koçkaya, İsmet Nizami, Saffet Aykut, Seyfeddin Kuri M. Zade, Salih Akgül, Hacı Ali Bucak, Halim Yağcıoğlu.

Piştî derketina hejmara pêşîn, derheqê kovara Deng de da'we (mehkeme) vebû. Yaşar Kaya û xwendekarê Fakulta Huqûqê Medet Serhat ji ber berpirsivariva kovara Deng'ê hatin girtin. Bi îthama propaganda Kurdîtiyê, tewqîfa berpirsiyarê kovara Deng, Yaşar Kaya hat birîn û ew demekê di Hepisxana Sultanahmet'ê de ma. Medet Serhat jî ji alî mehkemê (1. Sulh Ceza Mahkemesi) bi "kefaleta neqdi" ya 2000 lire hat berdan (2).

Di rapora pisporan (bilirkîşî raporu) a derheqê hejmara peşîn a kovara Deng'ê de hatiye nivîsîn ku di vê hejmarê de tiştêki ku bibe delilê suçê tune. Biryara vê raporê bi ittifaqa hemû endaman, di 1.6.1965'an de hatiye dayîn û di binê wê de îmza van kesan heye : **Prof. Sabri Esat Siyavuşgil, Prof. Cemal Tükün, Doçent Ayhan Önder.**

Li gor ku Dr. Şivan dinivîse, piştî derxistina kovara Deng, karbi-destên Tirkîyê ji nû ve welatparêzên Kurdan digrin û "wan dişînin Hepisxana Leşkerî ya Balmumcu'yê, li wir bi mehan işkencê li wan dikin û di dû re wan dişînin Mehkema Îdara 'Urfî ya Leşkerî..." (3)

Ebada kovara Deng: 27,8 X 19,3 cm. ye.

no tarîxa derketinê

1.....15.4.1963.....16 rûpel

2.....15.5.1963.....18 "

---

(1) **Atilla Fırat** kurê **M.Şerif Fırat** e (M.Şerif Fırat nivîskarê kitêba *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* ye).

(2) binêre: rojnama *Milliyet* (1.5.1963 û 11.7.1963) û rojnama *Her Gün* (28.6.1963)

(3) Şivan, Dr. S. A. ; r: 60

'ELİK Û FATİK

Arêkerdax: Mihê 'Elîşanî

'Elik û Fatiki way û biray ben. Pî yîn est, may yîn çinka. Pî yîn binêk' xort beno, wazeno bizeweco.

'Elik û Fatik şenik î. Pî yîn rind nêeşken miqatey yîn bibû. Pî duşunmiş benû, behdi z' qerar xo dono ki bizewecyêw, cenîkêk bîyar, hem miqatey 'Elik û Fatik bibû, hemiz' yî r' xizmet bikû.

Pî yîn yînê r' gorey çend roco non virazeno, tedarek yîn vînen û yîn rind şîret ken, von:

-Ez çend roc şima teyna verdeno, şino xo rê geyreno cenî. Şima wurdî z' ver kîyî ra dûrî nêkon heta pî şima şima rê mayki bîyarû, hem miqatey şima bû hemiz' xizmet pî şima bikû.

'Elik û Fatiki rind şîret ken û warzen cilon xoy rindo don xo ra, poxnoton, poliko û zerdo keno wurd kişton heqbey xo, astorey xo sey veyvek xemelnen, heqbey xo erzen ser astora kihêl; lewo non alişkon 'Elik û Fatik ra, xatir wazen û ling erzen ser paştey astora kihêl, xo tiro şidnen, kon rayero.

Şino, şino, şino, epey şino, behd yen ver kîyon dewêki d' astora kihêl zept ken, tira yen war, heqbey xo erzen mil xo ser. Dewîc yen ver a, astor tira gîn, ben xon dew, teslîm xoncî ken û kon mîyon dew. Pîl

dew yen ver a gîn ben kîye. Dewîc dewi z' kon yîn dim a, pêr şin kê axay dew . Axa meymonon xo bi qedir-qîmet qebug ken. Ber yî timo meymono r' akerdew', oday meymono rakerdew'. Pêr şin kê axayid' roşen. Axa xizmetkaron xo ra çay û qehwe wazen. Binêk monen, çay û qehwe yen, behdî qalî, meseley aben. Millet sûr bena meselo di. Dewr yena meymonî, şom, yena millet şona wena. Behdî şomî reyna qalî, meseley dewom ken. Dewrey meymon ya, binêk duşunmîş ben û dest bi mesela ken. Binêk' hewa ra, çep û rast ra qal ken, behd yen ser mesela omeyîş xo, raştey yî cem'etî r' qal ken. Pîl dew axa von:

-Omeyîş to kê mi, ser serî, ser çim. Madem ki to ser doşek mi d' mesela xo 'eşkera kerd, Hûmay (Homay) biqedîno se ezik' bi emir Hûmay û rizay Pêxemberî biqedîno.

Axa keyney xo don yî û yî r' mare keno. Qelin ya z' bol gîn, yî z' qebug ken, dewi d' hîrê roc hîrê şew veyve ronon. Bi dawul û zirna kêf û şewq ra qednen. Behd qednayîş veyvî, pî 'Elik û Fatik, axay û dewico ra xatir wazen, veyvek erzen peyney astor, yî z' weyşen û kon rayer. Epex rayer şin, yen dewey xo, kê xo ver di yen war. Veyveki z' astor ra peye ken, şin kîycy xo, mîyon 'eylo. Kîye d' pî 'Elik û Fatik, mêrîya (damarîva) yîn don yîn şinasnayîş û yîn temî ken, von:

-Ya vac se, şima gerek sey ya bik'. Şima ya biteqnî se bênatay ma z' xerepîn.

'Elik û Fatiki z' qebug ken. Qend aşm vêren, mêriyey 'Elik û Fatik yîn ra hesûdîna. Pî yîn arey xo ken, şin hêga cit, şon di yen. Betelaye betelaye şomey xo wen, kon bin cay, rakon.

'Elik û Fatik roc roc ze'îf benî, xo ekisnenî. Mêrî yîn ra ona hesûdîna ki bê xeberey pî, fenêk duşunmîş bena ow qerar xo z' dona.

Pî ser sibay rew warzen, şin cit, şon d' yen, cenî ra von:

-Citey ma tey menda biqedyew. Behdi z' ezik' berze (bezre) berzo.

Cenî tira vona:

-Citi k' qedyay xeber bid' mi.

Pî 'Elik û Fatiki z' ceney xo ra von:

-Siba heta têtstare k' cit qedîna û wextik' siba 'Elik û Fatik mi r' sêpare ard se wa berzey toximiz' xo d' bîyar'.

Cenî vona:

-Wa b'.

Ser sibay rew mêrdey cenî warzen, gayo gên şin. Cenî warzena, xeley berzî vecena, pêri tewa d' qilênena, kena heqbo, uca ronena; sêpare z' virazena, nîzdî têtstari heqbo erzena ser paştey herî, 'Elik û Fatiki z' wenena bênatay heqbo, sêpare z' nona ver, yîn erşawena hêga.

Kîye d' fenon û oyunbazey xo duşunmîş bena.

'Elik û Fatik şin hêga, pî xo het a. Pî yîn yen yîn ver a, ser paştey her ra sêpare gê, 'eri ronon, behdi z' yîn ser paştey her ra ronon, berze z' ronon. Pî, 'Elik û Fatik roşen, sêpare bêteatey xo d' ronon wenî. **Behd** sêparî, pî warzen heqbon berzî erzen xo mil, kon mîyon hêgay berze erzen. Ser hêgay ra heta bin hêgay berzey xo erzen, pêri qednen, 'Elik û Fatik wenen herî, gayon xo don xo vera yen kîye.

Wextîkew derg ser ra vîren, mêrik herg roc şin ewnên xe, xe **nêzergûnyen**. Xeley dewico pêrin zergûnyen ê yî nêzergûnyen. En durim ra şaş monen, cenî ra persen, von:

-En xeley ma d' halîk esto, ma se biki ki en xeley ma zergûn bibû?

Cenî tira vona:

-Halkî esto, en gurey Hûmay ew, Hûma yew sebeb ra ona ard ma sere.

Mêrde cenî ra von:

-Lazim ma sebeb en gurî bizonî, **nêney** ma pêr veşeney ra bimirî. Cenî, ti vona hal-gurey ena mësela çina w? Mi r' ona yenû ti san-kî bizona.

Cenî vona:

-Ez nêzona, feqet yew zîyar nîzdî dewey ma d' esta, ez ona pey hesyayo ki kê şin dert xo tira von, zîyar sebeb en gurî ke ra vona. Gerek ay çîyo k' zîyar ke ra vona, ke bîyar ca, nêney felaketon felaketo yen ke sere.

Mêrde cenî ra von:

-Ti cay aya zîyar mi r' tehrîf biki, ez siba şêro.

Cenî mêrdî r' tehrîf kena, aya şew ser vîrena, ser sibay şefeq ra cenî warzena ver mêrdî no (nan) kena **boxça**, kîye ra z' vona:

-Ez şino birro ko ra ono.

Ow kona rayer, bi vazdayîş ver mêrdî **şina** kona qot dar. Binêk monena, vînena mêrde hêdî hêdî nîzdî qot dar benû.

Mêrde duşunmîş ben, cayî k' cenîk yî r' tehrîf kerd omew ver. Astor xo ra peye ben, ver qoti d' çok don 'erd, binêk du'eyo ken, **be'dî** z' sebeb omeyîş xo von. Binêk vînden, ewnên zîyar ra vengîk vecya. Xowf mêrdî gê, tersen û heme cay yî recefên, zaf araç erzen. 'Emir xo d' ona çik nêdib'. Wurd goşon xo don ser' qot, "zîyar" tira vona:

-Ez zono ti semed çinay omey îta. Çîkewik' to ra vaca, ti gerek bîyar ca. Ti near ca se belawo k' inka omew to sere qe, hima pîley pîlo Hûmay on to sere. Ay çax serey to z' tira şin. Hûma şima ra 'aciz bîw. Semedik' bib' weşi zi çîkewik' ti tira zaf hes ken ti gerek ay çî bik' qirbo. Heskerdiş to z' Hûmay ra 'eyon û, 'Elik û Fatik ey. Hûmay semed

qirbonî z' von "gerek qul mi nêdecî", gonik' dono gêno z', gerek **hezni** z' nêronyew. Semed qirbon 'Elik û Fatik, Hûma ona emir ken: Hêgao k' berze zîl nêçstû, 'Elik ser ay hêgayı d', Fatik bin ay hêgayı d' qirbon ki. Gerek gûney yîn bires yemno. Ver qirbokerdiş yîni zî gerek cil yîn neweyî b', serey yîn şite b', wêr yîni z' weşi b'. Heta en waşte nêr ca, gerek cayki d' qal nêb'!

Vatey zîyar qedîn, mêrde şaş monen, zon yî nêgêren, leşey yî ser yî d' nêvindena. Warzen pay, lingey xo erzen ser paştey astor kihêl, ver yî don dew. Binêk dûr kon, cenî mîyon qot ra vecêna, bi vazdayiş ver xo dona dew. **Rayer** xo ser binêki z' birro arêdona, heta şina dew mêrde verney ya şiw kîye. Ya k' yena, mêrde tira çik nêpersen. Cenî hema lez lez şom virazena, **meşref** rakena, no ser ronena, 'Elik û Fatik ser noni d' ronîşnena, yîni r' şom dekena, ven dena mêrdey xo, yî von:

-Zerey mi nêşina çik.

Cenî ewnêna fek xo d' bilbilo ken, cenî tira persena, vona:

-Ti eyr şî zîyar, en bela k' omew serey ma sebeb yî çina w? Nika zîyar to ra vat. Heta inka kom şiw ser aya zîyar, se vat se, sey ya vecyaw.

Mêrde, zîyar ra çi eşnawit se cenî ra von û cenî ra persen, von:

-Cenî ma se k'?

Cenî tira vona:

-Mêrde, eger ti sey zîyar nêk' se ez îta nêvindeno û to r' kîye nêkeno.

Ezik şiro kê pî xo, şima ki z' veyşoney ver binfir!

Mêrde ewnên cenî ra, zerey yî bena sîyay. Se kû, dest yî ra çik nîn'. Çîkew bînzî' nêzon se bikû. Cenî ra von:

-Ti hema se kena bik'.

Mêrde heme çî cenî rê ver den, tira von:

-Ona biki ki wa 'Elik û Fatik bin d' pey nêhesyey.

Cenî mêrdey xo ra vona:

-Ti mi r' verd', ez heme çî hal kenno.

Hema ona serey 'Elik û Fatik şona (şuwena), cilon newe dona **tira**, çîw' weş virazena, dona yîn; berzon kuyo, dendikon vomo, niho ona **tewa** d' qilênena, kena wurd cêbon 'Elik û Fatik, yîn ra vona:

-Şêrîn ser bon ma, xo r' kay **kîn**, kê (key) k' mi ven da şima, ay çax **bêrîn** war.

Yîn rind şîret kena, vona:

-Ser bon ma ra **meşîn** cayk.

Mêrî, 'Elik û Fatik kena ser bon, **silimi** z' hewa nona. 'Elik û Fa-

tik bon ser monen. Fatik bineyna pîl a sey 'Elik, kerdey mêrî r' şaş monena.

Berzon xo wen, ewnên ki yew milçik xo ser **sifirnî** d' rona. Bena çîvçîvey ya. Fatik goş xo rind dona ser, ewnêna milçik ra ki veng vecce-na. 'Elik û Fatik goş xo rind don ser, ewnên milçik vona:

-Çîv çîv çîvi, kardo seqênenî, 'Elik û Fatik sere birnenî! Çîv çîv çîvi, kardo seqênenî, 'Elik û Fatik sere birnenî!

Çend ray ra milçik pêser pêser vona, wurdî z' rind **fêm ken**. 'Elik, Fatik ra von:

-Ma se k' **wakey**?

Fatik 'Elik ra vona:

-Bira, ma birem!

'Elik von:

-Wa b' wakey.

Fatik dest 'Elik gêna, xo pey bon ra erzen war, bi vazdayîş remen. Uca ra dûr kon, ver xo don ko. Şinî, şinî, kîye ra zaf dûrî kon. Rayer dewaro ser şin. 'Elik rayer a zaf teyşo ben, way xo ra von:

-Ez zaf teyşo bîyo.

Fatik tira vona:

-**Biraym** binêkna sebir bik', ma xo biresin ênî ser.

Binêk şin, Fatik ewnêna 'Elik çewt **bîw**, ha herindey pay xizalek ra awey **varita** k' arêbîya **qurîç** ken. Fatik heta agêrena 'Elik ser, hema nêresaya **de**, ewnêna 'Elik ben xizalek. **Qudim** çokon Fatik şikên, roşena bermena, bermena, heşir çimon ya d' nêmonen. Vona:

-Ez **inka** bê biray xo 'Elik se biko?

Zerrey xo d' Hûmay ra wazena bib' yew golali k' ser **qorçon** xizalek ti b', hem rayero binaw biray xo hemiz' yî ra bin d' nêabiryew. Teref Hûmay ra **waştey** ya yen ca. Fatiki z' bena yew golal, firena, xo ser serey xizalek ra ronena.

Xizalek koyo ra hem çerena herniz' geyrena. Golal firena, hewa ra heme çi vînena. Tehlukeyik bibû, yena xizalek ra vona, şin xo nîmnen. Wextîkew derg û dûr ona romen. Roco ra rocîk zaf **tîpî** bena, xizalek quley mixara ra vecîn teber, golali z' tira vecîna teber ki teber a tofonîkew zaf xidar **est**. Golal daymiş nêbena, xizalek ra vona:

-Ez nêşkeno deha teber a vindiro, ez ageyreno mixara, ti z', zaf dûr mek', bineyk bigeyr, ageyr bê.

Xizalek von:

-Wa b' wakey.

Golal firena yena mixara. Binêk ser ra vîren, ewnêna xizalek bi

çargûm ageyra. Golal firena, yena kuley mixara, vînena seydono (seydvono, seydonçîyo, seydwanan) rêçey xizalek **re** nizdî mixara bî. Hîn ne cay remayîş, nê z' cay xo nimitiş monen. Seydon yen ver qul, nîşoni r' xo hazir kenû k' bin (bino) xezalek ra. Têref Hûmay ra uca zo (zon, ziwani) kon fek golal, vona:

-Vindêrîn!

Seydon şaş monen, behdi z' vînen xizalek bi yew xort. 'Elik û Fatik ben sey xoy verî. Seydon yîn ra persen, von:

-Şima çikes î, şima koca ra omey îta? Xo **bidin** ma şinasnayîş.

Wextîkew derg ser ra vîyerto, şar 'Elik û Fatik xo vîr a kerdî. Kalon û pîro vîşêr yew vîr nêmend. Seydon ra von:

-Ma 'Elik û Fatik ey.

Dewey xo **von**, çîkewik **ay** wext omew yîn sere von û von:

-May way û biray.

'Elik û Fatik seydon het ra **agêren** dew, çîk sey ver nêvînen, ew-nên heme çî bedelyaw. Merdumik' ko ra dîw, yîn ben kê xo, kê yî di monen*.

*Ez hema şenik biyo (texmîne mi ra 1967 di) may mi ena **fistanik** mi rê vatbî. 1986 di Stockholm di seki mi vîr di mendibî mi nuşti.

Beyannamey

Şêx Seîdî Pîran

Ev belavoka jêrîn a ku tê gotin ji alî Şêx Seîdê Pîran ve li Kurdistana Tirkîyê hatîye belavkirin me ji koyara Rojî Nwê girt. Berpirsîyarên kovarê jî metna vê belavokê ji Îsmâil Heqî Şaweys girtine. Lê, berpirsîyarên kovarê an jî Îsmâil Heqî Şaweys bi xwe belavok wergerandine zaravê Soranî û çapkirine. Û ji belavoka 'eslî jî tu tiştêk wek belge yan fotokopîya 'eslî çap nekirine, tenê nivîsîne ku ev belavok di meha Adara 1924'an de bi Kurmancî û Tirkî ji teref Şêx Seîdê Pîran ve hatîye belav kirin.

Wekî tê zanîn li gelek ciyan hatîye nivîsîn û tê gotin ku di dema Serîhildana Şêx Seîd de gelek belavok hatine belav kirin, lê bi qasî ku em pê dizanin heta nuka di tu kitêb an kovarekê de belavokeke wê demê nehatîye çapkirin. Mumkun e ku di arşîvên hin kes û dewletan de hebin, ew jî êdî dimîne ji bo rojên pêş.

Lê dîsa jî wek nimûne em vê belavokê her bi zaravayê Soranî ku Îsmâil Heqî Şaweys nivîsîye an tercume kirîye werdigerînin ser herfên latînî û çap dikin. Û hêvîdar in di rojên nêzîk de 'eslîyên van belavokan bi xwe dê derkevin ronahîyê. (M.Lewendî)

"Em beyannameye le layen qaremanî gewrey netewey Kurdewe; Şêx Seîdî Pîran le mangî Martî salî 1924î Zayinî da bilawkirawetewe. Beyannameke be Kurdîy Kurmancî w be zimanî Turkî nûsrabû w le nawçey Erzerûm, Wan, Bitlîs, Diyarbekir, Xerpût û Melatiye bilaw kirayewe."

Turkan, 'Usmaniyan daxekem be nawî dîn û xelafetî Îslamîtewe eme 400 sal e êmeyan bere bere dîl û jêrdest kirdiwe w ber ew tarîkî w nezanînyan birdûyin, we rêy nehatîyan hênawete berman. Xoyan mirduyî beşî zindû w xur in we legel xoyan êmeş kêş eken. Îtir milkeçî bo zordaran tarîkî paristan.

Em Turkane her le mêjewe be koçerî hatûnete nawman we be fir û fêl xoyan damezrandiwe, welatî êmeyan dagîr û wêran kir-diwe. Kurdistan hergîz wek emro kawil nebûwe we awa hêlaney bayeqûşan û şwênî gurgan û bozqurdanî Tûranîyan nebûwe. Welatman wa bêbeş û hejar nebûwe, belam halî emroman serger-

ŞÊX SAÏD PÎRAN
1925

Şêx Saîd Pîran

danî w malwêranî ye, we hîç Kurdêk , hîç dîndarêk qibûl û pesindî naka.

Pêwîst e le ser hemûman lem jîyane tal û bêbextîye xoman rizgar keyn, le ber ewe pêwîst e le rêgay rast û heqperistî la nedeyn, le mirdin netirsîn, le rêy heq sendina nebezîn. Bo hestî nawbangî bapîran û gel û wilatman, xoman giyanmanî bo fida bikeyn.

Beramber be serbazanî Turk be taybetî, beramber be efseran û serok û qûmandanekanî Turk ke derbarey jin û kiç û minalanman zor bêbezeyîyane ebzûnewe we be pêçewaney dîn kuştar eken biwestin we toley em beseziman û bê deselat û bê çekane bisênin û xwênîyan wun nekeyn. Belam beramber be dîl û zandarane nerm û nîyan bîn.

Beramber bew serbaze Turkaneş ke şer naken û xoyan be dest êmewe eden (teslîm ebin) pêwîst e nerm û nîyan bîn û wek biray xoman reftarîyan legel bikeyn.

Le şerra desttan nelerzê, le mirdin netirsîn, çunke jîyanêkî hîç û pûç û dûr le cîhan, jîyanî bêbeşî w bê destelatî jîyanî pir xem û siza w nasor û xefet û kesasî bo hemûman şermezarî ye. Mirdinêkî azayane gelêk lew jînedîlîye xoştir e.

Aşkîra ye ke Turk bê peyman in, we beramber be Kurd zor zordane w namerdane ecûlênewe. Êmey Kurdîş ebê dersêkî ewto be Turkan bideyn ke hergîz le bîrîyan neçêtewe we rûreşî w reftarî gurganey Turkan bo hemû cîhan derxeyn ke çon bê kelk û wêraneperist û gurg û dirinde w xwênxor in. Le batî le naw em zordarane da bê kelk bijîn, be komel mirdin le rêgey heq û rizgarî da şehîdbûn gelêk şîrîn û xoştir e.

Ta mirdin êmemanan bo ew bira Kurdane, bo ew mindale nazdarane ke le diway ême ejîn ebê meşq û dersêk le giyanbazî ême wergirin we bo diwarojî jîyanîyan gewherêkîyan pê bibexşîn, ta le rêy heqperistî w rizgarî la neder we berew rûnakîy jîyan biron, biyancûlînin.

Hewl den ba be rûyêkî sûrewê bijîn, ba hemûman le rêy azadî w serfirazî da be komel bîmrîn we nawnîşanêkî berz bo netewekeman peyda bikeyn, be yekêti w birayeti, be komel koşîş kirdin û raperîn zor berzî ye, we ebê be cîhanî rabigeynin ke ême beramber zordarî w narewayîy û nadadî raperîwîn û be rengarî bûynetewe, ebê hewl bideyn le herdu dunya da birayetiyan ragirîn û heqperistîman perwerde keyn, ta beramber Xwa w heq û ademîzad şermezar nebîn û le herdu dunya bêbeş nebîn.

Ey gelî Kurd, çake w xirape be dest xoman e.

Be bîr û kirdewey xoman nebê her gîz rizgarman nabê we le

tarîkîyewe nageyne rûnakî. Ebê koşîş bikeyn, inca herdû dunya-
man dest ekewê. Le jêr zordarîy Turkana zor mayinewe eger her
çaweniwarî ewan bîn, bê dest, bê gîyan bogen ekeyn û errizêyn.

Eme çwar çerx e heta emro Turkan meşkî kîne w dujminayetî
w temelî w bêkarî w yektir kuştin û talankirdin û mal wêran kir-
dinman da eden. Her gîz nezaket û nerm û nîyanî w yektirî
xoşwîstin û lêburdin û zanist û hunerîyan fêr nekirdûyin, hemîşe
rê w şwênî koçerîfîyan nîşan dawîn.

Ta key wa sist û bê kelk dujmin be yek bîn, îtir le ser meşq û
rêgey Turkan roştin bes bê... Hawkarî legel "Kemalîyekan" bo
Kurdan, çi bo dunya w çi bo axîret nehatî ebexşî. Îtir berew
rûnakî w azadî, berew birayetî w ademzad perwerî.

Kurdan her le çerxî "**Mem û Zîn**"ewe ta emro jîyanman saz ne-
kird, awatî **Ehmedî Xanî**man nehênaye dî, bo ye perîşan û ser-
gerdan ejîn û dujminanman be xo şad kird.

Îtir gîyanî Ehmedî Xanî, dengî şîrînî azadî Mem û Zîn bilind
bikenewe, awatî baw û bapîranman bijîninewe, amancîyan
bênine dî.

Ey gelî Kurd!

Zor baş ezanîn ke le rojî reş û nehatî da Turk hawarî bo Kurd
hênawe, belam le rojî xoşî da netewey Kurd nenasîwe, we le
destkewtekanman Kurdî bê beş kirdiwe, we nek her awa bê pey-
manî niwandibê w peymanî şikandibê, belkû ke boşî helkewtibê
nêze w sungîyekeşî derhênawe w berew singî Kurdî araste kir-
duwe. Bem rengenamerdane be xîyanet padaştî Kurdî dawew-
tewe...

Fe'teberrû ya ûle l' ebsar.

Mart, 1924'î Zayînî

Şêx Se'îdî Neqşî-Pîran

Em beyannameyeman le mamosta **Îsmâil Heqî Şaweyis**'ewe bo hatuwe. Zor
çapas ekeyn, we eme beşêke le perrawekey ke hîwaman wa ye le diwarojêkî
nizîk da bixrête jêr çapewe.

*Ev nivîsa jorîn ji "Rojî Nwê; Govarêkî edebî, sîyasî, komelayetî ye, jimare:7,
salî yek, Teşrînî Yekem, 1960, Çapxaney Kameran-Silêmanî, rûpel:36-39"
hatîye girtin.*

transkirîpsîyona ji herfên 'erebî: Mahmûd LEWENDÎ

Gergerînok *an* *Siwarê bi tenê*

IV

BAVÊ NAZÊ

Sîwaro bi rûniştvanên bajêr yên kişkişokî, xwe kişkişand heya gihişt koşka melik. Meşa mîna maran, rûniştina li ser kabok û qeleviska û tevlihevbûna xelkê, roja "heşrê" berçavan dikir. Mîna vê rojê kesî guh nedida kesên din û her kes bi halê xwe daketibû. Her yek bi riya xilasê ji cezê melik mijûl dibû. Diyar bû, ku rûniştvanên bajêr berê di rojên wihan de derbasbûne. Wan dizanî ewê gunehkarbin, heger "kitêba" wan di destê rastê de be yan jî di yê çepê de be. Wilo jî wan xweş dinasî, ku seata hesabê gunehkariyê nemal fêde dike, wiha jî nezarok.

...Di vê rojê de, xweristê jî mîna ku bixwaze alîkariyê bi stemkar bike, hemû xezeba xwe ji devê xwe avêt û ezyeta xwe îhand wan. Xweşikê jî bi herhawayî xwe xemilandibû û li teniştta melikê -Dêw qerfê xwe bi hustexwaran dikir.

Her dem bi wir de diçû, xezeba xweristê xurtir dibû; bahozê dar ji rehên wan radikirin û davêtin ber nigên xwe, sermê jî rûyên qemirandî diterikan û xwîn bi wan dixist. ev roj rojek durî aqila bû û siwaro tiştên wiha nedîtibû. Ji siwaro xwuyanî dibû, ku rok jî li nivê asîmana rawistiyaye û tîrêjên wê bê ténin. Paşî li vê topiraxê taritiyê asîman girt, tenê carna- carna birûskên rûhniyê xaçîrêk ji xwe re vedikirin.

Erê siwaro xwe li ser zikê xwe dikişkişand, lê her çavên xwe li melikê-Dêw digerland... Pîr çû, hindik çû dawiya dawî melikê-Dêw bi taca serê xwe belû bû. Ew wilo bi payetî rûniştibû, te digo qey ew li şûna xwedê li ser "erş" rûniştiye. Wilo jî wî bi çavên biçûk li xelkê temaşe dikir, mîna ku ew kelmêşan li ber xwe bibînin. Xelkê jî ev meznayî têde didît û bi dîlî, kolayetî li ber rawistiyan û koşka wî tewaf dikirin, mîna ku herin tewafa "kevîrê reş".

Siwaro ev tiştên han naskir û xwest hîn bêtir tiştên nebihîstî û nedîtî, bibîne û bibîhîze. Lê gava xwest hîn bi pêş de here, pêlên kişkişokan rê li ber girtin û wî nema karîbû bêtir nêzî keleha melikê-Dêw bibe. Ew li ciyê xwe ma rawistiyayî û nabera demekê û demekê awirên xwe li Dew digerland. Hîn Siwaro wiha bû ji nişkave fîz-fîza bahozê xurtir bû û hustexwaran bêtir xwe xistin qaqilên xwe. Lê belê vê rewşa ha dom nekir, lewra dengê mêkewî yê xweş bahoz haj kir û bêpêjîniyê xwe berda ser xweristê. Ji bo vê yekê Siwaro bi hisanî gotinên xedya deng bihîst û wê jî her bang dikir û digot:

-Hê gelî hustexwaran, bela dengê min jî bighê we!! Ne tenê Dêwê-melik xêr û bêra bela dike, ez jî dilovanî û kîna xwe belav dikim... Ji mêj ve tuxmê we gotiye: "Her tişt di wextê de başe". Ez jî di demê de ezê gotina xwe bêjim...

Siwaro, dîsa bimêyîtiya xwedya deng û şêrînbûna wê hisiya. Wî di xwedya deng de yarka sipehî naskir. Ji bo wilo bi dil û can gotinên wê bihîstin. Wilo jî wî xwest bi çavên xwe Dêw bibîne û wî bide ber sipehîbûna Xweşikê, de bizanibe mikufên wan gora hevin, an na. Bi dîtina Dêw Siwaro ma matmayî, çimkî wî qezmekî megrûdî dît. Ew netenê kîn bû, lê zik tilêr bû û xwediyê biçmekî mekroh û telomelo bû. Bê hemdî Siwaro bişrandina qerfayetî bi ser lêvan ket. Diyar bû ev bişrandina henekpêkirinê bi wî û qewmê wî bû. Di vir de wênek û bergehêk ên ne li gora mikusên hev li ber çavên Siwaro mîna rew-rewka çûn û hatin. Wî Dêw bi pîra ku tentena li ber devê şikeftan dihune, şibihand. Paşî gotin ji devê filitî: "Xwelî li serê me hemiya be!!"

...Melikê-qezim an Dêwê-qezim li ser erşekî mezin bi frehbûna ferêkî destarên dengê bû. Erşê Dêwê-qezim li ser keleheke kevnare bû. Xweşt dihate xuyakirin, ku dîwarê kehê ji aliyê bakur de tê hilwişan-

din. loma jî dilê Dêwê-qezim li wî alî nerûdinişt û navbera demekê dergevanên wê diguhertin. Di ciyek wiha û rewşek wiha de, Dêwê-qezim bi pozbilindî û ehmeqî li xelkê temaşe dikir. Li aliyên herdu milên wî bi şelafî wezîrên çepê û yê rastê rûniştibûn. Peyayên wî jî dilî û koletî li ber destên wî diçûn û dihatin...

-Tî wî dibîni? -Gotina merovekî bi yekî din re, li ber guhê Siwaro ket- qenc xiyala xwe bidê, tu dibê qey bûmek di nav çûkan de ye. Çilo bûn jî qertelan ditirse, wiha jî ew ji ronahiyê...

Siwaro ji van gotinên hustexwarekî ma matmayî.

-Hus... Ez her tiştî dibînim. Divê tu jibîr nekî, ku dîwar bi guhin. -Merovê dudya li hevalê xwe wegerand.

Dîsa bédengiyê xwe berda kesên civînê, Lewra vê carê Dêwê-qezim di guhê wezîrê milê rastê de kire piste-pist, paşî bi wezîrê milê çepê jî zîvirî û tiştek ji wî re jî got. Di vê rewşê de çavên bi awirên melûl û şelafî, mîna ku li ber xêrekê bin, li ber destê Dêwê-qezim man çavpan û rawistiyayî. Di vê pêlê de wezîrê yekemîn da xwe û rabû ser xwe. Bi hawayê ku mehkemê yan civînê veke, peyivî:

-Gelî xelkê! Bê guman hun ji tecrîba xwe dizanin, çima hun îro hatine vira. Melikê me hun dawetî şîvdanîna xwe ya sersalê kiriye.

Wezîr gihîşt negihîşt gotina "melik" bêje heya destik li hev ketin û bi yek dengî hustexwaran gotin: "Bijî melikê me, em fîdekarî wî ne!" vê rewşê pir dom nekir lewra wezîr axeftina xwe domand:

-Melik (çepiklêdan) ji we raziye, lewra hun xweş bi rola xwe rabûn û radibin. Melik (çepiklêdan) niha wê xebatên xwe yê salê li we belav bike. Wilo jî ewê we ceze bike.

Bi îşareta destê xwe, çend peya merovekî hustexwar anîn ber destê Dêwê-qezim. hemiya lê nerîn û xwestin serî û dawiya wî ji hev nasbikin, lê nikarîbûn. Melik jî mîna ku hestiya bavêje ber kuçik, wilo wî jî xelata xwe avêt ser wîna.

Dîsa çepiklêdanê destpêkir. Di vê holê de wezîrê dudya rabû ser xwe û got:

-Niha jî wê melik (çepiklêdan) cezê xwe bide wî merovê ku riya melik (çepiklêdan) derketiye.

"Ecîb û xerîb, ma kes li vir heye ku ji riya melik derkeve?!" -Siwaro di nava xwe de got.

Kesê celad merovekî îşkencê ji rengê insana derketibû, bi dehf û pênan da ber xwe û li ber nigên Dêwê-qezim, li ser kabokan xiya kir. Destê wî kelemçerîbû û bi zincîrê bi hustê wî hatibû girêdan. Wî bi

her hawayî dixwest serê xwe rake, lê belê ji zîncîra nikarîbû serê xwe rake. Loma wî tenê çavên xwe vekirin û li jor li ser xwe re li Dêw temaşekir. Heya jê hat xwîzka xwe da hev û bi hemû qeweta xwe tîfî ser çavê Dêw kir û pire-pire çend gotinên xwe jî gotin.

Vî karî ruhî di çavên melik de nema û bi hêrs got:

-Çima we berî niha ev kesê ha bê serî nekir? -bi gotina xwe Dêw xwe çindikî li erdê xist û emrê xwe da: Niha jî wî bê serî bikin.

Celad emrê melik bi kar anî û serê merovê "mutehim" hate jêkirin.

Wezîr dîsa peyivî:

-Melik (çepiklêdan) dibêje evê ceza çi kesê, ku ber xwe bide û bixwaze serê xwe rake.

Paşî mehkema hinek kesên din jî hate kirin. Siwaro her dixwest rabe û di ruyê melikê Dêw bipijiqe, li Xweşikê rê nedidayê. Wî bixwe nizanîbû çilo Xweşikê li tenîstê rûnişt.

Paşî dora wezîrê aborî hat, wî jî ev axaftina ha bi qewm re kir:

-Gelî qewm! Melik (çepiklêdan) ji bo alîkariyê spasî we dike. Niha jî mîna her cav divê hun comerdiya xwe pêş me bikin. roja îro melik (çepiklêdan) tenê zêr û peran dixwaze... helbet zêr ji hemû tiştî çêtire. Bi vî hawayî emê karibin rê li ber dijmin û emê karibin serê hinek çentan bipelçiqînin.

Vî wezîrî peyvên xwe pir dirêj kir heya giha vê gotinê:

-Kî dixwaze navê wî yê pêşî be û bêşa xwe bide?

-Ez -Di ciyê cîde yekî ji dolemendan got û sed hezar danî ber melik.

Wezîr bi dengê bilind ban kir:

-Sed hezar...

-Du sed hezar -dolemendekî din bi xwe bi dengê bilind mîna ku li mazatê be got.

Dolemendê sisiya li pey hevalê xwe got:

-Sê sed hezar.

-Penc sed hezar û kilok zêr -dolemendekî din bi poz bilindî li hevalên xwe zêdekir.

Hespê bi bask û kihêl bi simên xwe ax kola û kire hîre-hîr. Bi vî hawayî doza şer ji Siwarê xwe kir.

Siwaro jî xwe negirt, heya jê hat tif erdê kir û bi dengê bilind bang

kir:

-Hun çî bê rûmetin û namus di serê we de tune ye -bi gotina xwe Siwaro mîna çikçikanekî xwe avêt ser hespê û wek tûrekî di nav xelkê û peyayên melik re rê ji xwe re vekir û berê xwe da çiya. Bi çûna xwe bang kir: Bidin pey min... Herin serê çiyar... -hêdf hêdf ew bi dur ket û li ber çavan windabû.

"Şer dest pê dike, paşî berdana gula dudyan." -Behlûl hikmeta xwe got.

-Siwaro bigrin... Ser jêkin... bi darvekin -Dêwê-qezim emir da.

-Kesê wî sax an mirî bigre, wê xelatekê ji destê melik bigre -serokê polîs got.

-Ehmeqekî din xwe li çiya girt -malmezinê hustexwaran got.

-Dibe, ku çavên wî sor bibûn -axakî got.

-Ew nizane, ku mesela Kawa çîroke -yekî din got.

"Bizrê ji derve, wek zîwanê ye her ziyane dighîne şînkaya dora xwe". -Behlûl hikmetek din got.

-Min mebesta Behlûl fam nekir -yekî ji hustexwaran got.

-Siwaro ne ji me bû, -yekî bersîva hevalê xwe da.

-Her ez fam nakim.

Yê dudya bersîv nema da û ma bê deng.

Di vê tevlihevbûnê, Xweşikê li ser erşê melik sekinî û got:

-Min jê dixwest, ku darê xwe li ber xwe berde, lê her ber xwe dida û rûçikê xwe diparast. Diyar bû ew çibûye ji bo firê û tucarî nayê bas-kokirin... Eve kesê ku sed salan ez lê digeriyam. Erê ewe. Gelî qewmê min mizgîna min li we, min ew dît... Heger hat û bi serkeve û her û her wê bi serkeve, vêga ezê diya wî bim... Ezê dergistya wî bim... Ezê yarka wî bim û ezê bi giyan û canê xwe jire bim, lewra ez ji bo wî hatime ser ruyê dinê û ji niha û pêve wê bizrê xerîb nema karibe rehên xwe di axa me de berde jêr...

Paşî van gotinan Xweşikê bi dil û can keniya û henekê xwe bi Dêwê-qezim kir û bi hewa ket.

HUNERMENDEKÎ KURD

Lala Abdah Ameen

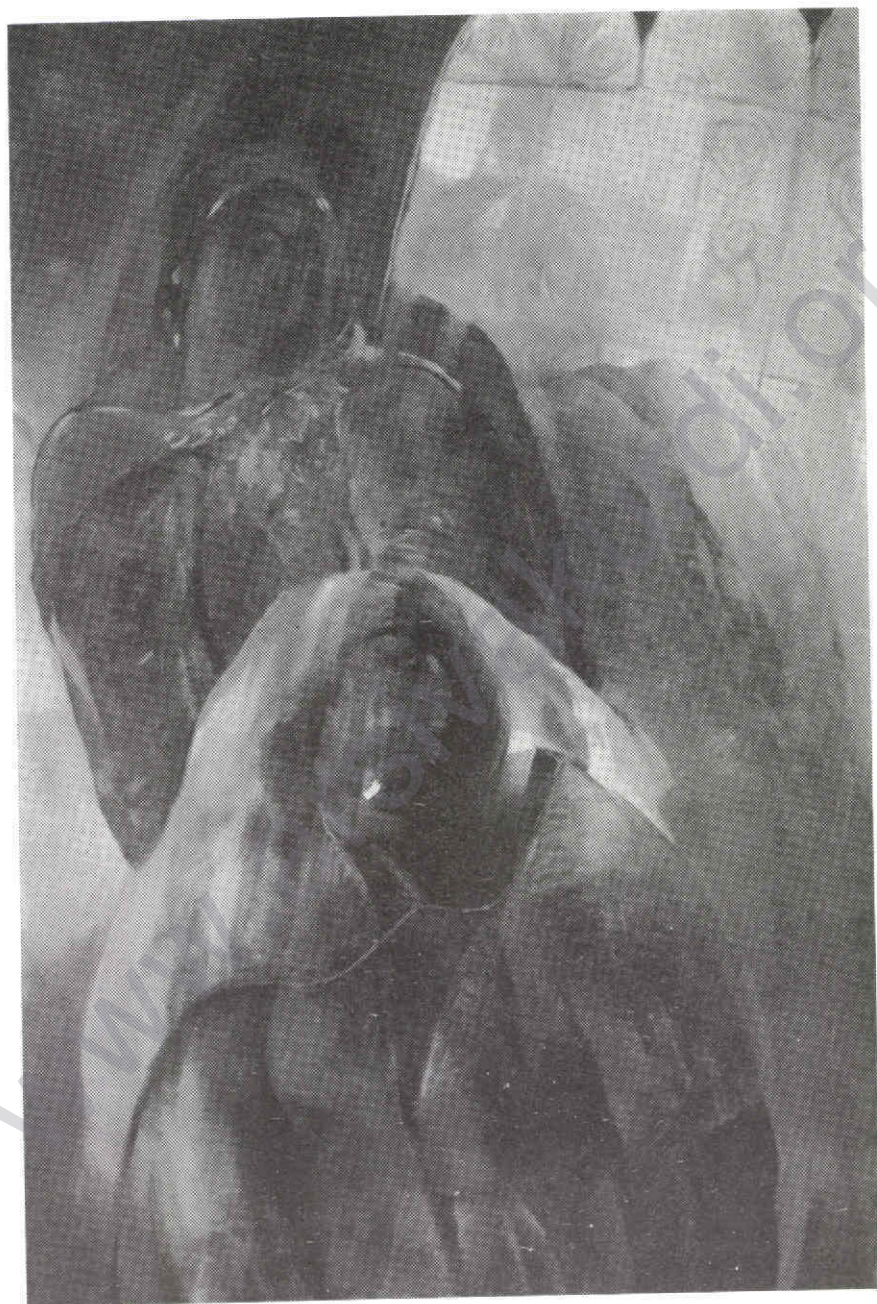
Hunermendê Kurdê hêja û bî nav û deng Lala Abdah Ameen di 1947 da li bajarê Silêmaniyê hatiye dînê. Di 1970 'î de Enstituya Hunerî ya Bexdadê tamam kiriyê. Di 1978 'an de jî diploma Akademiya Hunerî ya Floransa - Italya girtiye. Her weha ew endamê Melbenda Hunermendên Fransa (Maison Des Artistes De France) û yê Akademiya Kurdî ya ji bo Zanist û Huner e.

Jî sala 1970 yi ta 1989 'an wî di gelek pêşengeyan de tablo yên xwe raxistiyê. Her wekî:

Pêşengeyên wî yên şexsi:

- 1970 - Bexdad, Galeriya Enstituya Hunerî
- 1973 - Silêmanî,
- 1976 - Silêmanî,
- 1979 - Floransa, Galeriya " Arte Contemporanca " (la perla),
- 1980 - Carmignano, Palazo Comunale,
- 1981 - Fiesole-Floransa, Melbenda Kulturî,
- 1988 - Strasbourg(Fransa), Galeriya " Petit Pont ",
- 1988 - Strasbourg, Galeriya " A.G.F ",

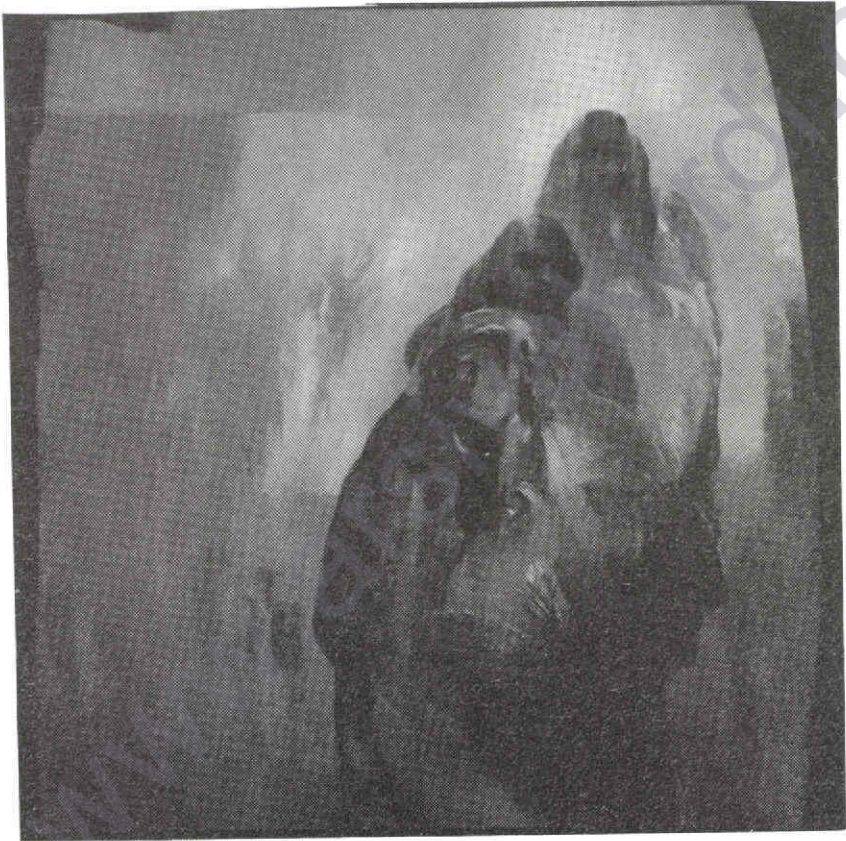

Pêşangeyên wî yên kolektîv:

- 1970 - Bexdad, Galeriya Komela Hunermendên Iraqê.
- 1972 - Silêmanî, Komela Hunerî ya Kurd,
- 1973 - Festivala Berlina Rojava,
- 1974 - Bexdad, Festivala Hunera Kurdî-Xelata Netewî,
- 1978 - Floransa, Melbenda Kulturi,
- 1978 - " Today's Figurative Art ",
- 1979 - Floransa, Galeriya Bruno Guigni-Festivala Newrozê,
- 1979 - " Campione Di Italia ", - Xelata zêrîn a Akademiya Italiya yê.
- 1982 - Dortmund-(Almanya), - Enstituya Kurdî ya Parisê,
- 1987 - London, University Gallery, Kurdish Art,
- 1988 - Paris, Enstituya Kurdî ya Parisê,
- 1989 - Strasbourg, Generale Assurance de la France.

Em nûsîney xîwarewe birîtîye le kurteyekî ew wîtare benîrxeş Dr. Jemal Nebez, ke le salî 1974 da “korî zaniyarî Kurd” le-gel dû wîtarî dîda le şewey kitêbêk da le jêr nêwî “berkurtêkî xermanî kurdnasî le Ewropa” bilawî kirdotewe.

Çarçira be pêwîstî zanî ke ew wîtare be çend beşêk bilaw bikatewe. Le jimare (3) sêyî Çarçira da beşî yekem ke pêwendî be “sedey nozdeyem”ewe bû bilaw kirayewe. Lem jimareyêş da beşekanî dî ke taybetin be “sedey bîstem” be hevra pêşkêşî xiwêneranî kurdî dekeyin.

”Kurte mêjuyekî Kurdnasî le Elmaniya da’

beşî dûwem

Le salanî diway sedey raburdûwewe (mebest sedey nozdeyeme - K.A.), heta egate Cengî cîhanî yekem, çend zaneyekî nawdarî Elman wek: profîsor Oskerman û profîsor Fon Likok û profîsor Edward sexaw û profîsor Awgust Pêterman û profîsor Martîn Hartman rûyan kirde Kurdistan. Emane paş gerane weyan, nek her tenya basî zor zanistane w be kelkiyan le ser zîman û edebiyatî kurdî bilaw kirdewe, belkî jimareyek destnûsî kurdî w ser be kurdîşyan le Kurdistan û rojhelatî nawerast da kokirdewe w hênayewe bo Elmaniya. Hendê lew destnûsane êsta le Kurdistan nemawin, keçî le namexanekanî ”Berlin, Tubingen, Marburg” da çîng ekewin. Lem rûwewe emane xizmetêkî başî kultûrî gelî kurdiyan kirdûwe. Êsta lem namexanewana (89) destnûsî kurdî hen, ke beşî zoryan honrawey dildarî w palewanêtî w ayînin. Têkstî em nûsrawane be şewey Goranî w Kirmancî w Sulêmanî û tenya (5) daneyan nebê ke têkistekte hemûy ya beşêkî be xetî aşûrî nûsrawnetewe”&I*. Ca bo ewey ser le xiwênerewe têk neçê, emewê bilêm zorbey zorî em nûsrawana yekî le çend lapereyek têper nabê. Hendêkîşyan tenya yek laperen.

Edward Sexawîş yekêk bûwe lew zanayaney basî zor giringî Leser hendê Nawçey Kurdistan nûsî wetewe, be taybetî le barey Nawçekanî Dicle w Furat ewe&2*. Herweha lêdwânêkî le barey geştî Borxart Nawêkewe bo Kurdistan bilaw kirdotewe&3*

Oskar man ke le salanî 1901-1903 w le 1906-1907 da bo lêkolînewey zimanewanî çuwe bo Kurdistan û wilatî Fars û hendê şiwênî tir, paş geranewey zincîreyek nûsrawî be nawî lêkolînewey Kurdî-Farsiyewe derkirdûwe&4*. Lem zincîreye da ewendey pêwendî be kurdnasiyewe hebê -hewlî dawe ke be pêy zanistî zimanewanî le şewey Mukrî w Zaza w Lorî w Kirmaşanî w Kelhurî w Kirmancî rojhelat bikolêtewe. Bo em mebeste gelêk çîrok û dastanî wek Mem û Zîn û Nasir û malmal û Zembîl Froş û beytî Ewrehman Paşay bebe w ...HTD. Kokirdotewe w em têxistaney be pîştî Erebi Latînî w wergêranî Elmaniye- we bilaw kirdotewe. Bêguman em kare bo katî xoy, wata hefta salêk lemewber -karêkî yekcar benir û berz bûwe-. Tênahet bo emroş kelkêkî yekcar gewrey heye, eger çî hendê lew karane pêdaçûnewe w rast kirdneweyan pêwîste. Oskar man hendê nûsrawî lepaş becê mawe ke hêştâ çap nekrawin. Emame wan le namexaney zanistgay Hombolt da le Berlinî rojhelat.

Elbêrt Fonlkokîş her le salî 1901 da legel lîjneyekî lêkolînewe le şiwênware konekan "Archologie" çuwe bo Nawçey Zencîrlî çend çîrokekî kurdî legel jimareyek pendî pêşinan û qisey nesteqî Nawçey Kirmanc û Zaza w baban w herweha nobarî Ehmadî Xanî w mewlid al-nebewî (ke be lay ewewe hî melay Batêye) kokirdotewe w le Dimeşiq em têkîstaney be hoy çend kurdî zanêkewe şikirdotewe. Paş geranemey emaney be sê berg û be pîtî erabî w latînî w tercemey Elmaniye- we bilaw kirdotewe. Têhanet têkste zaza - kanîşî be şewey kirmancî wergêrawe. Becke leweş ferhengêkî biçûkî bo ew wişe kurdiyane drûst kirdûwe ke lewêstekanda nawiyan hatûwe&5*.

Martîn Hartman (1851-1918) îş basêkî mêmjûyî topografî zor giringî Leser "Botan" nûsîwe&6* w herweha dîwanî melay Cezîrî bo yekemîn car be şeweyekî zor ciwan û nayab çap û bilaw kirdotewe&7*. Becge lemeş basêkî Leser edebiyatî kurdî le salî 1898&8* da w her Leser he-man bas le 1905 w 1906 w 1907&9* da nûsîwe le naw ew raporane da ke Hartman Leser rojhelatî musulmanî nûsîwe basêkî zorî kurdî kirdûwe&10*

Belam Martîn Hartman her be tanya xerîkî bilaw kirdnewey kultûrî kurd nebûwe, belkû dostêkî dilsozî gelî kurdîş bûwe. Be corê le gelê Şiwên da xoşewîstî xoy beramber em gele pîşan dawe. Tênanet le yekê le nûsrawekanî da ke be taybetkarîş le ser kur nenûsrawe elê: "eger

min kurd wek neteweyek bîdeme qelem ke be aşanî kultûrî Ewropayî wer egrê, diyare lam rûne ke ew h'ele em bîrûraye tûşî hendê berhelist ebê. Belam leber roşnayî ew deng û basaney ewane eygêrnewe ke bem wilate da gerawin, piyaw etwanê bilê, le jêr pêstî xawî em gele da pir le bîrî qûl û hestî nasik şarawetewe. Gelêk belge heye ke (em kurdane) zirekîyekî xiwakirdî têkel be zû le şit geyîştin û bestraw be xû w rewîştêkî repûrastî merdaneyan heye&11*.

(Hogomekes) Hugo Makas dû berhemî zor nayabî pêşkeş be xiwênerewekanî zimanî Elmanî kirdûwe. Yekêkiyan lêkolîneweyekî zanistaneye le barey zimanî kurdîyewe leber roşnayî şewey kurdî Diyarbakir û şewey yezdîyekan. Em berheme le 1900 da le şarî Haydîlberg çapkirawe&12*. Ewî tirîşîyan çend têkstêkî kurdîye ke brîtîye le çîrok û dastan û pendî pêşînanî nawçey Mardîn be şewey kirmancî. Emeyan le Lênîngrad le 1926 da çapkirawe&13*.

Maweyekî kem pêş cengî cîhanî yekem çend Elmanêk wîtarîyan leser Kurdistan le barî Serncî supayî w stratîciyewe nûsîwe. Le mane Graf Vêstariyê&14*, ke rêgakanî Kurdistan û Ermanistanî bas kirdûwe. Herweha Vîlhilm Baxman raportêkî leser ew rêgayane nûsîwe ke ekewne nêwan Musl û Wan ewe, emeş leber roşnayî nexşeyek ke be taybatî bo ew nawçeye kêşrawe&15*. Em base bo şerî cîhanî yekem kelkêkî supayî zorî bûwe.

Her lem maweye da çend basêkî stratêcî le barey hendê nawçey Kurdistanî êraqewe le layen Êvald Bahz ewe derçûwe&16*

Her em nûsere le barey xetî şemendeferî Baxdadewe namîlkeyekî derhênawe&17*, w le barî cugrafîyayî w stratîcî supayîyewe basêkî Kurdistanî kirdûwe w basî hendê le hoze kurdekanî be xoyan û cil û berg û rewîşt û xuyanewe kirdûwe. Eweşî lebîr neçûwe basî hendê le bizûtnewe rizgarî xiwazêkanî kurd bihênê. Em namîlkeye siyasetî ewsay dewletî Osmanî beramber be kurd û gele jêrdestekanî tîrî turk exate berçaw.

Zanay zimanewanî benawbangî nemsî w endamî korî zanistî şahane le Vîyena, profîsor Maksîmîlyan Bîtner le salî 1913 da herdû kitêbe pîrozekey yezîdîyekanî be kurdî w erebî w wergêranî Elmanîyewe bilawkirdotewe w lêkolîneweyekî zimanewaniyaney yekcar qûlî leser

nûsîwin. Em tekstane giwaye katî xoy kurdêkî zîrek û wirya ke be dro xoy kirdûwe be yezîdî, le yezîdiyekanî dzîwe w froştûnî be zimanewanî ereb "Eb Enstans Marî El-kermelî". Kermelî em têkstaney bo yekem car le govarî "Anthropos"&18* da bilawkirdbowe w be lêdwanêkewe be zimanî Ferensî. Betnerîş le govarî "Anthropos" ewe tekstekanî wergirtûwew gorîwnî be Elmanî w carêkî tir be lêkolîneweyekî zimanewanîyewe bilawî kirdûnetewe&19*. Bilawkirdnewey kitêbe pî-rozekanî yezîdîyekan şest salêk lemewber be zimanêkî kurdî rewanî ciwan, xizmetêkî gewreye bo kultûrî netewey kurd&20*

Ew berhemaney lepêşewe nêwan birdin rêgeyan xoşkird bo hendê zanay tirî Elman, ke paş cengî cîhanî yekem, berhemî tir le pêşangay kurdewanîda bixene rû&21*. Yekek lewane ke zor şayîstey naw birdine Karl Hedank e. Hedank kelkêkî zorî lew kelepûre wergirtûwe ke Oskerman be cêey hêştûwe. Becge leweş dostêkî nizîkî mêjûnûs û kolneder û têkoşerî xiwa lêxoşbûy kurd, damaw hûznî mukriyanîbûwe herweha hawrêy Dr. Kameran Badirxan bûwe w le karekanî da kelkî le herdûkiyan wergirtûwe. Le berhemekanî Hedank: pêdaçûneweyekî ew basaney ke Oskerman Leser şêwey zaza nûsîwnî&22*. Herweha basêkî zanistaney zorwird Leser şêwey Botan û yezîdiyekan&23*. Emey diwayî leber roşnayî çend têkstêk kirdûwe ke be yarmatî Bedirxan nûsîwnêtêwe. Hedank basêkî tirîşî Leser şêwey goran bilawkirdotewe&24*.

Lêkolînewey zanakanî Elman her le barey zimanewanîyewe hebûwe, belku gelê layenî tirîşî girtoteweb Bo wêne:-

Dû Elman ke nawiyan Berliner ûBurxard bûwe çûnete Kurdistan û gelêk kewçik û çego û qelembir û xişlî jinan û ştî tirî le zîw drûstkrariyan kokirdotewe w Leser em pîşesaziyeey Kurdistan kitêbêkyan derkirdûwe&25*. Tilke nawêk be boney lêdwan le barey cil û bergî rojhelatîyewe basêkî cil û bergî kurdîşî kirdûwe&26*

zanayekî Elman ke nawî Koehler bûwe hewlî dawe leber roşnayî ew geştnameyey ke geştwerî turkî Osmanlî Ewliya Çelebî le sedey (17)y ferhengî da kirdûyetî, basêkî şarî Bitlîsî kurd bika&27*.
&Koehler em berhemey xoy le şêwey doktornamekey da dawe be zanistagay morix.

Zîk nawêk le salî 1929 da basêkî be boney bizûtnewey kurdewe le

Kurdistanî turkiya da be Elmanî nûsîwew daxiwaziyekanî kurdî xis-tote rû&28*.

kabrayek ke nawî "Artasches Abeghian" bûwe w renge ermenî bûbê, le salî 1930 da witarêkî le barey jiyani fîkrî kurdewe be Elmanî nûsîwe w le Govarî "Rojhelat: Der Orient" da bilawkirdotewe&29*.

Le katî şerî cîhanî dûwem da (1943), namîlkeyekî (96) lapereyî le şarî Potisdam be nawî " le kurdistan ewe berew malewe"(30). Le layen Otovêrner û Fon Hêntîg ewe derçû.

Ewey şayanî base maweyekî kem pêş şerî cîhanî dûwem û le mawey şerda, Elmaniya çawî brîbûwe newtekey kurdistan. Bo eme kewte pî-lan danan û lêkolînewe le barey kurd û wilatekeyanewe, bo ewey kurdekan boxoy rakêşê w biyanka be gij Înglîzekan da ke dagîrkerî newtekey kurdistan bûn. Be cêhênanî em kare w pêwendî bestin be kurde-we spêdrabû be efsereki Elman ke nawî Gotfrîd Johanês Mûller bû. Em Mûllere le salî (1937) da namîlkeyekî be elmanî be nawî " Xo kutane naw kurdistanî daxiraw"ewe derkird (31). Le salî (1959) îşda, kitêbêkî be nawî " Le rojhelatî gir têberbû " da bilaw kirdewe(32). Mûller lem nûsrawey dûwemî da be dûr û dirêjî basî ewe egêretewe ke çon çend efsereki elman legel kurdêkî hewlêrî ke nawî "Remzî" bûwe, be serokayetî ew, be frokeyekî supay elman çûnete kurdistan û xerîk bûn be dizîyewe hoze kurdekan rêk bixen û haniyan biden dijî Înglîzekan, eweş bas ekat ke çon hemûyan le kurdistanî Êraq gîrawin û firê dirawetewe. Em kabraye le kitêbî dûwemî da bem corey xiwarewe basî kurd ekat:

"Her kesê legel kurdêk, belam kurdêkî resen, helsûkewt bika, ew kese kurdî xoş ewê w wilatekeyanî xoş ewê. Wata kurdistanî xoş ewê. kurd hemû mirovî çaw geş û tûryan û hêz û wizeyekî şarawey bekar nehênrawîyan heye"(33).

Şîk Fîkander ke profîsorêkî Swêdî ye basêkî be zimanî elmanî le barey cejnêkewe nûsîwe ke le kurdistan ekrê w le avêstay Zerdeşt da bas kirawe(34). Rojname nûsêkî Îslandeyî ke nawî Erlender Herdilsen e w le 1963 w 1965 da çûwe bo kurdistan û be zimanî îslandî kitêbêkî le barey kurdistanewe der kirdûwe, her em kitêbe be zimanî elmanîş le Hamburg le salî 1966 da çap kira w bilaw kirayewe, belam emcare be nawî "Kurdistan ... wilatêk le şorşî da"(35).

Paş ewe Dr. Jemal Nebez, basî jimareyek lew rojnamenûsane dekat ke be wîjdanane le ser kurd û bizûtnewe azadîxwazekey le rojname coraw corekanî elmaniya da witarîyan bilawkirdotewe w le televîzyon

û gelek sînemada filmyan Leser Kurdistan pîşan dawê. Diwa be diway ew Dr. Nebez pencey bo ew rojnamenûsaneş dirêj kirdûwe ke be xirape basî kurdiyîyan kirdûwe. Bo wêne DR. Nebez debêjê:

Çend profîsor û rojnamenûs û karbedestêkî elman hen ke wîjdaniyan mirdûwe w leber çend hoyekî zor dûr le zanistewê bûxtan û dro û deley nahemwar le barey kurdewê bilaw ekenewe. Bo wêne profîsorêkî Entropologî ke nawî (Von Bickstedt) e, kitêbêkî be nawî “Turk û Kurd û Êranî le konewe ta êsta” le 1961 da derkirdûwe (36). Em kabraye le her layekewe w be her boneyekewe nawî kurdî hênabê nûsiwiyetî “Kurde cerdekn”!!!.

Kabrayekî tir, Vogel nawêk ke le kin doktorî Fîzîke, legel çend kesêkî tir çûwe bo kurdistanî turkiya. Her çende mîwandari kurdîş egêretewe, belam dîsanewe le witarekey da ke le barey ew geştewê nûsiwiyetî kurd be cerde edate qelem (37), ke sikirtêrî giştî “Yekêtî neteweyî xiwêndkaranî kurd le Ewrûpa” namey bo nûsî w lêey pirsî, aya be rîşî ew rewaye ew droyane bo kurd helbestê? Le weramda wîfî: bibûrin min le Turkiya emar neyan bo gêramewe, egîna xo min kurdî nazan nim. Karbedestanî hikumet em qisaneyan bo kirdûm. Raste em kabraye kurdî nazanê, belam aya doktorêkî Fîzîk ebê ewende gewc bê biçê be qisey em û ew leber bore bikewête heleke sema?(38).

Kabrayekî tir ke nawî Hans Thema ye le witarêk da nûsiwe: “Çûme naw kurdekanewe, kurdekan cerde w rêgirin û herçî kilêsey ew nawe heye rûxanduyane w malî gawrekaniyan kawil kirdûwe”. Belam piyaw le witarekey nabêtewe ke hoy em boxtane tê egat. Çûnke Thema her lew witarêda methêkî zorî “mîwandari w nanbideyî” jandermey turk egêretewe le kurdistan da. Ewey şayanî base lêreda eweye ke dûjminanî kurd zor westan le propagende kirdin da dijî gelî kurd. Bo wêne le cêyekî wek ewrûpa da ke wilatî diyane, we dîyaya deken ke giwaye kurd musûlmanî tengetilken û ewe bo maweyekî zor kudiyan be “ermenî kûj” edaye qelem (40). Eme bo ewey bîrûray giştî ewrûpa le dijî kurd han biden. Çûnke her ewane w hawtay ewanen ke le naw musûlmanekan da core dîyayekî tir le dijî kurd eken, eweş eweye giwaye kurd zerdeştî w mecûsî w dûjminî ayînî îslamin. Le hemûy segir tir eweye nûser û bilawkerewey em beyt û balûrane (41) ewende nezan û nefamin, ayînî zerdeştî be ayînêkî agir perist edene qelem w şorşgêranî kele piyawî kurdî wek ebû muslimî Xorasanî w babekî xuremî(42), be agir perist û Fars edene qelem.

Emca em propalantane we nebê her le barey ayînewe bê, belku le meydani siyasetî da herwaye. Bo wêne : le cêgeyekî wek elmaniyay rojawada, hewl edrê ke bizûtnewey kurdayetî be diro w buxtan be bizût-

neweyekî komonîstane bidrête qelem. Her lem bareyewe le dewaranî Qasim xoy Şorşî kurdî be desîsey elmaniyay rojawa w Emrîka w Înglîz edaye qelem (43), rojnamey: “Wehr-Politische information” elmaniyay rojawa ke le şarî koeln der eçê le 26/1/1962 da nûsbûy: “Yekêtî Sovêt piştgîrî pêşmergey kurd eka w be şew firokey Sovêtî çek û tîfaqî cengî eben bo nawçey kurdistanî êraq”. Ke çî her lew kate da rojnamey: Neues Deutschland zimanî halî “hîzbî Sosiyalîstî yekgirtûy elmaniyay rojhelat” le 7/6/1962 da nûsî ke giwaye “hikumetî elmaniyay rojawa meşîq bew kurde helatwane eka ke rayan kirdûwe bo elmaniya, bo ewey hikumetî Qasim biruxênin”.

Paş bestinî peymanî “Martî/1970 rojnamenûsêkî elmaniyay rojawa ke nawî Rolf W.Schloss ew le Îsrail ejî w le wêwe peyamnêrî radiyoy Bavari yaye, zor beşermane le witarêk da nûsbûy ke giwaye “kurdekan komonîstin û bizûtnewekeyan be pencey Sovêt eçê berêwe w Barzanîş nokerêkî Sovêt e” (44). W gelêk buxtan û namaqûlî w dro w delese y tir ke be tûnd û tîjî le katî xoy da weramim dawnetewe (45).

Legel emeşda etwanîn be hemû dilêkewe bilên ke dîjminanî gelfî kurd le naw gelfî elman da jimareyekî zor kemin û zorbey zorî ew elmaney kurd enasin û hewal û basî kurdiyan bîstûwe, niyazyan baş û pake beramber kurd û kurdistan. Êmeş ebê ew heste başe roj be roj behêz tir bikeyn.

Cige le Elmanekan Dr. Jemal Nebez kurtebasêkîşî derbarey xebatî kurdekan kirduwe le Elmaniya le biwarî zanist û kurdayetî da. Lêre da nuser basî çend rûnakbîrêkî kurdî kirduwe ke witarîyan le govare Elmanî w Nemsawiyekanda le ser meseley kurd û kurdistan bilaw kirdotewe. Herweha pencey bo xebatî roşinbîrî “Komeley Xwendkaranî Kurd” le Ewropa dirêj kirduwe w le govare kurdiyekanîş diwawe. Paş ewe ser kurtebasêkî komeley xwendkaranî neteweyî kurd û debêje: “Le 21 marî 1965 da Yekêtî neteweyî xwendkaranî kurd le Ewropa” le layen nûserî witarêkew e (mebest lêreda Dr. Jemal Nebez xoyetî - K.A.) be piştgîrî w hawkarî pêşmergey ciwanemerg û şehîdî kurdistan Letîf Alî w endaziyarî xawen Dîplom B.Îbrahîm le şarî Monîx damezra” (46).

Yekêtî ke le Ewropa nawî be “NUKS e” derkirduwe, her le seretawe pêrewêkî karkirdinî bo xoy destnîşan kird bo ewey le ber roşnayî ewe amancî kurdnasînî xoy le barey ziman û edebiyat û siyasetewe bênête dî.

Paşan nûser çend berhemêkî le xebatî NUKSE xistote pêş çaw. Eme cige le komelêk karî zanistaney be nîrxî xoy.

PERAWÊZEKAN:

1- Dr. kemal Fuad katî xoy em nûsrawaney girte lay xoy û kewte pişknîyan û le encam da basêkî be zîmanî elmanî Leser nûsîn be nawî "destnûsî kurdî: Kurdische Hand Schriften" yewe, ke le salî 1970 da le şewey duktornamekey da pêşkeş be zanîstgay Hombolî Berlînî rojhelatî kird. Em nûsrawey Dr. Kemal Fuad brîfîye le basêkî kûrtî (92) destnûsî kurdî w seretayekî kûrt le barey zîman û edebîyatî kurdîyewe. Herweha kûrte mêjûyekî jîyanî zorbe nûser û honere nasrawekanî kurd le konewe ta êsta w le hemû nawçekanî Kurdistan da. Em kitêbe le layen "Franz Steiner Verlag" ewe le şarî "Wiesbaden" le 1970 da le çap dirawe.

Em berhemey kak Kemal Kelkêkî başî heye bo ew bêgananey eyanewê aşnayetî le gel zîman û edebîyatî kurdî da peyda biken. Belam yekêk lew rexnaney ke lem berhe- me bigîrî, be lay minewe eweye ke nûserekey "Lor"î be kurd nedawete qelem. Diyare em bîrûraye le seretawe le Oskerman ewe dakewtûwe w her le wişewe gelêk le zîman- wan û mêjûnûsekanî Ewrûpa w tenanet rojhelatîş, bê lêkolînewe w zehmet dane ber- xo, hatûnete ser ew bawere ke "Lor" kurd nebin. Be lay minewe lorekan kurdin û şê- wey lorî rasteqîne şeweyekî kurdî ye. Tênya ewe heye tasîrî zîmanî Pehlewî (wata Farsî nawerast) Leser zarwekanî şewey Lorî zortire wek le şewekanî tîrî kurdî, ke emeş çend hoyekî mêjûyî w siyasî heye w cêey baskirdnî êre niye. Bêçge leweş jimareyekî gelêk ziyatir le waney ke Lorî rasteqînen be hele be Lor dedrêne qelem. Wata hendê hozî Fars zîmanîş her be Lor da denrên. Emeye way le Oskerman kirdûwe, ke şareza- yîyekî tewawî nebûwe le şewekanî kurdî da, serî lê bişewê w le encam da ser le xelkî tîrîş têk bîdat. Katî xoy le Berlin em basem be kûrtî le gel hawrêy xoşewîstîm kak Ke- mal Fuad xoy da kird. Hîwaşîm waye le paşeroj dager destîm perja bitwanîm em base baştîr şî bikemewe, çunke maweyek be wîrdî xerîkî lêkolînewey şewey Lorî bûm û şê- wey Lorîm le gel çend têkstêkî partî w pehlewî da barawîrd kirdûwe -J. Nebez.

2- Man, Oskar: Kurdish -persische for- schungen, Berlin, 1901-1907

3- Sachau, Eduard: Über die Reise Von Herrn burchardt nach Kurdistan, Berlin, 1896

4- Man, Oskar: Kurdish -persische for- schungen, Berlin, 1901-1907

5-Vonle Coeq, Albert: Kurdische texte, Berlin, 1903

6- Hartman, Martin: Bohtan, eine topografisch -historische studie in mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft. Berlin, 1986, II, Heft 2, 1897, Heft I.

7- Hartman, Martin: Der kurdische divan 'des scheich Ahmed von geziret ibin Omar. genannt mela-i giziri, Berlin, 1904.

8- Hartman, Martin: Zur kurdischen literatur, in Wiener Zeitschrift Fuer die kunde des morgenlandes, Wien, 1898 Jahrg. 8, s. 102-112

9- Hartman, Martin: Zur Kurdischen Literatur, in Wiener Zietschrift Fuer die kun- de des morgenlandes, Wien, 1905 Jahrg. 15, s. 322-330, aueh 1906, Jahrg. 16, s. 35-46. auch 1907, Jahrg. 17, s. 76-80.

10- Hartman, Martin: Der islamische Orient, Berichte und forschungen, 3 Baende, Berlin, 1899-1910.

- 11- Hartman, Martin: Fuenf Vortrage ueber den islam, Leipzig, 1912.
- 12- Makas, Hugo: Kurdische studien Heidelberg, 1900.
- 13- Makas, Hugo: kurdsche texte im kurmandji dialekt aus der çegend von Mardin, Leningrad, 1926.
- 14- Von Westarp, Graf E.J.: Routenaufnahmen in Armenien und Kurdistan, in petermanns mitteilungen, 1913, Band LIX, s.297-300
- 15- Bachmann, Wilhelm: Bericht Zur Routenkarte Von Mosul nach wau petermanns mitteilungen, 1914
- 16- Banse, Ewald: Durch norden Mesopotamiens, petermanns mitteilungen, LVII, I, s. 119 und 172, Gotha, 1911.
- 17- Banse, Ewald: Auf den spuren den Baghdadbahn, weimar, 1913.
- 18- Anthropos: govarêkî cîhanîye bo gelan nasî w zimannasî. Witarekey Kermeliş bem coreye:-
Anastase Marie, O. Carm: La de couverte recente des deux Lives sacras des yezi-dis, Anthropos, t. vi, nr.1, januer -fevruer 1911, p.1. **.
- 19- Bittner Maximilian: die heiligen Buecher der yeziden oder Teufelsaubeter (Kurdisch und arabisch) Wien, 1913.
- 20- Hîwam waye le helêkî tir da tewawî têkstî herdû kirêbe pîrozeke bilaw bikemewe be lêkolînewewe. -J. Nebez-
- 21- Ke elêm zanay tirî Elman, mebestim lewe nîye bilêm zanakanî Ewrûpa w şiwênanî tirî cîhan kelkiyan leberhemî Elmanekan wernegirtûwe. Emem wit, çûnke basekeman be taybetî leser nawçey Elmanekane. tenanet zanay zimanewanî benawbangî rûsî Mar kelkî le zanistî Elmanekan wergirtûwe w xoşî be zimani Elmanî witarî leser bineçew reçekekî gelanî qefqas nûsiwe bo wêne: (Marr, N. J: Des Japhetische kaukasus, Leipzig, 1923). Ewey şayanî base eweye zimanewanî rûsî Mar lew bawereda bûwe ke kurdekan bineretêkî jafetîyan heye. Tamaşay eme bike:-
Nikitine Basil: Les kurdes Etude Sociologique et historigue, Paris, 1956, pp. 12-16.
- 22- Hadank, Karl: Mundarten Der zaza, Berlin, 1932
- 23- Hadank, Karl: boti und Ezadi, berlin, 1938.
- 24- Hadank, Karl: Mundarten der Guran, Berlin, 1930
- 25- Berlin, R. und Borchardt, P.: Silber- schmiedearbeiten aus Kurdistan, Berlin, 1922.
- 26- Tilke, M.: Orientalische kostueme in schnitt und farbe. Berlin, 1923.
- 27- Koehler, W.: Die kurden stad Bitlis, nach dem tuerkischen reisewerk des Ewliya Tischebi, Munchen, 1926.
- 28- Sick, J.H.: Karen Jeffe: im kampf um ein volk in vot, Stuttgart, 1929.
- 29- Abeghian, Artasches: Aus dem Geistesleben der Kurden, in der Orien
- 30- Von Hentig, wernerotto: Heimritt, durch kurdistan, potsdam, 1943.
- 31- Mueller, Gottfried Johannes: Einbruch ins vurschlossene kurdistan, Reutlingen, 1937.
- 32- Mueller, Gottfried Johannes: im bremenden Orient, Stuttgart, 1959.

33- Ibid, S.109.

34- Wikander, Stig: Ein Fest bei den kurden und in Avesta, in orientalia succana, vol. ix (1960), Uppsala, 1961, S.7-10.

35- Haradsson, Erlundur: Land im Aufstand... kurdistan, Hamburg, 1966.

36- Von Bickstedt, Egon, Freiherr: Türken, Kurden und Iranier Seit dem Altertum, probleme eine Anthroplogischen reise, Stuttgart, 1961.

37- Vogel: Sueddeutsche Zeitung.

38- Wêney ew namane wan le arşîvî “ Yekêtî neteweyî xiwêndkarani kurd le ewrupa ” da.

39- Thema Hans : Wie Wild ist kurdistan, in publik, Nr.5, Frankfurt, 30-1 -1970,S.27

40- KURD û Ermenî ke dû gelî drawsêy yekin, be drêjayî mêjû, birayane le tenîşt yekewe w le naw yektir da jîyawin. Tenanet bawkî edebiyatî ermani nêwî “Abovian” elê : “Kurd siwarçakî rojhelatin be hemû manay wişe”. Belam siyasetî dagîrkerekane w împiryalistaney dewletî Osmanlî w dewletî Rûsiyay qeyserî karêkî way kird ke em dû gele biraye pêş cengî çihanî yekem, naxoşî bikewête beynyanewe w biçin be gij yektir da. Belam em nexoşîye zor drêjey nekêşa, herçende be ziyaneî zorî herdûla tewaw bû, ewe bû paş cengî çihanî yekem kurd û ermenî dîsanewe destîyan kirdewe milî yek û dûjminanî rasteqîney xoyan nasîyewe w, lem mawewe da gelêk le nûseranî ermenî wek Arşak Safrestîyan û bêçge le ermenî wek Lazerêvî rûs, le nûsînekaniyan da ew rastîyeyan xiste pêş çaw ke kurd le kûştari ermenîyekan da gunahî nîye w obalî ew xwênrêjîye be gerdinî Turke Osmanliyekane.

Le hawînî salî 1971 da nûserî em wîtare le layen yaney ermenîyekanewe le Berlîn bang kira bo ewey wîtarêk leser kurdistan bixwênetewe. Jimareyekî zor le bira ermenîyekanman û le naw ewaneda hendêkî xelkî ermanistanî Sovêtîş amade bûn, bêçge le elman û xelkî tir. Wîtareke le layen: “ Yekêtî neteweyî xwêndkarani kurdewe le ewrûpa” w “ Yaney ermenîyewe bira be rêwe. Le encamda bû be xopêşandanêkî gewere bo birayetî kurd û ermen.

Hemû kurdperwerêk pêwîste le serî, roj le diway roj birayetî w hewkarî kurd û ermenî w aşûrî be hêz tir bikat. Çünke em hawkarî w birayetî ye bo çakey her sê laye. (J.Nebez).

41- Bo wêne temaşay namîkey “ Maza Fî Şîmal al-Îraq” î mehîm al-hécîlî w namîkey “al-Şihûbiye hîdu al-ereb al-ewel”, Bexda, 1972 bike.

42- Le derfetêk da wîtarêkî gewre leser şoreşgêrî sosyalistî neteweperwerî kurd “Babekî Xuremî” ensûsîm-J.Nebez.

43- Temaşay rojnamey “al-ahid al-cedîd”, jimare, 464, salî-3, Bexda, 2/7/1962 bike. Herweha rojnamey jimare, 510, Bexda, 2718/1962. Herweha rojnamey “al-sewre”, jimare, 919, Bexda, 14/2/1962. Her heman rojname, jimare, 1014, Bexda, 7/10/1962.

44-Schloss, Rolf W.Ein Neuer Traum Vom kurdenstaat in puplik, Nr.12. Frankfurt.

45- Temaşay kitêbî “kurdistan û şoreşkey” bike. Lapere, 15-16, ke be elmanî le layen Jemal Nebez ewe nûsrawetewe w le 1972 le Çap dirawe.

46- Nawî yekêtî be înglîzî :- (National - Union of the kurdish students in Europa).

له ناو له یا پرواند :

(ټهښی ټم په کانه نه گریسه سمۆښ بگلنیت ؟) •

له گهډ وه زاقی په کانه که دا چاوی ټمیش سووپا ، هه ستایه
سه ریڼی ، چاوی له دیمه نه که نه ترو کاند ، له گهډ بز او ټیکی په کانه دا
له شو و د پروونی ټمیش هه لده چوو ، به لام مرو ټیکی بی چه که به رانه ر
په وه به رازیک ټه بیټ چی بکات ؟ •

سمۆ بووه دیوار ټیکی خو گرو نه ی ویست بله رزیت ، به رانه ر
په کانه که وه ستا ، ټه ی زانی له پرووی مردن ټیکی پراسته قینه دا وه ستا وه ،
به لام زور جاریش مه رگ له وانه د ترسیت که ده ست له گه ردنیان
ده ټالینیت •

سمۆ به سه ر شفره ی په کانه که وه هه لسووپا ، بووه ده فی ده ست
ده رویش ، پاشان به ره ودوا هه لیداو هاته وه سه ری ، لموزی لیدا ،
که له مردنی دنیا بوو پاشه و پاش گه پرایه وه ، هاته وه ناو په وه که ،
پروو به پرووی گونده که پریزیان به ست ، وک چاوه چاوی په لاماریکی تر
• بن

پیرۆت پریگای ناو مالانی له به ر گرت ه وه ، هه والی سمۆ ترسی
هیرشی گه یاند ، به یته کانی هه موو له یاد بوو ، له به ر هه ر مالیکه د هه وستا
به ټاوازه به سوژه که ی سمۆ وه ټه ی ووتنه وه ، تا به یته کان بوونه
پیشو له ی به دوا ی په شایدا و ټلو به گو ټسوانه و دره ختی ماله کانه وه
نیشته وه ، ناوچه که پر بوو له به یتی سمۆ له هه موو چه مبه ری کدا
به سه ر زمانه وه بوون •

ټیستا ټه و به یثانه بوونه ته دره ختی به ردارو له گشت مالیکه

• پرواون

وهك لاشه‌ی مردوو به‌سه‌ر زه‌ویه‌كه‌دا پراخست ، سه‌رچاوه‌كانی‌ وا
 تیک‌دا لیوی خنکاوایان پی‌ ته‌ر نه‌ده‌گرا ، هه‌ر گیانداریکی ده‌هاته‌پئی ،
 پرمی شفره‌ی له‌سک‌و پستی ده‌چه‌قاندو هه‌ره‌ست مه‌رگی پی‌دینا •
 ده‌نگی سمۆ هینایه‌وه سه‌رخۆی •

— نه‌رئی براله • •

ده‌ردیک له‌ هۆزی مه‌ که‌تیه
 نه‌ که‌س بیستیه نه‌ که‌س دیتیه
 شووره سواران ده‌به‌نه به‌ر جه‌لابی
 دئی کیژان ده‌که‌ن که‌بابی
 ژنان که‌وتوونه‌ته چه‌مه‌ره
 که‌ته‌میردان له‌ داوه‌تی مه‌رگی‌دان‌و
 نه‌وه‌یش ماوه له‌سه‌ر سه‌قه‌ره •

پیرۆت به‌ خۆی ووت :

(کات بۆنه چه‌قۆیه‌کی تیزو گوشتی له‌شم داده‌هینیت ،
 گه‌رداویکم ته‌نیا ته‌نووره بۆ خۆم ده‌که‌م ، پوو‌باریکم که‌ناری خۆم
 نه‌ده‌مه‌به‌رو تام له‌ شه‌بۆله شیته‌کانم وه‌رده‌گرم • چاوه‌پروانی کۆتیک
 که‌لێک قورسه‌و له‌ئه‌ستۆم کراوه ، نه‌ییت گه‌روویه‌که‌ ئه‌م پی‌ ده‌نگیه
 سه‌ر بپریت) •

سه‌ری گه‌رته ناوده‌ستی و به‌ره‌و پی‌ده‌شته‌که‌ پوو‌ی وه‌رگیرا •
 چاوه‌کانی بوونه تیریکی تیزو به‌دیمه‌نیکدا چه‌قین • په‌وه به‌رازیک
 وه‌ک له‌شکرکی پێک‌خراو ، به‌پال یه‌که‌داو به‌ره‌ولای سمۆ ملیان‌ده‌نا ،
 پی‌ده‌نگی دپنده‌یه‌کی سامناک بوو ، گشت ناوچه‌که‌ی داگر‌تسوو ،
 یه‌که‌نه‌یه‌که‌ له‌پیشیان‌ه‌وه ملی خوس‌کردو بووه فیشه‌کیکی تازه
 ده‌رچوو • سه‌ری پیرۆت دارستانی پقو‌گپ بوو ، تا ده‌هات زیانر
 ده‌سووتا ، چاوه‌کانی کرانه‌وه ، کاس‌بوو ، ئه‌ت‌ووت چیا‌که‌ت
 به‌سه‌ریا دا‌باراندوو ، په‌نجه‌کانی له‌ زه‌ویه‌که‌ گیر‌کردو خۆله‌که‌ی

(له وینه‌یشدا ئه‌توانیت یاری به‌له‌شی مرؤف بکه‌یت ، ده‌ستی
 لی‌بکه‌یت‌ه‌وه ، چاوی هه‌لکۆلیت ، بزمار به‌ته‌ویلیا بکۆتیت • به‌لام
 ناتوانیت می‌شکی لابدریت) •

— ئه‌ری براله • •

ئه‌وی سائی په‌وه به‌رازیکی له‌ ئیجه‌ بوته‌ میوانه
 لی‌مان ده‌ده‌ن شفره‌ی ، ده‌خۆن چی‌ خه‌له‌و خه‌رمانه
 ده‌ براینه‌ بی‌نه‌وه مه‌نزلئی
 با پی‌که‌وه بی‌که‌ین رایه‌ک له‌گه‌ل ته‌گمیرانه •

X X X

ئه‌وشۆ هه‌لیده‌کرده‌ ریژنه‌ بارانی
 تیک وه‌رده‌بوون بارێزه‌ له‌گه‌ل زریانی
 ده‌یاندا له‌ چاوی نی‌چیری له‌ که‌پووی شوانی
 راوچی به‌کاوخۆ ده‌ستی تفه‌نگی ومردینا
 گولای ده‌دا له‌ سینگی نی‌چیری
 خوین ده‌رژایه‌ سه‌ر به‌فری کۆستان •

پیلوه‌ خۆلاویه‌کانی پی‌رۆت ، گه‌لای دره‌خستی به‌هار بوونو
 چه‌ترین به‌سه‌ر له‌شه‌ شه‌لا له‌که‌ی سمۆدا کردبوو ، به‌یته‌کان وه‌ک
 مه‌سینگی سه‌ره‌هه‌لگرتوو مه‌یان به‌ناو شه‌خه‌ل و تووناوتوونه‌کاندا
 پاده‌پنجا • بیری بووه‌ گه‌رداویکی مه‌زن ، چیلکه‌که‌ی ده‌ستی
 خسته‌وه‌ گه‌پ • وینه‌ی یه‌کانه‌یه‌کی کیشا • چوارپه‌لی پته‌وو ،
 شفره‌یه‌کی تیزو توکمه‌ • چاوی پی‌رۆت بووه‌ ئاوینه‌ی ته‌م‌لی نیشته‌وو،
 له‌گه‌ل هه‌موو جووله‌یه‌کی چیلکه‌که‌دا وینه‌که‌یش ده‌بزووت ، تا
 له‌شه‌که‌ ته‌واووو ، ئه‌وسا که‌وته‌ خۆی ، کلکه‌ کورته‌که‌ی به‌
 ناولنگیه‌وه‌ قرساند ، وه‌ک هاز که‌وته‌ کیلانی مه‌وانه‌ ، که‌ شفره‌ی له‌
 زه‌ویه‌که‌ گیر ده‌کرد به‌ئه‌ندازه‌ی گاسن کێلنگی لی‌ هه‌لداشتا ،
 هیرشی برد ، بزۆینی کرد ویرانه‌ ، دره‌خته‌ ته‌پ گه‌لاو ئه‌ستوره‌کانی

دلم راناوھستى لھبەرئەوئى غەمى لھبەر ئەوئى ژاننى *
ئەوھ چەند سالھە تارىكەشەوھ لھمنى خانە وئراننى *
ھەموودەمى ، ھەوائى بۆمنى مەل بەكۆئىن دىئىن لھ بارەمگى
رەشى سولتانى
دەئىن بەرئەوھ ۰۰۰ قراننى

سەمۇ جگەرە يەككى داگىر سائىد ، بەدەم ھەلمزىنى دوو كەئسە
خەستە كەوھ ، دوور بەدوور چاوى زياتر لھ پىرۆت برېوھ ، دەريا
مەزەنە كەي سەرى پىرۆت لھ بەردەميا كەوتە شەپۆل دان ، فراوانتر
بوو ، دەي وىست ھەموو جەيان باتە بەرو شوئىنەوارى تيا نەھىلئىت ،
واي ھەست دەكرد خۆئىشى بەشېكە لھو دەريايە ، كە شەپۆلە كان
ھېور دەبنەوھ ئەمىش كې دەئىت •

پىرۆت پەنجە ھەلئىكراوھ كانى لھ ئەژنۆي كرددەوھ ، چوارمىشقى
دانىشت ، بە خۆي ووت :

(لھ جەھانئىكى وا ئابوورەو ئالۆزدا ، تەنيا چەندكەسىك دەبنە
ھاودەمى يەككىرى ، ئەي بۆ باران دادە كاتە سەر كىلگەي ووشك و ،
بۆ كليل گۆئى بە سنگى قفلەوھ دەئىت ؟ تەنيا پارزو نيازە بتوانىست
مروؤف يىكەوھ جۆش بدات ، ئىستائو لھم شوئىنەدا ھەموو دنيا لھ سەودا
دەبىنم) •

پىرۆت چىلكە يەككى لھناو پەنجە كانى گرت و ، لھسەر خۆلە كەي
پىشى چەند ھىلئىكى كىشا ، ھىلئە كان بوونە وئىنەي مروؤئىكى تىك شكاو ،
تا چاوى بۆ دەكرد شوئىنەوارى لووتى نەئەما ، كە دەي وىست پەنجەي
بۆ جىياكانەوھ ، دەستە كانى كۆل دەرە چوون ، تەنيا سەرى وئىنە كەي
بە ساغى بەدەستەوھ ھات :

کانی چاوه کانی بته قینیت ، تارمایه ک ههستی پراگرت ، له ناو گابهردو درهخته قهده تهستوره کانهوه بهرده و خوار تههات ، تهزووی شادی ههموو لهشی داگرت ، به خوئی ووت :

(جاران ... لهرزینی چایه ک سه ری پی هه لئه ده بریم ، که بی دهسته لاتی سووه کوو و که و ته گهردنم ، له پرووناکی گۆه سته ریه کدا گزنگی خوور ده بینم) .

تارمایه که ئاشکرانر بوو ، تا له بناره وه نزیک ده که و ته وه ، دلی ئه م زیاتر ده لهرزی . ههستی شادیه که ی مه ز تر ده بوو ، به پرویشته خیرا کهیدا زوو ناسیه وه ، ئه وه ی هاته پیش چاو چون ئیستا سهختی و دووری پزنگا ، ئاره قه ی خستوته سه ر پیسته رهش داگه پراوه که ی و به ناوشانیدا هاتوته خواری ، په نگه سه رسه ختانه هاتی شه وو پوژی ، پیستی پی ی له ناو پیلاوه کانیدا داپلو خاندیت ، به لام هه رچوئیک بیت ، تا به ره و پیشتی ده هات ئه م زیاتر خوئی له پرووی ده پزا !

(کئی وه ک من به سمۆ ئاشنایه ! ته نیا باران به خه می گه لای گهردگرتوو ده زانیت ، بویه به خوور داده کاته سه ری) .

که له دووره وه سمۆ ئه می بیته وستا ، پاشان په ریه سه ر تاشه به ردیک و بووه که له کیویه کی ماندوو ، به ده وری خویدا هه ئیروانی ، هه ناسیه کی قوولی هه لکیشاو دانیشته . ئه ی زانی پیرۆت چاوه پروانیه تی ، ئه یه ویت هه وایکی نوئی پی بگه یه نیت ، ویستی هه ر له دووره وه بیته شه مالی کوستان و له شی گه رمی و میشکی جه نجالی بجه سیئیه وه . پرووی له پیرۆت کرد ، بووه که وی جووته کوژراو ، دنیای کپو ده روونی ئالۆزی ئه وی هه ژانده وه :

به يتي سمو

ر. بيگهر

چاوه گيژه كانى به پرووى ديمه نيکه وه نه نه گيرسانه وه ، ههردوو دهستى بهم لاو نهولاي پشتينه شل و شاوه که يه وه گير کردبوو، سه ره پو ملي دهنه ، چال و چولي ريگا خولاويه که ناميزيان بو ههنگاوه سسته كانى نه گرته وه ، نه يان دايه دهست له ترو نووچ دان ، سه ري شارتيكى گه وه بوو ، به سه ره شه شه که ته که يه وه تانه هات قورستر نه بوو . ليکدانه وه كانى وهك پووره ي ههنگ يکدا ده هان و ده چوون . له بهر چاويار پيواره کان گه لاي دم په شه بايه کي سهخت بوون و به هه موو لايه کدا گيزيان ده خوارد .

که گه يشته نه ديوي گونده که ، به بيزار يه وه خوي به زه ويه که دا کيشه . خوله سوو که له که بووه ته پ و نيمى پايزو به بالايه هه لژنا ، بروو پيلوي داگرت ، به دهسته سپه که ي ئاره قه ي نساو سنگ و سه رو ملي سپي ، نه ژنوي هه لئاو دهستى به ده ورا هه لينا . چاوي بپه چياکه ي به رانه ري ، وهك پاوچيهك به دوای نيچيري بريندارا وپل بيت ، په وه زو ته لانه كانى پشکني ، که زياتر لي يان پاما ، کاروانى خه ميکي خهست له هه واري ده روونيا لايدا ، ويستی

جۆره ئىدىيالە دەكات • ئەمەش تا رادىيەك دەگونجى له گەل پلّەهەي ژيانى كۆمەلگاي كوردەوارى له قوناغى گۆيزانمۆه له دەرەبەگايەتى بو سەرمايەدارى • ئەم دياردەبەش دياردەبەكى موزوعى يە ، له بارودوخى ميژووى خويدا ، كه كۆمەلگاي مروفايەتى بە گشتى و كۆمەلگاي كوردەوارى كه له قوناغىكى نزم بو قوناغىكى بەرز تر هەنگاو دەنى جا چ له شيوەي ژيانى ئابوورى و چ له بيري كومه لايەتيدا •

بى گومان گەوهەرى ناكۆكى له داهينانى هونەريدا ، ئاوينەي ئو بارو دوخەيه كه ژيان سپاندوبەتى بە سەر كۆمەل دا • لىنين لىسو وتارەي له سەر تولستوى كه له ژير ناوى " تولستوى ئاوينەي شورشى رووسى " دا نووسيوه : ئەو ناكۆكەي له رايەكانى تولستوى بەر چاو دەكەوى ، ناكۆكى بەو پيوانە (مقياس) هەل بەسەنگيريت ، كه ئىستابزوتنەوهي كريكاران و سۆسياليزم تىيدايە ، / هەر چەندە ئو جۆره هەل سەنگاندنە پيوستە / ، بە لام كافي نيه ، بەلكو پيوستە لىسو روانگەبەوه تەماشايە بكریت كه دەربرینی بيزاریە بەرامبەر بە پەلامارو هېرشى سەرمايەدارى " ۶

بى گومان " نازدار " ئاوينەي ژيانى ساكارى گوندو چياكانسى كوردستانە • بە گۆبەرى كاتى ميژووى خوى و ئەدەبى كوردى نووسينيكي گران بە هايە •

سەرچاوهكان

- ۱- گۆقارى " روناكى " هەولير ۱۹۳۶
- ۱- روناكى ژ . ۰ ۷ ، ۱۹۳۶
- ۲- هەمان سەرچاوه
- ۳- هەمان سەرچاوه
- ۴- حسين عارف - چيروكى هونەرى له ئەدەبى كوردى ، بەغدا ۱۹۷۷ ، ۵ ، ۴۷ - ۴۹
- ۵- چوارچرا ، ژ . ۰ ۲ ، ۱۹۸۶ ل - ۳۱
- ۶- ق . ۰ ۵ • لىنين - دەربارەي ئەدەب - مۆسكۆ ۱۹۷۰ ، ل ۱۰۵

کاره ساتانه دوو باره نهبنموه - به لَام لهبهر ئهوهی " رومانه " که تهواو
نهبووه ئیمه نازانین نووسهر چۆنی کوئیایی پی هیئاوه .

نووسهر ههمو رووناوه کاره ساتهکهی به سوزیکی رومانسیهوه نووسیوه -

تهوه . جار چارهش دیمهنی وای تی ههلهکیشاوه که پیکهنین به مروف دهینی .
لهم " رومانه " دا میرزهینه دین نمونهی ترادیسونی باوکایه تی و
دلسۆزی نیشان دهدات ، که چۆن ههر دهم له خهمی خیلهکهی دا دهژی
یا خود دینو و نازدار که سهرکردهی گهنجهکانی گوندن تاچ رادهیهک
بیر له ئاسایشی گوندهکهیان دهکنموه . . . . نازدار و نازهینی دایکی
وهک نمونهی ئافرهتی لی هاتووی کورد نیشان دراوه ، که نهک تهنیا ژنی
مالهون ، بهلکو بهشداری له ژیانی کومه لایهتی و بهرگریشدا دهکن .

نووسهر شارهزایی خوێ سهلماندوه له زانینی بنچینهی کومه لایهتی
کوهملگای کورد ههاری . . چۆن کور له باوک فیڕی سهعهتکار و کارگیری
و لاو چاکی دهبی و کچیش له دایکی ، نهزموون و ترادیسونی پیشینان
راچاو دهکری له لاینه ههمووانموه ، به تایبهتی له روژی تهنگاوه دا .

نووسهر له " نازدار " دا ترادیسونی چاکی گوندی پهروه رده دهکا به
له ناو چونی ئهو پیهندی له شارهکاندا / له نیو روئاکیریان / چونکه
به بیرو رای نووسهر پیهندی خزمایهتی و خیزانی له نیو شار پهچراوه .
بویش بانگهوازی خوینهر دهکات بگهڕیتهوه سهر ئوسولی باو باپیران .

بی گومان محهمد عهلی کوردی دهری دهخا که له سروشتی ئهو گورانه
نهگهپشتوه که له شار زووتر روودهات ، ئهویش بهنده و بهستراوه به
پیشکهوتنی ئامرازی بهرههه هینان و پیداههتی له گهل ئهو پیهندیه
نوی یه سهری ههلاوه . له شاردا پیهندی قوناغی باوکایهتی زووتر
له ناو دهچی و پرۆسیسی له دایک بوونی پیهندی سهرمایه داری شوینی
دهگهڕیتهوه . بی گومان له گهل له دایک بوونی چینیکی نوی لسه
کوهملگا تی گهیشتنی (مفهومی) نوی پهیدا دهبی که خوێ دهسپهریته
سهر کوهمل، به لَام ئهو پرۆسیسه کاتیکی زووتر دهخایهنی له نیو گوند دا

ئهوهش وای له نووسهر کردووه وا تی بگا که تهنیا له گوند " دا پیهندی مروفایهتی
راست پاریزراوه و دهپاریزریت . " رومانه " کهش پرویاکاندهی ئهو

ده گه بِنِيته گوندو هَموَالِي هِيَرَشِي ” سواره کاني خِيَلِي ناوده شت ”
ده گه بِنِي و ده لِي :

” له وانِه يه ئورو بُوِيان نه کَرِي له چوم بپهر نموه . . . . به لام سوبه ي بو
ئيواره بگه نِي . . ”

لِيَرِه دا نووسر ئه موه مان پيشان ده دات که مير زهينه دي — و
دارو ده سته که ي چوَن خو ئاماده ده که ن بو بهر گري کردن و له مال و عيال
و گونده که يان . مير زهينه دين فرمان ده دا : ” زن و مندال و پير و
کال له ژير سهر کرده ي نازه نيني خيزاني ، ره وانه بکړينه شوينيك دوور
بن له گوره پاني شهر ، ئه واني ده سته شيان چه گه بگري بينه مه يدان
تا ريگا له دوژمن بگيري ، بهر له وه ي پشتيان لِي بستين . به لام هي زِي
دوژمن بهر له و کاته ي چاوه روان ده کرا له چوم پهر ي بوونه وه ، جا به
ناچاري له ده سته کي پان و بهر بن دا ليک ده ئالين . بي گومان له
شهر ي وادا ، به گشته سهر که و تن هي ئه و لايه نيه که له پريگا هي يرش
بهري و گورزي خو ي بوه شه ني . له گهر مه ي شهر دا ، نازه نين چه نـ
مي رد مندال ليک سوار ده کا و خوار ده مه ني ره وانه ده کات بو چه نگاوه ران بي
ئوه وي ئاگاداري هه بي . له وه ي که شهر ده سته پي کرده وه . له و کاته ي
سوار تو ز ده که ن بو لاي مير زهينه دين . . هي زِي ناوده شته ي کان واي بو
ده چن که کومه ک به مير گه يشت ، جا جله وي ئه سپه کانيان و هر ده گير نه وه
و راده که ن . ئا به م جوړه شهر ي ئه و روژه به سهر که و شتي مير زهينه دين
ته و او ده بي . خه لکي به ره و گوند ده گه ري نه وه و کوژ راوه کان ده نيژن . .
دووباره هي منايي ده گه ري ته وه گوند .

پيوسته په نجه بو ئه و راستي به رابکيشين ، که دوژمن (دوژمناني -
کورد) زور جار هان ده ري ئه و جوړه دوژمنايه تيه ن و ئاگري خوش ده که نه -
وه به مه به ستي ، بي هي ز کردني کورد و ئاژاوه نانه وه و خو فرز کردن
به سهر کورد ستانا .

محمد عه لي کوردي ده يه وي ئه وه بسه لميني که شهر ني و خيله کان
باريکي سرو شتي يه له چياکاني کوردستان ، به لام له هه مان کاتدا ، وا
له مير زهينه دين ده کات بيري چاره سهر ليک بکات ، بو ئه وه ي ئه وه

عشیره تگری و برا کوژی و ناکوگی نیو خیله کان (گونا هبار دهکا وای
 ده داته قهلم - که چپای و بهردیش ده هیئته ژان و لهرزین .
 له " زوره بانی " دا ئهوه مان بو دهرده خا که له کومه لگ ای
 عشا پهری دا ، که له سر بناخی باوکایه تی دامزراوه ، ئه و جـوـره
 جیاوازیه نیه له نیوان نیو و می دا . کورو کچ نهک تنیا پیکه وه کار
 دهکن ، بهلکو چوره ریگخراویکی نیو خوشیان ههیه . بو وینه :
 گهنجهکان له نیو خویان سهروک ههل ده بیژیرن له سر بنچینه هی
 نازایه تی و هیژو توانا . " نازدار " ی میر زهینه دین به سهروک ههل
 ده بیژیری نهک له بهر ئهوهیه کچی میره ، یان شوخ وز شنگ و جوانه ،
 بهلکو به دهستی خوشی نازارو لی هاتوه له زورانه بازی دا ، له بهر چاوی
 هه مو گهنجهکانی گوندی پشتی " دینو " له ئهرز ده دات بهمش مافی
 سهروکایه تی بی ده به خشری . . . پیویسته لی ره دا په نجه بو ئه وه
 رابکیشین که جوانی لای نووسر نهک له روخسار دایه ، بهلکو له کار و
 هیژو توانا دایه . بی گومان دیمه نی " زوره بانی " گرنگی تاییه تی
 ههیه له " رومانه که " و ئه و راستیه شی دهرده خا که ئافره ت لـه

کومه لگای کورده واری دا ، پایه شوینی ریزگرنتی ههیه ، به پیچه وانیه ی
 زوربه ی کومه لگای روژه لاتی . ئه و راستیه شی نهک تنیا نووسر یگی
 کورد تو ماری کردوه ، بهلکو زوربه ی گهریدهکانی ئه وروپایی که هاتونه ته
 کوردستان په نجه یان بو راکیشاوه بو نمونه پیترو دیلاقالی (۱۵۸۶ —
 ۱۶۵۲) - ده نووسی : " ئافره ت له کومه لی کورده واری دا سر به سته ،
 بی چارشمو ده گری ، له گفتو گو له گهل بیگانه دا سر به سته ، به
 پیچه وانیه ی ئافره تانی روژه لاتی نیوه راست " (۵) .

له تابلو ی " روژیکی به هار " دا نووسر و پنهیه کی رازاوی به هاری
 کوردستانمان بو ده کیچی ، که دو ل و شیو به گول رازاوه توه ، که ژ خوشه ،
 لاوه کان رویان کردوته سهیران و کهنگر ، هیمنا بی بالی خو ی کیشاوته
 سر ناوچه که و خه لگی به ختمه ورن له ژیا نی خویان ، به لام له هه مان
 کاتیشدا له کاره سات و په لاماری نه یارانی شی ده ترسین . له نا کـاـو
 یه کیک له شوانهکانی میر زهینه دین بهراکردن و هه ناسه بری که خـو ی

پي دراوه : منظره‌ی (ديمه‌نی) لادی ، شو رابوردن " شو چهره " ،
زوره‌بانی ، له روژيکی بههار ، شهر و تالان ۰۰۰

له " منظره‌ی لادی " دا نووسر وهك هه‌لگري كاميراي سينه‌مايي
ديمه‌نی گونده‌كه‌مان بو ده‌كيشي و له سهر خو چي ده‌بينی بو‌مانی
تومار ده‌كاو ده‌گيريتموه : " له دووره ، له په‌نا داره‌كان دا چاوم
لی يه خاوه‌نی مه‌رو مالآت چوڻ په‌زه‌كاني ده‌لموه‌رينی ۰۰۰ " گونده
كه شابالي ناشتی به‌سهر راکشاوه .

نووسر تابلوی ژيانی گونديکي کورده‌واريمان بو ده‌كيشي له کاتي
به‌هار دا و هه‌ول ده‌دات زور به‌ووردی هه‌موو لايه‌نه‌کي ژيانی لادي‌مان
پيشان دا ۰۰ پيري و په‌ز دوشين ، به‌رخ و کار تی به‌ردان ، جل و به‌رکي
ئافره‌ت ، چوري بيه‌ر کردنه‌وی گونديه‌كان ۰۰ ئو هه‌موو ديمه‌نه وهك
شه‌ريتیکي سينه‌ما له به‌ر چاو خوینهر تیده‌په‌ری ۰۰۰۰

له " شو چهره " دا ديوه‌خانه‌ی مير زه‌ينه‌دين ئاغا مان بو وينه
کيش ده‌کا و باسی ئه‌ويه كه شه‌وان گرمه‌ی دی ، خانه‌دان و گه‌موره
پياوان و وه‌زير پيگه‌وه کو‌ده‌بنه‌وه بی جياوازی و هه‌مووش گو‌ی خو‌يان
شل ده‌کن بو حيكايه‌ت خوانيک كه هه‌ر شه‌وی روودايکي ميژوويان
بو ده‌گيريتموه له سهر قاره‌مانه‌تی باو باپيران به‌رامبه‌ر داگير كه‌رو
په‌لامار داران ۰۰ نووسر په‌نجه‌ی بو ئو راستی يه راکيشاوه كه
خه‌لكي به‌ريز و سهر فرازيمه‌ ته‌ماشای رابووردو ده‌کن له خو راگرتن
به‌رامبه‌ر هيرشي دوژمن - ليره‌ دا پتر مه‌به‌ست ئو خيل و تيره‌يه كه
په‌لامارو هيرش ده‌بنه‌ سهر يه‌كتر - له پاوان داگير كر دن و زه‌هوي و
زار زه‌هوت كردن دا .

محمد عه‌لی كوردی له‌و سوچه‌وه قاره‌مانيه‌تی - گه‌لی كه‌ورد -
نیشان ده‌دات و كاكلي ژيان و به‌سهره‌تی كو‌مه‌لگای كورده‌واری سه‌رده -
می خويمان بو تومار ده‌كا ۰ يه‌ پيچ و په‌نا ، به‌راست گو‌یی ئه‌وه
واقيعه تاله‌مان پيشان ده‌دات .

نووسر هه‌ر چه‌نده به‌ سو‌زو دل‌سو‌زيه‌وه ده‌روانيته ژيانی گوندي
و به‌ نمونه‌ی ده‌زانی ، به‌لام له هه‌مان كاتيشدا ، ئو ده‌رده كوشنده‌يه

۵۰ سال بهر رومانی

نازدار پان ژنی لادی

جه شیرهمیری

له ژمارهی (۲)ی چوارچرا دا له سهر چیرۆکی " دواى سهرخووشى
شیتى یه " ی محمهد عهلى كوردی - مان نووسی و بعلینمان به
خوینهاران دا ، كه له بمشى دووهی وتارهكه دا له سهر رومانى
" نازدار یان ژن له لادی " بدوین .

محمهد عهلى كوردی له پیشهكى " رومانه " كهی دا ده نووسی :
" مه بهستم له نووسینی ئه م رومانه ئه مه یه : له ژبانی قهومی كوردی
لآپه ره یه كه نیشان بدهم كه به چاوی ئه همیهت و فقیره ، به لام له
نفس الامر دا زۆر به قییمت و گهره یه . . . " (۱) . ههر له هه مان كات دا
ئوهوش ده نووسی " نازدار رومانیکى خه یالی یه ، به لام له راستى
وهرم گرتوه كه خۆم دیتومه " (۲) . وا دیاره نووسهر مه بهستی له
ووشه ی " خه یالی " ئه وه یه كه خۆی به گهره یه بو چونی خۆی داریشتوه
و به زاخاوی میشكى ئاوی داوه ، ههر چه نده رووداوه كه وهك نووسهر
ده نووسی : " خۆم دیتومه " ، واته خۆی شایه دی رووداوه كه به . . له

ماريٰ تنڪهي له زيخ ماري
تافتي برديه له دست ماري
کيٰ منيٰ کوشتيه کيڙي خاري

حالا و حهي ٿللا ...

ماريٰ تنڪهي له قهد گري
چهره ي پر کرد دانيا عهدي
دهستي راستهي له ملي گري
به توبزي ماچي کـــــــــري

حالا و حهي ٿللا ...

تبييني : شيوهي ساوار کوتانهوه و تيڪسته كهيم له دهمي باپيـــــــــرم
وهرگرتوه له زستاني ۱۹۷۷ له شاري هموليڙ، ٿو کاتيش تهممني له
(۱۰۰) سال تي پيريوو، هر ههمان سال، له هاويني کوچي دوايي
کردوه و تهممني دريڙي بوٿيوهي بهريڙ جي هيشت ۰۰۰ ناوهكشي
سالح عباس - ه، خهلكي گوندي گردهرشي گهوره بوو له بن
همولڙي .

گورانی ساوار کوتانموه

بهژنت بییی سهر قوتهری
چاوت شینه باران پهری
تو مامزی له ناو غهری
لهبهر ناسکه سواران ههری

حالا و جهی ئەللاً ...

بهژنت بییی خانه قیایی
دووشت خووشه له دونیایی
دین و ئیمان چاو لهیلایی

حالا و جهی ئەللاً ...

له نهعهینی ههولیر و پرد
یهك له غهیبی گازی دهکرد
خورت وهسهر لهیلییان برد

حالا و جهی ئەللاً ...

ئامان تهنکه چهند به فییری
چاوکار مامزی له دواي خیری
به خوت دهرۆی به جیم دیلی

حالا و جهی ئەللاً ...

بهم جوړه کار دهست پيډه کا : دوو کس بهرامبر يه کتر به خو و
 کوتکيانموه رادهوستن و کيژيش ساوار دهخنه نيو قورتهکه يـ
 سهبهتهکوه ۰۰ دهست دهکن به کوتک وهشاندن و کوتانموه ي ساوار
 هندی جار له باتی دوو کس دهبنه چوار ، به لام چوار کسی پتر
 له ناوچهی بالهکايهتی باوه ۰ هیندی جار له سر نهژنو يا خو
 چينچينک دادهنیشن و به دهستیک کوتک رادهوشينن ، به دهستی
 تريش يهکتری بکيش دهکن بو ناو قورتي ساواره که ۰

لمسر نهژنو يا خود چينچک دادهنیشن و به دهستیک کوتک
 رادهوشينن و به دهستهکی تريان يهکتری بکيش دهکن بو قورتي
 ساورکه ، به لام نهميميان هر بو گالته و گهپه له گهل يهکتر ۰ هر
 جار بکيش که ساورکه باش دهکوترينموه نافرتهک يان دووان ساورکه
 گل دهکنموه و ساواری تهرکراوی تر دهکنه ناو قورتهکوه ، نو کاته
 دوو کسی تر يان چوار کسی تر کوتک وهردهگرن به شيوهی پيشو کاره
 که دووباره دهبيتموه ، تا وهکو ساورکه ههموی دهکوترينموه ، بهم
 شيويه ساورکه دهکوترينموه ، دواي تمواو بوون خاوهن مال شو
 جهرهکیان بو ناماده دهکات به يی توانای خو چ دو بيت وهيان لهتکه
 هنجير و ناوکه گويز ، يان هر هيچ نهی چايهيان بو ديم دهکات ۰ هتد
 نو شموه کاتيکی خوش به دم گورانی و بيکنين و قسهی خوش شو
 به روز دهکنموه ۰۰

به هیواي نموم کارهکم لاپرهيهکی سپی له دهفتري فولکلوري
 کوردی رهش بکاتموه و خزمتیک به کهلهپوری نهتموايه تيمان بگهيهنی ،
 و نو تیکسته فولکلوريانه چند ساليکه به کو کوردموهيان خهريکم و
 کهوا بلوم نکر دونهتموه نیازم وايه وورده وورده بلویان بکهمموه و هر
 بو نموهی چاویان به دونیای رووناکي روشن بيت و له شوهزنگی بزر
 بوون رزگاريان بی و هيقيدارم له کن خوينه رانی هيژای کور ديش
 جيگای رهامندی بيت ۰۰۰

باسی هموو جوره کانی بکری ، به لکو تنیا باسی یهک جورى دهکین،
ئویش گورانی ساوار کوتانه وهیه •

له کونوه تا ئوروش گیانی هاریکاری و هره وهزی له گونده کانی
کورد هواری دا باوه ، ئویش دهگه پتهوه سهر چونیه تی گوزهران و ساده بی
ژیانی گوندی و بهریوه چوونی کاروباری روژانه • بو نمو ونه لهم جوره
کارانه دا ، ئو هاریکاریه خوئی ده نوینی : دورینه (دورنه) ، قورکاری ،
جووت ، بژار و ساوار کوتانهوه •••

لیزه دا باسی چونیه تی ساوار کوتانه وه تان بو دهکین له کورد هواری -
دا • له ناوچهی دهشتی هولیر بهو جورى خواره وهیه ، به لام لهوانه بی له
شوینی تری کوردستان به جوریکی تر بیت •

له سهره تای کهژی پاییز ، که گوندیهکان دانهویلهی زستان ناماده
دهکهن ، ساواریش گرنگترین خواره مهنی گوندیهکانی کوردستانه • جا
ئو مالیه ساوار کوتانه وهی هه بی ، روژیکی بو دیار دهکا و خه لکی
ئاگادار دهکا بهو ئیوارهیه ، یان ئو شهوه • به ترادیسوون گوندهیهکان
له کاری وادا هاریکاری بهکتر دهکهن ، بهوش دهگوتری زیاره •
به ره له ساوار کوتانه وه خاوهن مالکه ئه وهی پیویست بیت نامادهی -
دهکات :

۱- قورت (چال) لیدان و سواغ کردنی - به گله سور مانج دهکری

یا خود سه به تهکی له حهسیر دروست کراو ناماده دهکات •

۲- چهند کوتهک (کوتک) ای باش •

۳- ساواره ووشک و نهکو تراوهکه •

وهکو باوه ، ساوار کوتانه وه پاش نوپژی شیوان دهست پیده کریت •
ئو ئیوارهیه وهک جهژن وایه بو گهلی گوندی ، بویش کیژو کار خو
دهرازیننهوه بو به شداری ، چونکه دهرفه تیکه بو تیکه لاوی و ویک -
گهیشتن و ژوان نانمهوه • جگه له وهی ههر یهک پالمان بازی و لی هاتووی
خوئی و کارامای نیشان دهدهت له گوتهک و شانده و وهستانی دا له بهر
چاوی دلخوازه کهی و کیژی گوندی ، ماندوو بوونی خوئی پیشان نادات تا
زیتر سهرنجی دولبه رهکان به لای خوینمهوه رابکیشن •

گورانی ساویر گوانه و

فه خره دین گوردی

له سهر هه‌لدانی میژوووه تا ئورۆ گورانی یه‌کیک بووه لهو شیوازا-
نه‌ی که کومه‌لگای مرو‌فایه‌تی کردویه‌تی به ئامرازی دهربرینی ئیش و
تازارو بیرو باوهر ، بویش ده‌توانین بلین که گونترین شیوه‌یه که مرو‌ف
به‌کاری هیناوه له دهربرینی هه‌ست و نه‌ستی خوی و کومه‌لگا دا •
ئه‌گهر سه‌یری ده‌فته‌ری فولکلۆری گه‌ لآن بکه‌ین ده‌بینین که پهره
لهو جوهره ده‌قه فولکلۆریانه له شیوه‌ی گورانی دا ، باسی روودای میژووی
و رامیاری و کومه‌لایه‌تیمان بو ده‌گیرنه‌وه ، له قوناغه جوهره به جوهره‌کانی
میژوودا •

نه‌تمه‌وی کوردی ژیر ده‌ستیش سه‌ره‌رای کویره‌وه‌ری و پارچه پارچه
بوون و دواکه‌وتن و چه‌وسانه‌وه‌ی نه‌تمه‌ویه‌تی و چینایه‌تی له میژ زه‌مانه‌وه
گه‌نجینه‌کی ده‌وله‌مندی فولکلۆری له‌بن نه‌هاتووی هه‌یه •
گورانی فولکلۆری کوردی گه‌لیک جوهره ، لیبه‌ دا له توانادا نیه

- (۶) م . لازه ریڤ . همر شهوی . ل ۲۷۶
- (۷) همر شهوی . ل ۲۳۰
- (۸) ن . تا . خالفین: " خبات له ری کوردستاندا " ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۳ ، ل ۱۴۹
- (۹) عزیز بهرخۆ: " ئاشوری بهکان " ، ستۆکھۆلم ، ۱۹۸۵ ، ل ۱۸۴ (به عاره بی) .
- (۱۰) ل . ك . ماتفیيف: " میژووی ئاشوری بهکان " ، بهرگی بهکهم ، ۱۹۷۰ ، ل ۲۵ (به عاره بی) .
- (۱۱) همر شهوی . ل ۴۵
- (۱۲) د . کهمال مهزههر: " کوردستان له سالهکانی شه ری جیهانی بهکهمدا " ، بهغدا ، ۱۹۷۵ ، (به کوردی) .
- (۱۳) د . جهیلی جهلیل: " چهند لاپه ره بهک له میژووی زیانی کۆمه لایهتی و سیاسی کورد له کۆتایی سدهی نۆزده بهم و سه تایی سدهی بیسته مدا " . سویدنویسالا ، ۱۹۸۵ (به کوردی) .
- (۱۴) پ . ئی . تیرمین: " راپۆرتیک بهو گهشتهی سهنجاتی ههکاری و وولایهتی وان له سالی ۱۹۰۶ تا " . تیفلیس: ۱۹۱۰ ، ل ۲۰۲ - ۲۰۳
- (۱۵) ل . ك . ماتفیيف . ل ۲۴
- (۱۶) پ . ئی . تیرمین . ل ۲۰۸
- (۱۷) د . کهمال مهزههر . ل ۲۵
- (۱۸) پ . ئی . تیرمین . ل ۲۰۷
- (۱۹) د . کهمال مهزههر . ل ۲۷
- (۲۰) م . س . لازه ریڤ . ل ۲۳۷
- (۲۱) د . جهمال نه بهز: " کوردستان و شوڤشهکی " ، کوردۆ له ئهلمانی بهوه کردوویه به کوردی . بنکهی چاپه مهنی ئازاد - ستۆکھۆلم ، ۱۹۸۵ ، ل ۹۲
- (۲۲) ف . گهردهللیسکی: " کاره ههلبژاردهکانی " ، بهرگی ۳ ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۲ ، ل ۱۲۶
- (۲۳) م . س . لازه ریڤ . ل ۲۷۷

كوردە موسولمانەكان و ئەرمنە گاۋرەكاندا ھېچ كاتىك دەۋرى نەيىنپوھ " (۲۲) .
 شايانى باسە كە تا شەرقى جىھانى بەكەم سەر كەردەكانى كورد نەيانتوانى ھېچ سەر -
 كەۋنتىكى دياربىكراۋ لە دۇستايەتى و ھاۋسى بەتى رووسيا دا مۆگەر بگەن . لە ھەموو
 جموجۆل و ھەلوستىكى رووسەكاندا ئەو راستى يە دەبىنرا كە مافى ئوتتۆنۆمى و چارە -
 نووسى كوردبان ھېچ كاتىك لە خەۋىشدا نەدەدى . سەرەراي ھەموو ئەوانەش ۋەك لازە -
 رىف دەبىژى " رووسيا ئەو رىگەپەشى لە كورد گرتىۋو كە جموجۆلىكى سىياسى دەست و
 بىرناەش لە كوردستانى توركىيا و ئىران دا بنۆين " (۲۳) .

*****

ئىدەرەكان :

(x) رووسيا شۆرشى مەشروتى بەتى ئىرانى (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) بە دەرفەت زانى كە ژمارەى
 لەشكەرەكەى لە نىۋچەكانى ئاربايجان و سەرۋوى رۆژئاۋاي كوردستان فرە پى بنا و
 تەنناەت ئەو نىۋچانە بىۋونە مەلبەندىكى تەۋاۋى دەسەلاتى رووسيا .

۱) م . س . ۰ لازەرىف : " مەسەلەى كورد " . مۆسكۆ ، ۱۹۷۲ ، ل ۱۷۹

۲) ھەر ئەۋى . ل ۱۶۷

۳) ھەر ئەۋى . ل ۲۲۳ - ۲۲۴

۴) ھەر ئەۋى . ل ۲۷۶

۵) ھەم ئەۋى . ل ۱۶۷

(x) راستى بەكەى ئەو ھەلوستەى ف - مینۆرسكى ھېچ كاتىك لەگەل ئەو بىرۋا درووستا
 نەى تىرىدا يەكەى ناگرنەۋە كە لەسەر مېژۋوى كورد و بنەچە ۋەجەلەكى نوسبون .

چگە لەۋە مینۆرسكى بەكەكە لەۋ كوردناس و دۆستە كە ھەمىشە نەتەۋەى كورد رىژو

حورمەتى لىدەگرى و ھېچ كات بىرى ناكات . مینۆرسكى كە لە سالى ۱۹۱۵ دا بەكەم

كىتەبى لەسەر كورد نووسى (كورد - چەند سەرنج و تىپۋانىنىك) ، لە لاپەرەى ۵۷ دا

سەبارەت بە شىخ عوبىدولاي نايرى دەبىژى " سەر كەردەى بزۋوتنەۋەى ۱۸۸۰ كە شىخ

عوبىدولاي بوو ، چى ۋشۋىنىكى ئەدەبى باشى لە كوردستاندا ھەبوۋە " . دووبارە لەلاپە

رەى ۵۹ دا دەبىژى " لە نەۋەدەكانى سەدەى رابوردوونا توركەكان ھەلۋان ناۋە كوردەكان

بەكاربىنن بۆ ئەۋەى غەدر لە ئەر مەنپە دراۋسپىكانىيان بگەن ، بە لام ئەو ھەلوستە جۋانەى

كە عوبىدولاي لى ۋەستا لاپەرەيەكى رووناكە لە مېژۋونا " (بىروانە : ف . مینۆرسكى .

" كورد " ھەلۋىر ، ۱۹۸۴ ، بە كوردى) .

چۆلەي رۇوسيا بە چەشنىكى دى لە كوردستان رەنگى داپەو، كە بەر لە ھەموو شتەك كورد ھەستى بەو كەردبوو ھېچ بايەخلىكى لە لاين رۇوسياو پى نادىت، جگە لەو ھەش ژۇن تۆركەكان ئەو بارو دۆخەيان بە دەرفەت زانى كە ھەندەي دى دلى كورد و رۇوس و گەلە ناموسولمانەكان لە بەكدى برەنجىن (تۆركەكان تا سەر ھېچ بەكىك لەو پىلانەيان بۆ نەچووە سەر)، لە لاىەكى دىگەش رۇوسەكانيان لە دەست تىو ەردان بۆ نىو كاروبارى نا موسولمانەكانى و و لاتەكەيان تاوانبار دەكرد و لە ھەمان كاتىشدا دەمارى ئىنگلىزەكانيان بەو ھەلو بىستەي رۇوسيا دەبزواند .

بەم چەشنە دەبىنين بە درىژايى ھەموو ئەو قۇناغە و تا شەرى جىھانى بەكەمىش رۇوسيا سىياسەتەكى دوو رۇوبى بەرامبەر بە كورد و گەلە ناموسولمانەكان ھەبوو، كە سەبا رەت بە كورد وەك . د . كەمال مەزھەر دەبىژى " جارىك نەبوو لە مەسەلەبەكى گرىنگىنا پشتيان بگرى (پشتنى كورد بگرن . ك . ع) و كەچى لە ھەمان كاتدا بى وچان پشتنى ئاسو رى و بە تايبەتى ئەر مەنەكانى دەگرت و لەكاتى پىوستىشدا چەكى دەمانى " (١٧) . نەك ھەر ئەو بەلگو رۇوسيا بەر دەوام تىدەكوشا بۆ تىكەنانى پىو ەندى كورد و ئەو كە لانە كە بە بىروراي رۇوسەكان خۇشيان " دۆستايەتى نىوان كورد و ئاسورى بەكان گەيشتوتە پلەي بەر بەبەكى پتەوى ھاودۆستانە " (١٨) .

كار بە چەكدار كوردنى ئەو ناموسولمانەشەو نەو ەستابوو، بەلگو رۇوسيا لە نىوچەكانى تۆركىاي ژبىر دەسە لاتى لەشكرى خۇيان، دەرفەتيان بە ئەر مەنە چەكدارەكان دابوو كە تۆشتارىكى زۆر لە نانىشتوانى كورد بكن " (١٩) .

قىرسىچمەبى ئاينزاگەرى رۇوسيا بەرامبەر بە ئاسورى و ئەر مەنەكانى تۆركىا و كوردستان بە چەشنىك ديار بوو كە لەوبارەو ە كوردىان ھەر بە مژۆف نەدەزانى . لەم رۇو ەشەو ە كەلىك بەلگە ھەن كە ئەو راستى بە دەسەلمىن . بۆ و ینە : خانى ماكو لە مارتى ١٩١٤ نا گرىنگى مەسەلەي كوردى سەر لەنوئى بەبىر رۇوسيا ھىنابوو و ەزىرى ھەندەران و سەر كەردەي قەفقاسى بەم جۆرە ئاگانار كەردبوو " ئەو ۆرۆ كورد و ئەر مەن ەك بەك دژى تۆركن . ھەردوو لا دەبانەوئى كە لەژبىر پارىزگارى و بال بەسەراگرتنى ئىو ە نا بن و تەنى ئاورىدانەو ە بەكى رۇوسيا بەسە بۆ ئەو ە راپەرىنىك دژى ئەو تۆركە بى دەسە لاتانە لە كوردستان و ئەر مەنەيانا بەرپايت و كارىكى وا بە تۆرك بەكرىت كە ھەر جى پىلانى دووژمنكارانەيان بەرامبەر بە رۇوسيا ھەبە پوچەل بگرىنەو ە " (٢٠) . بە لام رۇوس ئەمەشى ھەر بە مەشكدا نەچوو، كە چى پىو ەندى بەكى نەپنى يان لەگەل لەگەل ئەر مەنەكاندا بەستبوو، گفتى دەو لەتتىكى سەر بەخۇيان پىدان " (٢١) .

لەگەل ئەو سىياسەتە نەبارانە تىكەرانەي رۇوسيا و و لاتانى رۆژئاواشدا بەرامبەر بە كورد و گەلە ناموسولمانەكان، كەچى لە ھەموو سەردەمەكانى مژوو نا كورد و ئەو گە لانە ھەلوئى پتەو كوردنى دۆستايەتى نىوان خۇيانىان دەدا، بە تايبەتى ئەو گەلە ناموسو- لمانانە لە كوردستاندا ئازادانە كولتور و نەرىت و ئاينى خۇيان دەپاراست . كەم دەللى قەشكىش لەو بارەو ە دەستى بۆ ئەو راستى بە درىژ كەردوو ە كە " جىاوازی ئاين لە نىوان

په ویتنی شو هه لویسته نه بارنامه یه پتر له سرده می نامه زرانندی کومه له ی کورد تعاون ترقی جمعیتی (کومه له ی هاوکاری و پیشکوهتنی کورد - ۱۹۰۸) نا خویا ده بو، کاتیک کورد و شو گهله ناموسولمانانه له چاهممنی و بلاوکراوه کانباندا (روژنامه ی گورتس = کار و روژنامه ی ژاماناک = کات) ی شهرمنی و روژنامه ی کورد تعاون ترقی - که زمانی شوژگانی کومه له ی هاوکاری و پیشکوهتنی کورد بو، و به که م ژماره ی له ۱۹۰۸/۱۱/۲۹ له شهسته نیوول درچوو، و بهر له ویش له روژنامه گانی کوردستان دا - ۱۸۹۸) بهرده وام بو به هیزکردنی هاوکاری و برابته تی تیده کوشان .

بو وینه روسیا به ناشکرا ده یگوت " بیدهنگی لهو برابته تی و هاوکاری یه ی کورد له گه ل شهرمنه کاندا ده یکن مانای نی به . کورده کان له زور نیوچه ی ولایهت و گونده کاندا میه وانبارتی شوژشگیره شهرمنه کان ده کن و نازووقه یان ده ده نی و ریوینیشیان ده کن ... " (۱۳) .

کاتیک رووسه کان شهویان بو ناشکرا بو که کورد بی هیچ دهسکه وتیک خو به ده ستیا نه وه نادهن، شهوجا که وتنه پیلان نانان بو چه کدارکردنی گهله ناموسولمانه کان . بو وینه تیرمین له رایوژته که میا نویسیووی : " له ولایه تی وان دا ژماره ی ۱۳،۷۲۵ خانوو هیه و له بتلیسی ۲۳،۳۲۶ (مه بهستی له خانووی شهرمنه کان - ک ع) که له ههر خانوویه کدا دوو که سی تیدایه که لکی چه که هه لگرتنی هه بیت ۰۰۰ ژماره ی ۹۵۰۰ که سی ده توانری چه کدار بگری که ۱۰ به نالیونی میلشیا بان لی پیک دیت که ده توان خزمهت و سوودیکی زور به نیمه (مه بهستی رووسیایه . ک ع) بگه یمن و کوردیش شو ده مه هیچ شتیکی دژی نیمه (رووسیا) پی ناکری " (۱۴) . جگه له وه رووسیا ده یویست سوود له جه ماوه ری شهرمن له په یدا کردن و کوکرتنه وه ی نازووقه و ری نیشاندانیس وه بگری .

سه بارت به ناسوری به کانیش رووسیا باش ده بزانی ههروه که کورد و شهرمن دووژمنی خوینه خو ری تورکه کان و مه یلیکی تهواویان به لای خویاندا هیه ، بویه به هه مان مه بهستی سیاسی یان ههر له سالی ۱۸۹۸ وه ژماره ی ۳۰ هزار ناسوریان هاویشته نیو کلنسه ی سلا فیانی به وه " (۱۵) . که دوا به دوا ی شه ویش بهرده وام شو چه ند پیوهندی به یان له نیوا ندا هه بووه ، شه مه جگه له وه ی که ده یانویست شه وانیش وه که شهرمنه کان چه کدار بکن و بو شهریکی گه وری دژ به تورکیان ناماده بکن . بو وینه له هه مان رایوژرتی تیرمین نا باسی چه کدارکردنی ۲۰ هزار ناسوری ده کات، که به بیرو پای شو " نیوه یان ببریسه نیوچه گانی شهر و شو ۱۰ هزاره ی دیش یارمه تی دهر دین و له هه مان کاتیشدا نازووقه یان پی کوبگریته وه " (۱۶) . جگه له وه ش تا پیش شهری جهانی به که میش یارمه تی سا لانه ی کومبته ی شوژنو دوکس بو ناسوری به کان له باژیری ورمی له ۲۴۴۰۰ روپله وه بو به ۴۰ هزار روپل . ته نانهت شو کومبته یه بیوه مه له بندیکی پر ویا گهنده ی رووسیا که کاری کردبووه سهر ناسوری به گانی کوردستانی وسمانیس که شان به شانی شه وه رووسیا ده یویست تاسیریکی سیاسی بکاته سهر هه موو نیوچه گانی کوردستان . به لام شو جمو -

رووی سهندنی باج و سهرانهوه، بهلکو کهوتنه بهره‌لستی شو و بزوتنهوه چهکناره‌ی میر سالاریش که له میژ نه‌ووو دژی رژیستی قاجاری له نیوچه‌ی کرمانشان پی‌ی هستا بوو . جا رووسیا نیازی وابوو که کورد چهکنار بکات و نا لهو له‌شکره‌ی بخزینتی، چونکه به هیچ چه‌شنیک نه‌یده‌ویست نیوچه‌کانی سمر سنوور بیینه مه‌ل‌هندی جموجۆلی هندی که‌سانی وهک شیخ تمهای نایری و عبدول‌رمزاق و سمکوی شکاک و ۰۰۰ هند که به بیرو رای رووسیا " شو که‌سانه له سهره‌تاوه ده‌بانویست کوردی ئیژان بکه‌نه بهک و پاشان

بو ههمان مه‌به‌ست بکه‌ونه نیو کوردی تورکیا ۰۰۰ به‌گرتنه‌وه‌ی کوردی ئیژان و تورکیا نهک ههر له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندی رووسیا نا نه‌ده‌گونجا، بهلکو مه‌تری به‌کی گه‌وره‌شی له نیوچه‌کانی سمر سنوور بو په‌یدا ده‌کرد " (۴) .

ئه‌مه‌ش به پیچه‌وانه‌ی خواستی سهر‌کرده‌کانی کورده‌وه بوو که ده‌بانویست بارودۆخی نا - بووری و سیاسی کوردستان بیننه‌وه سهر‌خۆی و شه‌وجا به‌راستی بکه‌ویته زیر بالی رووسیا . ته‌ناهت جیگری قونسولی رووسیا له وان شولفیتریف له روانگه‌به‌کی دۆستانه‌وه لهو مه‌سه له‌به‌ی ده‌روانی و ده‌بگوت: " پیوه‌ندی مه‌سه‌له‌ی کورد به رووسیاوه له یواری سیاسی و ستراتیی‌ه‌وه بی یاه‌خ نی به که ده‌بیست رووسیا پتر له ههر که‌سیکی دیکه ناگای لهو مه‌سه‌له‌یه هه‌بیست ۰۰۰ نامه‌زراندنی ده‌سه لاتیکی ئۆنۆمیدار بو کورد چیتره وهک له ئهر مه‌نی به‌کان" (۵) .

به‌لام به‌گشتی بیرو‌رای نویه‌رانی رووسیا له تورکیا و ئیژان وابوو که نهک ههر یار مه‌تی کورد نه‌دی، بهلکو هه‌ول به‌دی که شیخ تمهای نایری و عبدول‌رمزاق به‌مهرخانی له ریگه‌ی رووسیاوه بو ده‌روه بنی‌درین .

ته‌ناهت به‌کیکی وه‌کف . مینۆرسکیش شو سهر‌ده‌مه بیرو‌په‌یه‌کی نه‌پارانه‌ی به‌رامبه‌ر شیخ تمهای نایری و عبدول‌رمزاق هه‌ووو که گوايه له ژیره‌وه به تورکیا گریدراون و له‌سه‌ر دوو په‌ت ده‌لیزن (یاری ده‌که‌ن) . مینۆرسکی پی‌ی وابوو که " به‌رژه‌وه‌ندی رووسیا وا پیویست ده‌کات شو سنووره جوگرافی به‌ی که تورکیا و ئیژان سالی ۱۸۴۸ نه‌خشه‌یان کپ شای بوو ههر به‌رده‌وام بیست له نابه‌شکردنی کوردستان له دوو به‌شه‌وه - له ههمان کاتدا مینۆرسکی پی‌ی وابوو که - کورده‌کان هیشتا بنکه‌به‌کی کولتووری به‌گرتنویان نی به‌بو‌یه گه‌ر بیست و به‌ک بگرن رهنگ شه‌م به‌کینتی به‌یان بیته‌ت درووستنوی بزووتنه‌وه‌به‌کی کیویانه، به وینه‌ی ههمان هه‌ل‌ته‌که‌ی شیخ عوبیدولای نایری سالی ۱۸۸۰ له فارسی (x) ۰۰۰ به‌رژه‌وه‌ندی رووسیا وا ده‌خواری که به‌به‌کجاری ژبانی کورده‌کانی فارس و تورکیا له به‌کدی جیا بگرینه‌وه" (۶) .

بو به شه‌نجامدانی شو سیاسته رووسیا هندی پیلانی دیکه‌شی دژ به بزوتنه‌وه و به‌ک گرتنه‌وه‌ی کورد ساز دا، که شه‌ویش نانه‌وه‌ی نا‌کۆکی و دوو‌به‌ره‌کی و دل‌له‌به‌ک کرمی کردن و به‌یه‌ک‌داندانی کورد و گه‌له ناموسولمانه‌کانی تورکیا و کوردستاندا بوو، که لهو ری په‌وه ده‌بویست ئاسوری به‌کان بو نیو کلێسه‌ی ئۆرتۆدۆکسی رابکیشی و به ئاشکراش گیرس پی‌ی له‌وه ده‌نا که " نه‌سنۆری به‌کان چه‌کیکی زیندوون به‌ده‌ست رووسیاوه و ده -

نگو و هومەر بەگ و ۰۰۰ هتد بوو لەگەڵ شێخ تەهای نابیری و عەبدول رەزاقی بەدرخان کە ئەو کاتە لەوێ بوون . جگە لەو هەژۆن تورکەکان بوو بە ئەنجامناسی ئەو کارەیان زۆلە کۆ-ردیکی وەک شەحمەد ئاغان بە قەققاسەو و ناردبوو کوردستان و ئەویش لە رۆژی پارەدان و هەندێ کاروباری دەوڵەتی پێی یان بۆی لوبابوو کە فریوی چەند کوردیک بەدلت و بیانپێ-نێتە نێو سوارانی حەمیدی بەو ه .

شایانی باسە کە تورکەکان هیچ دەمیگ نەیان توانیبوو (هەرچەندە مێژووبەکی کۆنیان بەرامبەر کورد و لەنێوێردنی راپەرینەکانی لە رۆژی چەند سەرکەردە و سەردارێکی کوردە و هەموو) هەستی کوردایەتی و تیکۆشانی جەماوەری کورد بەتەواوی دايمرکێنەو و تۆ و بێ بکەن .

جا رووسیا ئەو جموجۆل و پرۆپاگەندەبە ی تورکیای کردبوو هۆبەکی سەرەکی و مە-ترسی بەکی گەورەشی بوو خۆی درووست کردبوو کە سەر لە نوێ بزووئەوێ کورد پشت-کۆی بخت . تەنێ لە بەهاری ۱۹۱۲ دا کە شەری بەلگان دەستی پێکرد ، وەزیری هەندە -رانیاں سازانوف کەوتە خۆی و پێی وابوو کە دەبێت : " ئەو دەرەتە لە دەست نەدرئ و هەولێ لەیەککردنی تورک و کورد بدرئ و هۆزەکان کۆبکێنەو و چەکنار بکێن و هیز پێکان لئ درووست بکێت " (۳) .

ئەم بیروپرایە کاتی هاتە کایەو کە لەشکری تورک نێوچە ناگیرکراوەکانی جئ هبشت و بەرەو تورکیا (لە ئۆکتۆبەری ۱۹۱۲) گەراپەو ه . بەلام بە چەشنیک و مەبەستیکی دی کەوتە چەکنارکردنی کورد ، و لەم مەیدانەشنا دوو جۆرە بۆچونی رووسیا خۆیا (دبار) دەبئ :

۱) دەست بەسەرگرتنی رووسیا بەسەر نێوچە چۆلکراوەکاندا (پاش نەمانی دەسە لاتی تورک و گەراپەوێ لەشکرەکەیان بە هۆی خەریک بوونی یەو بە شەری ئیتالیا و بەلگانهو ه) بوو هۆبەکی پتر مەیلی کورد بە لای رووسەکاندا بکشی ، و لە هەمان کاتیشدا دەرەتێکی چاک بوو بوو رووسیا کە دەسە لاتی لە کەلوپۆکەوتووێ رژیمی شای قاجاری لە کوردستاندا بە هۆش خۆی بێنیتەو ، کە لە راستیدا ئەمەش دەستاوێزێک بوو کە لە رۆی یەو دەبویست مەبەستە سیاسی یەکانی لە رۆژە لاتدا بێنیتە دی . بەلام بەو جۆرە کە رووسیا بیری لئ دەکردهو بۆی نەچوو سەر ، چونکە زوو نووشی سیاسەتی بەرەهەستانە ی ئینگلیز و ئەلمانەکان لە ئێراندا هات .

۲) هەولدان بۆ نەهێشتنی ناکۆکی نێوان هەندیک لە سەرەک هۆزەکانی نێوچە سەر-سنووری یەکانی هەردوو پارچە ی کوردستان ، لە راستیدا ئەمەش بوو مەبەستی هێمن کرد-نەوێ ئەو نێوچانە بوو کە گەلیک چار مەترسی بوو رژیمی شای قاجاری درووست دەکرد و لە لایەکی دیکەشەو بوو دەست بەسەرگرتن و پتەوکردنی دەسە لاتی خۆیان بوو کە رۆژئاوای ئێران بەتەواوی بکەوێتە ین کۆنترۆلی خۆیانەو ه . شان بە شانی ئەمەش روو -سیا بەتالیۆنیکی لە کەزاخەکانی ئێران بە سەرگردایەتی زەخارجینکو درووست کردبوو کە هەر زوو دەستیان کردە زۆرباری کردن بەرامبەر بە نانیشتوانی کورد ، نەک تەنێ لە

نى رۇژئاۋا رۇي ھاۋكارى و دۇستايەتى يان لى دەگرتن و مەسلەي ئابنزاپەتى يان دەگىردە دەستاۋپۇزىك و بە گۇ يەكدى باندا دەگىردن .

ھەلوپۇستى تەزىرەھەكەنى رۇوس و دىپلۇماسى يەكەنبايەن لەگەل شوپۇندا ئەو راستى يەي سەرە ۋە دەسلەپتىن ، و لىيەندا ھەندىكبايەن دەخەينە پۇش چاۋ :

كاتىك لەشكرى ژۇن تۇركەكان ھەر ۋەك لەمەۋبەرىش ۋوتمان كە نىۋچەبەكى كوردستان و ئازربايجانبايەن لە ئىيران داگىر كىرەبوو ، رۇوسيا ھىچ ھەلوپۇستىكى توندى دەستۇردانەي

پۇشان نەدان ، ھەرچەندە دەۋلەتى رۇوسيا خۇي بە بەرپىسارى شاي قاچارى دەزانى و لەشكرى خۇشى لە ئىيران خزاندىبوو (x) ، ئەمە چكە لەۋەي كە كوردىش ئامادەيى خۇي بۇ

ۋەدەرنانى لەشكرى تۇرك و دەزگە و دايرەكانبايەن پۇشان دابوو . " ئىمە تەۋاۋ كەشۋىنە ئەو بىرۋىراپە - ف . مېنۇرسكى و نۇپنەرى ئىنگلىزەكان لە راپۇرتىكى ھاۋبەشى باندا

نۇوسىبوۋيان - كە ئىدارەي تۇرك بە ھىچ جۇرئىك جىي بايەخ و رىزگرتن نىن لە نىۋچە داگىر كىراۋەكانى كوردستاندا ۰۰۰ بوۋنى لەشكرى تۇرك بۇتە بارىكى زۇر گران لەسەر

شانى جۋوتكاران و ئەمەش بۇتە ھۇي دەرىپىنى نازەزىي يەكى زۇر بەرامبەريان " (۱) . شان بە شانى ئەمەش ژمارەبەكى دى لە دىپلۇماسى بە رۇوسەكان بۇ كۆمەتەكەشان

پۇشنىياز كىرەبوو كە ئەو دەرفەتتە لە دەست نەدرى و بۇ بەمەكەدانى كورد و لەشكرى تۇرك بە پارە ۋە چەك و تەقەمەنى پۇشكىرى بەكەمبايەن بىرئىت . ھەر لەم رۇۋەۋە لە راپۇر

تىكى فراۋانى جىگىرى قۇسۇلۇ رۇوسيا لە (ۋان) گۇلۇبىن دا كەلىك لايەنى ئەو بارو دۇخە دۇۋارەي كوردستانى لىزانانە و بابەتانە و بۇ بەرژەۋەندى كۆمەتەكەي دەستىشان

كىرەبوو . گۇلۇبىن پىي ۋابوو كە " دەپئىت بە لايەنى كەمەۋە و بۇ بەرژەۋەندى خۇمان يارمەتى يەكى مەزالى كوردەكان بەدىن لە دىزىپەتى كىرەنبايەن بەرامبەر بە تۇركەكان .۰۰۰

بە پىچەۋانەي ئەمەۋە كەر كوردەكان خۇ بەدەنە پال تۇركەكان ، ئەو دەمە نەك تەنى لە رۇژە لانتى نىۋەراست (تۇركىيا و ئىيران) نا ۋا و ھەبەتەمان بە جارئىك نامىنى ، بىكرە لە

قەفقاژىشدا ۰۰۰ پىۋەندى نا بەدلىمان بەرامبەغ بە مەسلەي كورد كلىپەيەك درووست دەكا ت كە رەنگىي ئاگرئىكى بى كوزانەۋەي لە دىۋابىت كە لە ئەنجامدا زۇر بە ئاسانى ھەمو

ئەو پىۋەندى بە مئىۋوبىي بە سەدان سالىپەمان لە رۇژە لانتى ئىسلامدا بە فىرۇ بچىت . خۇ گەر يان ئىسلامىزم تۋانى لە ۋولانتى شىعەكاندا سەركەۋتتىكى گەۋرە بە دەست بىنى ،

ئەۋا ئەو دەمە بى تۋانايى و ھاۋكارى رۇوسيا دەپئىتە ھۇبەك كە تۇرك مەبەستى خۇي لە نامركاندنەۋەي غارەب و ئەلبانەكان و لىدانى گىشت كوردە ھاۋئاپىزىكانىدا بە ئەنجام

بگەيەنى . ئەۋجا ئەم كارەي ۋسمانى يەكانىش گىرۋگرتتىكى ۋا درووست دەكات كە رۇو سىا خىر لە خۇي نەبىنى " (۲) .

راستە پىروپاگەندەي پان ئىسلامى تۇركەكان لە ئىراندا بە گىشتى بۇ تىكەنى پىۋە - ندى راستەخۇي نىۋان رۇوس و كورد بوو ، لە ھەمان كاتىشدا بۇ راکبىشان و بە لايەنى كەخەۋە بى لايەنكىردى سەركىردەكانى كوردستانى قاچارى : سىمۇي شىكاك و تەيمۇر جا

پیوهندی له گهل پارتی کومونیستی عیراق هه بووه . هه له سالی ۱۹۴۸
 پۆلی سی ناوهندی له قوتابخانهی شهوان تهواو کردوه .
 چهند ریبازیگی ئه ده بی وهك : کلاسیزم ، رومانتیزم و ریا لیزمی
 ره خنه گری له شیعره کانی به ختیار زیوه ردا رهنگیان داوه تهوه ، به لام
 هیلی سه ره کی له شیعره کانی دا رومانتیزمی شورشگیری بووه .
 له ناوه راستی ۱۹۴۸ شاعیر تووشی نه خوشیکی گران دیست و
 عه مه لیاتی کاسه ی سه ری ده کریت و له ئه نجامدا ، دوا ی شهش مانگ کوچی
 دوا یی کردوه له روژی ۱۹۵۲/۱۲/۳۱ و له گورستانی گردی جوگه له
 سلیمانی نیژاوه .
دوو نمونه له شیعره کانی :

وتاری کوردیک

"گیانه کم هه رکهس راست و رهوان بی
 به کردار ده رخا نیازی جوان بی
 دل سوژی من و توو نیشتمان بی
 حهز ئه کا کوری سه پان و شهوان بی
 ئه و که سه روله ی کوردی هه مه زاره
 با تووش نه یناسی وه کور و ژ دیاره"

ماموستای دلسوز

"میلله تیک هیوا ی بهرزیی ژیان بی
 تینووی ئازادی و دیلی زه مان بی
 بهندی و هه ژاری زور لا گران بی
 هیزی مهردانه ی که هاته گهردش
 وهك ئه تووم زه مین دینیته جونبووش"

دا ۰ یه‌کیک له سروده به‌ناو بانگه‌گانی ، که له روزی شمشی نه‌یلووسی
۱۹۳۰ له چاپخانه‌گانی سلیمانی و به‌دهنگی ره سول عمیدوللا هانی
خهلکی نه‌دا :

دارو به‌ردی وه‌تم‌نم
روح و گیان و به‌ده‌تم‌نم

چهند شیرینه لأم
به‌فیدای ئەکم

به‌ختیار زیویه‌رله چله‌گاندا ناویانگی ده‌رکردبوو و به‌شداری خه‌باتی
سیاسی ده‌کرد و پیوه‌ندی هه‌بووه له گهل کۆمه‌ل و ریک‌خراوه سیاسی‌ه‌کان -
دا ۰ له سه‌ره‌تا له گهل کۆمه‌له‌ی " ژێ - کاف " و له سالانی ۴۷ - ۱۹۴۸

بەختیار زیوەر

١٩٥٢ - ١٩٠٨

بەختیار زیوەر - ناوی راستەقینەیی فایمق - ه ، کوری شاعیری بە ناو بانگی کورد زیوەر ئەفەندییە ، لە ساڵی ١٩٠٨ لە سلێمانی چاوی کردوتەوه ، لە حوجرەیی مزگەوتی خۆیندووه ، پاشان چۆتە قوتابخانە و پۆلی شەشی سەرەتایی تەواو کردووه . دوایی چوینتە بەغدا ، لەوێدا دەورەیهکی برین پیچی ئاژەلی بینووه ، پاشان بە موزەمیدی بەیتەری دامەزراوه . . . .

لە سەر تا دا شیعیری بە ناوی / سەرکەوتوو - واتە فایمق / - لۆ کردوتەوه ، بە لۆم دوایی ناز ناوی بەختیاری هەلبژاردووه . هەر چەند شاعیر نەخۆش و کلۆل بووه ، بە لۆم کۆلی نەداوه و ژیانی لە بەر چاوا تاریک نەبووه ، خۆی بە بەختیار زانیوه .

شاعیر بەر هەمەکانی خۆی بە دوو قوتابخانە دا بەش کردووه . یەکەم : لە ١٥ ی ئەیلوولی ١٩٢٥ وە تا ١٥ مارتی ١٩٢٨ ، قوتابخانی دووهمی : لە ٣٢ تەممووزی ١٩٣٨ تا ساڵی ١٩٥٠ . شاعیر دوو ساڵ بەر لە کۆچی دوایی شیعیری نەنووسیوه .

شاعیر مان ریچکەیی باوکی گرتووتە بەر لە شیعیرو سرودی نیشتمانی

ھەلىيان بۇ ھەلکەوت و خۆيان كرده ميرى سەر پرو رى يان له گەشەکردنى
 ھەموو چۆرە بېرىكى سەربەست و پېشكەوتنخواز له كوردستاندا گرت و
 ئەو داو و دەزگەيانەى كه به خۆينى ھەزاران جوتكاروسەپان و ژن و منال و
 رۆشنبېرى شوپشگيىرى كورد نامەزرايوو ، له جياتى ئەوئەي بۆ بەرزكرد-
 ئەوئەي پايەى خۆيندەوارى و رووناكبيرى گەل بەكاربەئيرين ، ھينديكيان
 بە ديارى دران بە كوتە خۆيندەوارى ماستاو ساردكەرەوئەى كللك ھەلسەنگين .
 ھەر لەبەر ئەوئەش بوو ، ھى وا كەوتنە " كۆرى زانيارى كورد " ئەو كە
 جى يەكانيان تەنيا وەك پاداشى كللك لەقى يان بۆ كاربەدەستى نا دلسوژ
 و سەر كرده كوردى نەزانەكانى پارت ، پى بەخسرابوو .
 ئەگەرچى له قانوونى " كۆر " دا - كه پارتەكان خۆشيان له دانانى دا
 بەشدار بوون ، ئاشكرا نووسراوئە ، ئەو كەسەى دەكرىتە ئەندام ، دەبى
 زمانى كوردى زۆر باش بزانتى .
 (٣٠) - له دووايى دا بېستەم كه " كۆر " ئەم كارەى كردووئە . بەمە ديارە
 يەكيك له پېويستى يەكانى سەرشانى خۆى بەجى ھيناوئە ، ئەگەرچى
 نازانم ئەوانەى نيرراون لەسەر ج بنچينەيەك ھەلبزيرراون .
 (٣١) - لورەكان بە بېروپاي ميژوونووسانى بەنيوبانگى خومانەى وەك
 بتليسى و بېگانەى وەك (المسعودى) و (ابن قتيبە) و (الطبرى) و
 (راولسن) و (ريچ) و ٠٠٠ ھند ، ھەر له كۆنەوئە بە كورد ناسراون . لورە
 كان خۆشيان لەسەر ئەو باوئەرەن . بۆ وئە كى پى و بوئىرى بە فەيلى يەك
 بلى : (تو كورد نيت) . شايانى باسە چەند ساليك پيش جەنگى جياھانى
 يەكەم ، ئۆسكارمانى ئەلمان ، له نەزانينەوئە ، شيوئەى لورپى له زمانى
 كوردى جياكردەوئە . لەم دووايى يەشنا ، ھيندى كورد ، كه دلنپام ھىچ
 كاتيك نەيانتوانيوئە تىكستىكى لورپى بە پيى زانستى زمانەوانى بەراور
 دكارى شى بکەنەوئە ، خەريك بوون له رى چاوليکەرى كويئرانەوئە لور
 له كوردىتى " بخەن " . راستى يەكەى ، لورپى راستەقینە كوردن .
 بە لام ئەوئە ھەيە ، ھيندى ھۆز پى يان دەگوترى " لور " كەچى مافيان
 بە لورەوئە نى يە . له ناميلكەيەكى دى دا ديئەوئە سەر ئەم باسە .

داوه • نووسره كوردهكانى ناوچى ههورامان و زهنگنه و كاكهیی كه بهم زاراوايه قسه دهكن ، بۆ نووسین زاراواى سلهمانى - سورانى بهكاردهبهن*
 زاراواكانى زازاش له ناوچهكانى بین گۆل و ناوچهكانى ئهلهزیز
 (دیرسیم ، خهړپووت ، معدن) و ناوچهكانى دياربكر (قوب ، هینه
 پیران ، چیرمووك) و له ئورفه (سیویرهك) له لایهن ۲۵۰ ههزار كهسیكه
 وه قسهیان پئی دهكری • زازایی له گۆرانى بهوه زۆر نیزیكه و لهبهر ئهوه
 یه كه ههر دووکیان به كۆمهله شیوهیهك دادهنرین • به لام ئهوه ههیه زازایی
 هیچ كاتیك شیوهیهكى ئهدهبی كوردی نهبووه و ئهوانه ی به زازاییش
 دهدوون ، چونكه له نیو کرمانجهكانى ژووووی كوردستاندا دهژین ، به
 زۆری به شیوهی کرمانجی ژوووو دهپهینن (قسه دهكن) و ههر ئهوه
 شیوهیهش بۆ نووسین بهكاردهبهن • كۆمهله شیوهی گۆرانى - زازایی ،
 ههرچنده تا ئهنجارهیهك كهوتووته ژیر تاوی فارسى نیوه پراستهوه ،
 به لام هیشتا شوینهواری زۆر كۆنى پیوه ماوه و ههل دهگرى خهړیکى بین
 و زمانه ئهدهبی یهكمان به ووشه ووته رهسهنهكانى دهوله مه ندرت بکهین*

*****

ژیدمرهكان

(۲۸) - له شوینی خۆی دا ماناو مه بهستى ئهم ووشه بیگانانه لیك دهده -

ینهوه •

(۲۹) - لیڕهنا مه بهستم ئهوه نی به خوانه خواسته له سهروپۆته لاکی كهس

بدهم ، یا نیوی هیچ كهسیك به نارهوا به سارد و سووكی بهرم • به لام
 شتیكى ئاشكرایه و هموو كوردیكى به رۆمهتیش دانى پیدئا دهنی كنه
 بهره ی سه ر لی شیواو و ههلمهته كاسه و داگیركه رهستى كورد ، به
 سهروكایه تی دهر بهگ و هورده بورژوا مۆل خواردوه كانی نیو پارتی دیمو -
 كراتی كوردستان و به پئی پیلانیكى وورد ریکخراو له لایهن دووژمانی
 گهلی كوردهوه ، به تایبه تی دووای ریکه وتنه کی (۱۱) ی مارتی ۱۹۷۰ ،

۲ - کرمانجی شیوه‌پست :

ئەم شیوه‌په‌ش زاراواکانی سله‌یمانی و سنه‌یی - ئەرده‌لانی و کەرکوی
کی - گەرمیانی و هه‌ولپیری - سوورانی و موکری و شارباژیری و پزده‌ری
ده‌گرپته‌وه‌ که زاراوای سله‌یمانی به‌سه‌ر هه‌موویاندا زال بووه‌ و خۆی کرد
وو به‌ شیوه‌ی ئەده‌بیی ئەم کۆمه‌له‌ .

ب - دوو شیوه‌ لاتمه‌نیشته‌که

۱ - کرمانجی ژێروو :

ئەمەش زاراواکانی فه‌یلی و کرمانشانی و له‌کی و که‌له‌پوری خانه‌قیب
نی و هه‌یندی له‌و زاراوانه‌ ده‌گرپته‌وه‌ که به‌ شیوه‌ی " لوپی " (۳۱) دهر
پنه‌ قه‌له‌م . به‌رزترین شاعیری ئەم شیوه‌یه‌ بابا تایه‌ری هه‌مه‌دانی و مه‌لا
به‌رپشانی کورد بوون .
شایانی باسه‌ که ئەم شیوه‌یه‌ وه‌ک شیوه‌یه‌کی ئەده‌بی ، ماوه‌یه‌کی زۆره‌ ده‌و
ری خۆی وون کردوووه‌ . کورده‌ فه‌یلی به‌کانی عی‌راق ، له‌ به‌غدا بن‌ یان
به‌دره‌ یا مه‌نده‌لی یا جه‌سان یا زه‌رباتی به‌ یا کووت ، زمانی ئەده‌بی یان
هه‌ر ئەو کوردی به‌یه‌ که له‌ کوردستانی عی‌راقدا به‌کارده‌هینری . کورده‌کا
نی کرمانشانی هه‌ر ئەو کوردی به‌ یا نێزیک له‌وه‌ به‌ شیوه‌ی ئەده‌بی خۆ
یان ده‌زانتن . به‌ تایه‌تی چونکه‌ له‌ کوردستانی ئێراندا شیوه‌ی موکری ،
که‌ زاراوایه‌کی کرمانجی نیوه‌پراسته‌ و له‌ زمانی نووسینی کوردی به‌وه‌
نێزیکه‌ ، به‌ کوردی " راسته‌قینه‌ " ده‌درپته‌ قه‌له‌م و وپسته‌که‌ی رادویش
هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ پڕۆگرامه‌کانی خۆی بلاوده‌کاته‌وه‌ .

۲ - کۆمه‌له‌ شیوه‌ی گۆرانی - زازایی :

زاراواکانی گۆران - ئەو زاراوانه‌ن که له‌ هه‌ورامان و ناوچه‌ی زه‌نگه‌نه
و ناوچه‌ی کاکه‌بی به‌کان له‌ کەرکوک قسه‌ی پی‌ ده‌کری و به‌ زمانی " ماچۆ "
- واتا " ده‌لیم " - نیوی روپوه‌ . زاراوای گۆرانی ، روژی له‌ روژان زمانی
ره‌سمی میرنشینی ئەرده‌لان و تا ماوه‌یه‌کیش هی بابان بووه‌ . له‌ شاعیره
گه‌وره‌کانی ئەم شیوه‌یه‌ ، خانای قوبادی و مه‌وله‌وی . ئەوی شایانی باسه
ماوه‌یه‌کی زۆره‌ ئەم شیوه‌یه‌ ده‌وری خۆی وه‌ک زمانیکێ ئەده‌بی له‌ ده‌ست

"سندویج" کراوه به "شاطر و مشطور بینهما کامخ" و "ئیلیپس" (له ماتماتیکدا) بووه به "شلغمی" و "کولتوور" یشیان لی کردوو بین به "قلطور" .

بهره و زمانیکی بهگرتووی ئهدهبی

بهر له ههموو شتیك دهههوی ئهوه بلیم که لیبردا ووشه (کوردی) و ووشه (کرمانجی) ههر دووکیان بو تاقه بهک مانا بهکاردههینم . چونکه به راستی ههر دوو ووشهکه ، چ (کوردی) و چ (کرمانجی) ههریهکن و (کرمانجی) ش وهک (کوردی) ههر زمانی کوردی دهگریتهوه ، به ههموو شیوه و زاراوهکانی یهوه . ئهوه تا خاوهنی "شهرهفنامه" و ئهحمهدی خانی و مهلا محموودی بایهزیدی و گهلیک له زانا و نووسهرهکانی کورد ، ههر له کۆنهوه ووشه (کورد) و (کرمانج) بیان ههر بهیهک شتداناوه و له جیاتی یهک به کاربان هیناون . جا لهبهر ئهوهی خۆم لهسهر ئهوه باوه . رهم که ووشه (کرمانجی) له ووشه (کوردی) کۆنتره ، به زۆری لیبره نا ووشه (کرمانج) بهکاردههینم و (زمانی کرمانجیش) بهسهر دوو شیوهی بنچینهیی و دوو شیوهی لاتهنیشدا نابهش دهکهم . مهبهستیشم له نابهشکردنه بهم جوړه ، کهم کردنهوهی نرخ و بایهخی ئهوه شیوانه نی یه که به لاتهنیشتیان دادهنیم . بهلکو مهبهستم له شیوه بنچینهیی بهکان ئهوه شیوانهیه که ئهپروو بوونهته زمانی ئهدهبی و شیوه لاتهنیشتهکانیش

ئهوانهن که دهمیکه ئهوه دهوره نابینن . جا لهبهر ئهوهی که به تمام بهر گیکی تایبهتی بو لیکوئینهوه له خۆمالهکانی زمانی کوردی و شیوهکانی نهرخان بکهم ، نامهوی لیبردا به دوورودریژی له ههریهکی لهم شیوانه بدووم ، ئهوهنده نهبی که پیوهندی به باسهکهوه ههیه .

آ - دوو شیوه بنچینه یی یهکه

1 - کرمانجی ژووورو :

ئهم شیوهیه زاراوهکانی بۆتانی و جزیرهیی و ههکاری و بادینانی و ئاشیتیهیی و بایهزیدی دهگریتهوه که زاراوای جزیره بهسهر ههموویاندا زال بووه و خۆی کردوو به شیوهی ئهدهبی ئهم کۆمهله .

راستی يەكەى دەولەتمەندى زمان بەوہ نى يە بۇ ئاقە ماناپەك چەند ووشەبە
 كت ببى (بۇ وئىنە : چيا ، كئو ، شاخ ، كئيف) ، كەچى بۇ ھەزاران
 ووشەى فيزيك و فەلسەفە و زانستى كۆمەلايەتى و تەكنيك و ... ھتد ئاقە
 ووشەبەكت لى بچئتە قاتى • بوونى چەند ووشەبەكى ھاومانا ، بەرامبەر
 بەك مانا ، شتىكى خۇرسكى يە و پئويست بە خۇ ھەلكئشان ناكات •
 كە گەلىك ئاخرى شەر بوو و بوو بە چەند ھۆز و تيرەبەكى پچرپچرەوہ
 و ھەر بەشەى بە شئوہبەكى تايبەتى قسەى كرد و زمانئكى ئەدەبى يەك
 كرتووشى نەبوو ، ديارە بۇ ھىندى مانا ، لە جيا تى ووشەبەك ، چەند
 ووشەبەك درووست دەبن • ئەمەش بەلگەى پچرپچرى و يەك نەگرتووبى
 زمانە ، نەك دەولەتمەندى زمان •

بە كورتى : " گۇقارى كۆرى زانىارى كورد " ، پئويستە لە ھەموو
 شتىك پتر پئروہى دەستوورى " نەخت و پوخت " بكا و شوئن كلأوى
 با بردووى " زور و بۆر " و خۇ بە زل كرتن نەكەوئ • بە لای منەوہ ،
 سەختگىرى (تعصب) ئاقە ھەوئىنى پئشكەوتنە • ھىچ كاريك بە خاووخلى
 چكى و خوازەلۇكى ناچئتە سەر • بە لام ئئمە دەبى " سەختگىرى كوئرا
 نە = التعصب الاعمى) لە (سەختگىرى بينايانە = التعصب الواعى) جيا
 بكەينەوہ • يەكەمیان فرئ بدەبن و باوہش بۇ دووہمیان بكەينەوہ ، ئەوجا
 پئش دەكەوين •

جا لەبەر ئەوہى ھىشتا ھەر ھيوام بەوہ ماوہ كە " كۆرى زانىارى
 كورد " رۆژئ لە رۆژان ھەست بەو بەرپرسىارى يە گەورەبە دەكا كە پئى
 سئپرراوہ ، وا جارى بەم چەند سەرنجە كورتە دابئن دەبم • بە تەمبای
 ئەوہى " كۆر " كاريكى وا بكا كە لايەك متمانەى پئى بكەن و رئزى برىا
 رەكانى بگرن و ھاوكارى لەگەلدا بكەن • چونكە ئەگەر " كۆر " خۇشە
 ويستى خۇى و زەبرى زانستانەى خۇى لەسەر بنچينەى باوہرپئكردن بە
 سەر گەلدا نەسەپئئى ، ئەوسا كارەكانى ھىچ نرخیكىان نابئى و ئسو
 ووشانەى درووستيشيان دەكا ، وەك ئەوانەى جارانى " مجمعى علمى
 عراق " يان لئى دئى كە كاتى خۇى زانا عەرەبەكان بە گالئەپئكردنئكەوہ
 دەيانگوت : " ميكانيك " بە عەرەبى بووئتە " علم حيلابى موسى " و

پیش "ن" ی چاوگی کهوتوووه له ووشه ی "کردن" و "رشتن" دا ، ئەو تیبە دەنگدارەبە که بە عەرەبی "الکسرە المختلسه" و بە ئەلمانی Murmelvokal و بە کوردیش "بزرۆکه" یان بۆ داناوە (لەبەر ئەوەی بە ئەلفووبی عەرەبی نانوسری و لە نووسیندا بزر دەبی) . بەلام که ئەم دوو ووشەبە بە ئەلفووبی لاتینی بنووسرین ، بەم جورە kirdin و ristin ئەوسا بە تەواوی بۆمان دەردەکهوی که تیبی پیش "ن" هکه "i" یه واتا تیبیکی دەنگدار (بزوین) ه ، نهک تیبی بی دەنگی (صامت) ی "د" یا "ت" .

ئەمجا ئەگەر هاتوو بەکیک ووتاریک یا نامەبەکی نووسی ، سا بە هەر بۆنەبەکهوه دەبی با بی ، نابی له پرێکدا بچی و چەند رستەبەک بە زارا وەبەکی ناوچەبی (محلی) تیکەل بە نووسینەکهی بکات . ئەمجا ئەگەر کار دا بەشکرا له نیو هاوکارانی کۆرپا و بەکیکیان کتیبی "ئاقیستا" ی بەرکەوت بۆ "لیکۆلینەوه" ، پیوستە ئەوه دیاری بکری که ئەم لیکۆلینەوهیە له چ رووبەکهوهیە و به چ ئامانجیکه . چونکه لیکۆلینەوه له شاقیستا ئەوەندە زۆرە له ژمارە نابە . خو ئەگەر ئەم لیکۆلینەوهیە بۆ ئەوهیە پیوهندی زمانی کوردی و ئاقیستایی پیشان بدری ، ئەوا لێرەدا بە ئاشکرا دەلییم ئە ووتارە ی له "گوٹاری کۆر" دا بلۆکرا بووهوه بۆ ئەوهی پیوهندی ریزمانی کوردی و ئاقیستایی بخاتە روو ، نه لیکۆلینەوهیە له ئاقیستا و نه ئەو مەبەسهشی پیکاهه که بۆی دانراوه . چونکه یهکەم نووسینەکه خۆی کورتەبەکی هیندی باسن ، که به زمانی ئینگلیزی لهسەر ئاقیستا بلۆکرا و نهتەوه ، لەبەر ئەوه ئەو کورتەبەکی به کوردی نووسراوه "وه رگیترانه" و "لیکۆلینەوه" نی یه و بیجگه لهوش ، هیچ پیوهندی بهکی تازه دۆزراوهی بهینی ریزمانی کوردی و ریزمانی ئاقیستایی پیشان نادا ، تا نیوی بنری "لیکۆلینەوه" .

دووبایی له ههموو شتیك ناشیرینتر ئەوهیە ، پیاو به راست و به درۆ له خۆی بایی بیی و بکهوێتە مهتھی زمانی کوردی و به زمانیکی یهکجار دهولەمەند بیداته قهڵەم و سواری ههسپی خهبال بیی و بهلگهشی تهنیا ئەوه بی که بۆ هەر مانایەک چەندین ووشە هەن (پروانه ل ۴۲۲) .

شېۋەيەي لەسەرەوہ باسمان کرد . " کۆر " دەبى بەر لە ھەموو شتییك ، سالى چەند خوینکاریكى لیۋەشاوہ لە دەرچووانى بەشى كوردى زانستگەي بەغدا يا سلەبمانى ، بنیری بو ئەرورویا بو خویندىنى " زانستى زمانە وانى ی گشتى " و خویندىنى " فیلولوژیای ئیرانەوانى " تا دەبنە پسیپو رى زمانەوانى كوردى (۳۰) .

ئىستەش لیژەدا دەمەوى چەند سەرنجىكى خۆم لە بارەي ھىندى شتەوہ كە لە ژمارەي يەكەمى " گوڤارى كۆرى زانبارى كورد " دا بلاوكرابووہ بەخمە بەرچاو . ئەوہش وەك دلۆپىك لە زەربايەك :
 بو وینە : ئەگەر ووتاریك لەسەر تىپى " ی " ی خستنە پال (اضافە)
 لە ریزمانى كوردى دا نووسرا و كرۆك (جوهر) ی قسەكان ھەموو بەشى بەك دوو لاپەرەي كرد ، نابى حەفتا و پینج لاپەرەي لەسەر رەش بكریتەوہ ، بە جوړى كە زۆر بەي زۆرى قسەكان پپوھندى يان بە بابەتەكەوہ نەبى .

زانست ئەوہيە بابەتانە بى . لادان لە بابەت نە پىكانى تامانجى كورمكى (مركزى) بابەتە . خۆ ئەگەر ھاتوو لەسەر " پيشگىرى : ئه " و " پاشگر ى " وە " ووتاریك نووسرا ، ئەوا نابى كاریكى وابكرى ، ئەگەر شارەزا يەك خویندى يەوہ ، بلای ئەمە ھەمووى دووپاتكردنەوہيە و بە چەند دیرپىك دەووترا . ھەر وەھا نابى ھەلئى وا گەورە بكرى لە چەشنى ئەوہى " حرفى صحیح " ی عەرەبى بە " تىپى دەنگدار " ی كوردى (پىروانە : ل ۶۹ ، ل ۲۴۰ ل ۲۴۳) بەدریتە قەلەم . چونكە " حرفى صحیح " و " حرفى سامت " ھەردووکیان ھەر يەك و بى دەنگن ، لە كاتیكدا " حرفى علە " دەنگدارە .

واتا " تىپى بزوین " و " تىپى دەنگدار " ھەردووکیان يەك مانایان ھەيە و يەكن . ئەوہى بزوین دەنگدارە و ئەوہى نەبزوی بى دەنگە . يا ھەلئى لەمە زۆر زلتەر : وەك ئەوہى بووترى " ن " ی چاوكى (نون المصدر) لە كوردى دا ، ئەم تىپانەيان پيش دەكەوى : آ (وەك : سووتان) ، ی (وەك : برین) ، وو (وەك : چوون) ، د (وەك : كردن) ، ت (وەك : رشتن) - پىروا نە ل ۲۵۳ .

ئاشكرايە " ن " ی چاوكى ، ھىچ كاتىك تىپىكى بى دەنگى (حرف سامت) consonant وەك : " د " و " ت " ی ناكەوئتە پيشەوہ . ئەو تىپەي كە

چونکہ ئەو تە ئاواتى بېستويەك سال لەمەوبەرى خۆمە • بە لَام ، ئەو ەى
 ەك كوردىك ، سوورم لەسەرى ، تەنیا ئەو ەى ، ئەوانەى بەراستى زمانە
 وانن ، پېويستە دەستىكیان بېئى لە بریاردانەكانى " كۆر " دا ، بە تا
 بېەتى لەو شتانەدا كە پېوئەندى راستەوخۆيان بە چارەنووس و پاشەرۆزى
 زمانەكەو ە ەى • واتا " نان بەرى بە نانەوا و گوشتىش بەرى بە قەساب "
 و ئەو ەش دەبى تەنیا لەسەر بنچىنەى لېو ەشاو ەى بى ، نەك خزم خزمىنە
 و حېزب حېزبىنە و دزە خونچىنە و دېزە بە دەرخۆنە •

تەنیا چاوخشاندىكى سەرى بى بەو رېنووسەدا كە " كۆر " بو نوو
 سېنى كوردى دايناو ە ژمارە ەكى زۆر لەو ووتتا رانەى لە ژمارەى بېكەمى
 گوئارەكەياندا و بە تايبەتى زاراو ە ناھىتراو ەكان ، دەرىدەخەين كە كەمو
 كوورى بېكانى " كۆر " لە ئەندازە ەكەدان پېويستى يان بە بېراز كوردىكى
 بنچىنەى ە ەى •

جا رەنگە ئىستە بېكەك لېرەدا رابى (ەستى) و بلى : " دە فەرموو
 تويەك كە وا دەلېيت دە ەستە بچۆ چاكى بكە " • بە لَام ديارە تەنیا
 پياوى نەفام ئەم قەسە ەكارى تېدەكا • بېگومان ئەوانەى كاربان بە دەستە
 و زۆربەى زۆرى ئەندامانى " كۆر " پېك دىنن ، بە قەسەى بېكەك يا دوو
 كەسى لە دەرەو ە وىستاو كە دەستيان نەبى لە كۆرېنى بریارەكاندا ، واز
 لە كردهو ەى خۆيان ناھىنن و ئەو دەمە پياو - ەك كوردەكە دەلى - ەمەر
 دەبى " سېر بخوا و زورنا لى بنا " • ئەم قسانەم بايى ەوايى نى ب ە ،
 بەلگو لە تاقىكردنەو ە دى • چونكە ئەو تە ئەندامەكانى " كۆر " كە
 باسى شنىكيان لەگەل دەكەيت لە دەمەتەقە دەسلەمىنەو ە و رادەكەن و يا
 كە بە گىرت ەنن ، پاكانەت بو دەكەن و دەلېن : " بەخوا خو ئىمە ئاكا
 مان لى نى ب ە " • ئەمجا ئىستە منىك لەم بنى دنياو ە ، لە كوئى ملى
 ئەو " جنۆكە بەدەفەسالە " ى ئەوئى بگرم كە ئىشە قورپانەى بى پرسى
 " كۆر " ى بە سزمان كرددوو ە يا

كەواتە ئەگەر بمانەوئى زمانىكى يىگرتووى ئەدەبىمان بى ، دەبى
 جارئى كۆرېكى زانستانەى زمانەوانىمان بى • واتا دەبى ەول بەرى ئەم
 " كۆرئى زانىارى كورد " ەى ئىستە ە ەى ، رى راستى خوئى بگرى ، بەو

فونولۆژى و لىكسىكولۆژى و ئورتوگرافى يەنە (۲۸) بگەين، بېيويستە
 شارەزاي زمانە ئىرانى يەكانى كۆن و نىوہپاست و تازە بېين: وەك زمانى
 ئاقىستا، فارسى كۆن، پارتى، پەھلەوى، فارسى تازە، بەلووچى، پە
 شتو. ھەرۋەھا بنەمالەى زمانە ھىندى يەكان: وەك ھىندى كۆن (سان
 سكرىت)، ھىندى نوئى، ئوردوۋو كە بنەچەو رەچەلەكىيان لەگەل زمانە
 ئىرانى يەكاندا يەكە. ۰ شارەزايى يەكى زمانى لاتىنى و وىنانى كۆنىش
 بۇ ئەم كارە بېيويستە. ۰ لەوہش بترازى، زمانەوانى كورد، دەبى شارەزا
 بىلى لە مېژوو و ئىتتولۆژيا (ئەفسانەناسى) گەلەكەدا بېئى، تا بتوانى
 بىنجوبناوانى وو شەكان بە شىۋەبەكى زانستانە، نەك نىو خەلگانە (شعبى)
 لىك بداتەوہ. ۰ لە پال ئەمەشدا شارەزايى يەكى كەمو زور لەو زمانانەدا
 كە كارىيان كرددووہتە سەر زمانى كوردى لە رابوردوۋو ئەمپۇدا، وەك عە
 - رەبى و توركى و سريانى و ئەرمەنى، زور بېيويستە. ۰ كاتلىك كە ئەم
 پسپۇرپانەمان بېگەياندا، ئەوچا دەتوانىن ركىفى زمانى كوردى، وەك زما
 نەوانىكى شۇرەسوار بگرىن و خزمەتلىكى راستەقىنەى بگەين. ۰
 نووسەرى ئەم نامىلكەبە، وەك كوردلىك كە دووانزە سال زياترە لە
 زانستگەكانى ئەورووپادا خەرىكى خويندن و لىكۆلىنەوہ و دەرزووتنەوہى
 بابەتى زمانەوانى و گەللىك زانستى دى يە، لەو باوہرەدايە كە لە " كۆرى
 زانىارى كورد " دا لە مامۇستا توفىق وەھبى بەلاوہ، كەسىكى دى تىدا
 نى يە كە بە زمانەوان بدرىتە قەلەم. ۰ بەلئى ئەدىب و كوردى نووس و
 مېژوونووس و ئابىن ناسى تىدايە كە بە كوردى تەواۋ نازانى بنووسى (۲۹). ۰
 چا كە لىرەدا ئەمە وا رەپوپاست دەدركىنم، تەنيا لەبەر ئەوہبە كە
 جگەرم بۇ حالى زمان و گەلەكەمان ژان دەكا. ۰ ئەگەنا ھىچ رك و كىنەبەكم
 لەكەس نى يە و بە تەماى ھىچ خەلات و بەرات و خىروبوئىركى، نە " كۆ
 رى زانىارى " و نە ھىچ لايەكى دىم. ۰ لەبەر ئەوہ ئامانجم لەگەل ئامانجى
 ئەواندا يەك ناگرىتەوہ كە سەرى زمان و بنى زمانىان قسەى سووك و تىوانج
 گرتنە " كۆرى زانىارى " بوو، كەچى پاش ئەوہى كارىكى پچووكىيان بىئى
 سىپىرا، ئىتەر قوروقەپىيان لىكرد. ۰ بە كورتى: نە بەتەماى " روتبە و
 نىشان " ى كۆرم و نە مەبەستىشم خراپەكارى و رووخاندنى " كۆر " ە

زمانے یہ لکرتووی کوردی

دستہی نووسهرانی چوارچرا بہ پیویستی زانی کہ ووتاریکی
گچکہ سہارت بہ زمانہوانی لہم ژمارمہدا پیشکیش خوینہ
رانی کورد بکات • لہم بارمہوہ پنامان بردہ بہر کتیبہ بہ نرخہ
کہی زانی زمانہوانی بہنیوبانگی کورد د • جہمال نہبہز
" زمانہی یہکرتووی کوردی " ، کہ یہکیتی نہتہوہی
خویندکارانی کورد لہ ئەوروپا سالی ۱۹۲۶ لہ بامبیرگ —
شلمانیا ی رۆژئاوا بلاوی کردوتہوہ • لیژمدا تصنی لاپرہکانی
(۱۸ — ۲۲) ی ئەو کتیبہی نیوبراومان بو بلاوکردنہوہی تہر
خان کرد •

زمانہوان و کوردی زمانہوانی

زمانہوان ئەو کہسہیہ کہ زمانہی کوردی لہسہر بنجینہی " زانسہ

تہی زمانہوانی بہراووردکاری " = علم اللغات المقارن =

Comparative philology و " زانستی زمانہوانی شیندوچہرہ

نہی گشتی " = علم اللغات الہندوجرمنیہ العام، خویندبی • جا بو

ئہوہی لہ جوڑی پیکہاتن و گورانی زمانہی کوردی، لہ باری مۆرفولوژی و

۲۰) پروانہ : کھریمی حیسامی . کوٹاری کوردستان ،،،، ل ۹۲ - ۹۳

۲۱) د . عابدول رحمان قاسملو . چل سال خبات ... ل ۹۰

۲۲) ھەر ئەوی . ل ۹۱

۲۳) پروانہ : وەرمانامەى حیزبى دیموکراتى کوردستان، فەسلى دووهم

بەندى چوارەم . ئازەرى ۱۳۲۴

۲۴) وليام ئىگلتن كوپر . كوٹاری مەھاباد . ل ۸۹

(x) ھەر كاتىك سۆڧىت تروسكايى يەكى لە كوردستان بەدى بگردايە ،

وبىتوانىبا بو بەرژەوھەندى خوئى سوودى لى بىبىنى نەوتى پىدا دەگر

- د تارپووناكتىرى بكانتەوہو بە لاى خویدا راکىشى كات . بە لام كەدەبىبىنى

بەرژەوھەندى يەكانى بەدى ناھىنى ، ئەوجا زور بى روھمانە پشتى تى دە

- كرد . (پروانہ : الجھاد . ص ۴۰) .

۲۵) گوٹارى بەيان . ژمارە (۵) . يانوارى ۱۹۷۵

۲۶) وليام ئىگلتن كوپر . ل ۶۱

۲۷) د . عابدول رحمان قاسملو . ل ۹۶

(x) يەكك لەھەلۆبىستەكانى حيزبى تودە بەرامبەر بەرژىمى كۆنەپەر

- ستى ئىران بەم چەشنە بوو " ئىمە (مەبەست لەحيزبى تودەيە . لىغ)

پىمان وايە كە ئاغى قەوام سەلتەنە جياوازی يەكى گرنكى لەگەل

گشت ئەو كار بەدەستانەى پىشوو دا ھەيە ، چونكە لەگەل بەھيز كردنى

سىياسەتى كۆلۆنئىالىزمانە دا نى يە و بەلكو دژى ئەو سىياسەتە نالەبارەش

خباتى كردووە " . (پروانہ : رۆژنامەى " رھبەر " - ئۆركانى نىوھندى

حيزبى تودە . ژمارە (۱۰) ي خەرمانانى ۱۹۴۶) .

ههروههها ئا .میللەر . کورته میژووویهکی تورکیا .

موسکو- 1948، ل 175 (به رووسی) .

7) پروانه : آ- د، عبدالله رحمان قاسملو . چل سال خهبات ... ل 92 .

ب- سهردهمی نوی . ژماره 13 ریبهندان، 1987، ل 7

8) ولیام ئیگلتن کور ، کوماری مههاباد . ل 90

9) روزفلت دهبیژی " لهوماوهیهدا بهشی پرۆپاگهندهی دهرهوهی سوڤیت

به نیوی ۷۵KS چهند کۆمهلیک، کولتووری سوڤیتی - ئیرانی یان له

ههموو ئیران دا درووست کردبوو . کۆمهلهی ژ. کافیش کهنیان دهتوانی

پتر کۆبوونهوهکانیان به نهینی بکن، سهکردهکانی ناچار بوون پهنا به

- رنه سوڤیت بو کردنهوهی بهشیکی کولتووریش له مههاباد دا، نهوجا

سوڤیت داواکهیانی وهگرگرت وبهنیوی (کۆمهلهی پیوهندی کولتووری

کوردی - سوڤیتی، نهنجومهنی فهرهنگی کوردستانی - شورهوی) به

شیکی درووست کردو بهمه کوردهکان گهلهک خوڤحال بوون وتهنانهت

(10) سندوق جگهرههی کوردیشیان بهدیاری نارده لئینینگراد " . (پروانه :

الاکراد وکردستان - آب 1982 - ص 207 - 208

10) ولیام ئیگلتن کور . کوماری مههاباد . ل 111

11) کوردو عهلی . سوڤیت و بزووتنهوی نیشتمانی کورد . ل 53

12) د . عبدالله رحمان قاسملو . چل سال خهبات ... ل 88

13) ههر ئهوی . ل 95 ههروههها پروانه . کوردو عهلی . ل 66

14) الجهاد- العدد 13 السنه الثانيه . ربیع الثاني 1404 هـ ص 35

15) مهسهلهی ئیمتیازی نهوت، نازربایجان وکشانهوهی سوپای سوور .

(پروانه : کوردو عهلی . ل 59) .

16) الجهاد . العدد 13 ، ص 25

17) خهبات " . گوڤاری نیوهندی رزگاربخوازی نهتهوهی کوردستان -

کوک " . ژماره (15) . سوید 1987 ، ل 3

18) د . عبدالله رحمان قاسملو . چل سال خهبات ... ل 91 . ههروههها

کهیریمی حیسامی . کوماری کوردستان ، ل 93

19) د . جهمال نهبمز . گوڤاری نیشتمان . ل 59

له ۰ (ای یانوارى ۱۹۴۶ دا ده چوو) دهنووسى : " لهکاتى کومهلئى ژ.کاف ده سهردهمى ههلچرنى نهته وایهتئى و سهردهمى وه لام دانه وهى کهلى کورد بوو بهرامبهر سیسته مئى نهته وایهتئى حکومتئى رهزا خان " .
 (بروانه : کوردستان . ژماره (۴۱) . ریبهندانى ۱۳۵۴ / ۱۹۷۵) .
 (۲) له مارتئى ۱۹۴۴ دا نوپنهرى کومهلئى (مهحمهد نههین شهره فئى) کوبونه وهیه کی له گهل سهرکرده کانى حیزبئى هیوای خواریوى کوردستاندا (نهمین ره واندوزئى ، عیزهت عهبدول عهزیز ، موسته فا خوشناو ، شیخ قاد- ری حدفید ، سهیید عهبدول عهزیزئى شه مزینئى (گهلانئى) وره فئق حیلئى دا کرد وههر لهوئى ده ربارهئى پنه وکردنئى پپوهندئى نیوانیان ، وده ستئیشان کر - دنى مهسهلهئى دواړوژئى کورد دووان . ههر دواى شهوش به (۵) مانگیك نوپنهرانئى ۳ پارچهئى کوردستان له چپای دلنپهر پهیمانى ۳ سنووریان مؤر کردو نهخشهیه کی جوگرافئى کوردستانیش ده ستئیشان کراو لهسهر مهسهلهئى یه کگرتنه وهئى کوردستانئى گهوره ریك كهوتن . بو پتر زانیاری لهو باره وه ، بروانه : د . جهمال نهبهز . گوڤارى نیشتمان . ته مووزئى ۱۹۴۳ - مایسئى ۱۹۴۴ . زمانئى حالئى " کومهلئى ژیکاف " وئیدئیولوژئى ی هورده بورژواى روژنئبیرئى ناسیونالیست له کوردستاندا .
 بنکهئى چاپه مهنئى نازاد . بلاوکراوهئى ئەکادیمئى کوردئى بو زانست و هونهر . سوید ، ۲۵۹۷ یك - ۱۹۸۵ ف .
 (x) روژفلت ده بیژئى " له نیسانئى ۱۹۴۵ دا (راستئى یه کهئى له سیبته- مبهرى ۱۹۴۵ دابوو . ك-ع) لهکاتئى ئاههنگیكدا کهله یانهئى پیوهند - ی کولتوورئى کوردئى - سوڤیئتئى سازکرا بوو ، کومهلئى ژ . کاف خوئى ئاشکرا کرد " . (بروانه : ئارشئى روژفلت " کومارى مههابادئى کورد " ۲۰۸۰)
 (۳) بروانه : گوڤارى نیشتمان . ژماره کانى ۳ ، ۴ سالى یه کهم . سهرما - وهز - ریبهندانئى ۱۳۲۲ / ۱۹۴۳ . ل . ۴۶ .
 (۴) ههر ئهوى . ل . ۲۶ - ۲۷ .
 (۵) د . جهمال نهبهز . گوڤارى نیشتمان ... ل ۳۵
 (۶) ئا : میلیلهر . تورکئیا - گئروگرتنئى نوئى و ههره نوئى میژوو . موسکو- ۱۹۸۳ ، ل ۲۳۲ (به رووسئى) .

ز) ئولگا ژيگالينا . كۆماری مههاباد (دېسەمبەرى ۱۹۴۵ - ئۆكتۆب -

بەرى ۱۹۴۶) . بىروانە : بزوتنەنەۋەى كورد لەسەردەمى نوڤ

ۋەەرە نوڤ (۱۹) . مۆسكۆ ۱۹۸۷ . (بە رۆرسى)

شايانى باسە كەئەۋ ووتارە (۱۰) رووپەلى يەى دكتورە ژيگالينا يە

- كەم بلاوكراۋەى سۆڤىتى يە كەتائەۋرۇ لەسەر كۆماری ديموكراتى

كودستان نووسراپىت ، كەبەداخەۋە دەبىي بېژىن ھېج سەركەۋتنيكى يە

دەست نەھىناۋە ، چونكە لېكۆلېنەۋەيەكى بابەتانە نى يە ، بەلكو

گېرآنەۋەى بەسەرھاتنيكى خستۆتە پېش چاۋ ، كەئەۋىش زۆرەى لە

ئىگلتن ۋەسەن ئارفەۋە ۋەرگرتوۋە . بەپېچەۋانەۋە دەبوايە كە مېژوو

نووسانى سۆڤىت دەست پېشخەرۋەسەردەق شكىن بوونايە ، خو ئەگەر نا ،

ئەۋا پاش چل ۋ ھېندە سال بە لايەنى كەمەۋە رېژنيكىان لە مېژوو بگرتا

- يە ، يان ۋاپى دەچى كە نووسىنەۋەى مېژوو لە زلھىزى خۇياندا دە .

بىبن .

رەنگە دكتورە ژيگالينا ۋاھەست بكات كەلېكۆلېنەۋەيەكى نوڤى لە

بزوتنەنەۋەى كوردى دا بەدەستەۋەداۋە ، بۆيە ۋوتارەكەى بەم چەشنە دەر .

ئەنجام داۋە :-

" كەمتەرخەمى پارتى ديموكراتى كوردستانى ئىران ، وگۆرانى بارى

سياسى نېۋوخوو زرووفى نېۋ دەۋلەتان بوونە ھۆى ئەۋەى كە لە سالى

۱۹۴۶دا بزوتنەنەۋەى ديموكراتى ۋنەتەۋەبى ئا زىبايجان بن پىر بگەن ،

ۋلەھەمان كاتىشدا كۆماری مههاباد لەنيۇچى " .

جگەلەۋە د . ژيگالينا كۆمەلېك ھەلەى زلەى كردوۋە كەئە دەبوايا

بكرانايە . بۆ ۋېنە : (كۆمەلەى ژيكاف) بە (ژيانى كوردستان) تى گەبىشتو

- ۋە ۋرۆژى دامەزراندنى كۆماری چەۋاشە كردوۋە ۋ . . . ھەتد .

ھەر چۆنيك بىت لېۋرەدا جىئى ئەۋەمان نى يە كەمووكورتى ئەۋ ۋوتا

- رە پېش چاۋبەخەين . لەبەر ئەۋە ئەمە ۋە لايكى تايبەتى ۋكاتنيكى دېكە

- ى دەۋى .

(x) پاش ۳۰ سال بەسەر دامەزراندنى كۆماری كوردستاندا . رۆژنامە

ى كوردستان ئۆرگانى پارتى ديموكراتى كوردستان (يەكەم ژمارەى

- (x) سەبارەت بەو کتیبەیی و لیام ئیگلتن، نر خاندن و ھەلسەنگاند-
 نیکی رەخنەگرانە لە لایەن د. کەمال مەزھەر و ھە نووسراوە . شا-
 یانی باسە کە د. کەمال مەزھەر هیچ بیروراپەکی خۆی لە ھۆکا
 - نی دارمانی کۆماری کوردستان باس نەکردووہ .
 بڕوانە گۆڤاری بەیان . ژمارە (۵) . یانواری ۱۹۷۵ .
 ب) ھەسەن ئارفە . کورد - لیکۆلینە و ھەیکە مێژوویی و سیاسی ، لە-
 ندەن ، ۱۹۶۶ (بەئینگلیزی) .
 ت) ئا . رۆزفلت . "کۆماری مەھابادی کورد" . (بڕوانە : الاکراد و
 کوردستان . آب ۱۹۸۲) .
 ج) کوردۆ ھەلی . سوڤیٹ و بزوتنە و ھە نیشتمانی کورد . ھەلسە-
 نگاندن و پێداچوونە و ھەیکە رەخنەگرانە بەکارنامەیی دوکتۆراکە
 - ی کاک (فازل مەلا مەحمود) دا . ۱۹۸۶
 د) د . ە بەدول رەحمان قاسملو . چل سال خەبات لە پیناوی ئازادی .
 کورتە ھەیکە لە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران .
 بەرگی بەکەم ، ۱۹۸۵ .
 خ) کەریمی حیسامی . کۆماری دیموکراتی کوردستان یان خودمۆختا
 - ری ؟ ۱۹۸۶ ، شایانی باسە کاک کەریمی حیسامی بەکەیکە
 لەو کەسانەیی کە چاپەمەنی بەکانی وولاتانی رۆژئاوا بەسەرچاوە
 و بەلگەیی زانستی دانائیت . لەھەمان کاتدا نووسینیکەیی بلانۆنەکرا
 - و ھە نەبیراوی ئۆلگاژیکالینا (x) دەکاتە سەرچاوە و پشتی پێ
 دەبەستی . (بڕوانە . سەرچاوەیی سەر وو . ل ۵۹) .
 (x) ئۆلگاژیکالینا : کوردناسیکەیی نوێی بە ولە ئامۆژگەیی رۆژە لاتنا-
 سی مۆسکۆ کار دەکات . سالانی ۱۹۷۹ - ۱۹۸۳ کە خەریکی کارنا
 - مەکەم بووم لەو ئامۆژگەییە ، گەلەک کۆمەکیم لە کۆکردنە و ھە چا
 - پەمەنیدا سەبارەت بە رۆژە لاتنی کوردستان پێی کردووہ .
 د) مەحمود مەلا عیزەت . "کۆماری میلی مەھاباد" . لیکۆلینە و ھە
 - یەکی مێژوویی سیاسی بە . لە بلانۆکراوەکانی بەکەپتی نووسرا-
 نی کوردستان . چاپخانەیی شەھید ئیبراھیم عەزۆ ، ۱۹۸۴ .

- وهی کوردستاندا که بتوانییت بهوده ست و برده گشت که لاین و که مو-
 کورتی و پیوستیه کانی ده زگی به ریو بهردن و ریکو پیک کردنی پر بکا
 - تهوه . لهه مان کاندائوه شمان بیر نه چیت که پارچه به کی که می کو
 - رستان له گهل دور و بهری ملیونیک دانیشتوانیدا له ژیر دهسه لاتی
 کوماردا بوون ، و زور بهی نیوچه کانی دیکه ی کوردستان له ده ره وهیدا
 بوون . ههر چهنده له لاین سهر کرده کانی کومار وه ههولیک ی زور درا
 که نهو نیوچانهش بخرینه ژیر دهسه لاتی کوماری کوردستان وه ، به لام
 سیاستی هاوپه یمانه کان گه وره ترین کوسپ بوون لهو ری یه دا .
 هویه کی گرنگی دیکه ی دارمانی کومار له لایه که نهجامی ههله اتنی
 به پهله ی سهر کرده کانی فرقه ی دیموکراتی نازربایجان بوو به ره و سو-
 قیت ، که شههش راسته و خو کاری کردبووه سهر کوماری کوردستان و
 ووره ی به ریو بهرانیسی به جار ی هینابووه خواری . له لایه کی دیکه
 لاوازی جو لانه وه ی نیشتمانی هیزه ئوپوزیسیونه کانی ئیران بوو ، به
 - تایبه تی حیزبی توده که نهک ههر به در یزایی نهو چهنده ساله ی شهر
 دهسه لاتی وهر گرنتی بریار یکی نازادانه و ههلو یستیکی نیشتمان په-
 روه رانه ی خویدا نه بوو ، به لکو به پی ی نهو ری وشوینه ی که بو ی داده-
 نرا هه لسوکه وتی له گهل رژی می کونه په رستی سه لته نه دا ده کرد ، شه
 - ش ببوو هویه که که وه وام سه لته نه به ناره زوی خو ی سه ما ی پی
 بکات (x) .

*****

پهراویز مهکان :

- (۱) - پروانه شه سهرچاوانه ی خواره وه :-
 ا) ولیام نیگلتن کور . کوماری مه هاباد - کوماری ۱۹۴۶ ی کورد .
 وهرگی پان و تهعلیق دلن ، پاریزه ر جهرجیس فهتحو لالا چاپی
 به کهم ، بیروت ، ۱۹۷۲ (به عاره بی) .

دەروونی کورد خۆی بووه . لەویدا پێشەوا ووتبووی " کوردەکان میلله
- تێکی تایبەتی پێک دێنن کەلە خاکی خۆیاندا دەژین ، وەك میللهتە
- کانی تر مافی ئەوەیان هەیە کە بەدەستی خۆیان چارەنووسی خۆیان
دیاری بکەن " (٢٥) .

تەنانت بەر لەئاشکرا کردنی کۆماریش ، قازی مەحمەد دوو نوێنە
- ری خۆی (ئەورەحمانی زەبیحی وەلی رەیحانی) ناردبوو قونسو-
لخانەی بەریتانیا لەتەئوریز کەهەول بەن جۆرە پێوندی یەکی رەسمی
لەنیوان کوردستان و بەریتانیا دا بامەزرینریت " (٢٦) . دیارە کە
ئەمەش دیسانەو لەگەڵ هەلوێست و سیاسەتی ئەو دەمە ی سۆڤیت دا
نەدەگونجا . جا سۆڤیت کەهەولێ گۆرانی ژیکافی دەبۆ حیزبێکی
دیموکرات و رێنویێ کوردی دەکرد کەلەو پێیەو بەمافی خۆیان
دەکەن ، ئەوا ئەک هەر حیزبەکە بەلکو نیوچە ی مەهابادیش بەگشتی
ببۆ "بەنکەبەکی گرینگی دیموکراسی بۆ سەرانسەری ئێران، وگەلانی
ئێران چاوەروانی ئەو بوون کەئەو دیموکراسی یە لە کوردستانەو
تیشک بداتە سەر هەموو ئێران" (٢٧) ، کەچی ئەک هەر پشتگیری نە-
کردو هەولێ بەهێزکردن و فراوان کردنی ئەدا ، بەلکو چارەنووسی دا
- یە دەست رژیمی خۆبەخۆری ئێران . جاوەک دەردەکەوی کە سۆڤیت
نەبویستوو کوردستانێکی ئازاد و دیموکرات دا بامەزری و بپارێزی ، کە
بەپێچەوانەو واهەست دەکەم کۆماری دیموکراتی کوردستان دەبویست
ببێتە دۆست و هاوێهیمانیکی راستەقینە ی سۆڤیت .

ئەو جا لەگەڵ ئەو هۆسەرەکی وگرنگە ی دارمانی کۆماری کوردستاندا
حەز دەکەم دوو هۆی دیکەش باس بکەم ، کەبەک لەوانە چەوساندنەو ی
کورد و دواخستنی کوردستان بوو لەرووی کولتوری و ئابوری یەو ، کە
ئەمەش بەئاشکرا لەتەمەنی یانزە مانگە ی کۆماری بەدی دەکرا ، کەسە
- رکردەکانی پارتی دیموکرات و کوماری کوردستان شارەزایی یەکی ئە
- وتۆیان لەهەلسۆراندنی کاروباری دەوڵەتدا نەبوو . ئەمە جگە لەکزی
و کەمی ریکخەر (گادری) ی سیاسی بەتوانا ، کەهەر وەك ووتمان لەو ماو
- هە ی ٢٢٠ رۆژدا کە کاتیکی زۆر کەمە لە میژووی کۆماریکی وەك ئە

مهسهلهی نهتهواپهتی و بریاری مافی چاره‌نووسی نهتهوهی کورد نه‌گر-
 یتهوه ، چونکه ئەو تیۆری یانه وهک پرنسیپێک لهکتیبه دهق نهشکاوه-
 کاندای گهلهک ژیکه‌لمن، به لام له بواری واقیع وپراکتیکدا مه‌گه‌ر هه‌ر
 له‌گه‌ل سیبهری خو‌مانداو له تاریکستانیکدا به‌دی بکه‌ین. به‌لایه‌نی که
 - مه‌وه سه‌باره‌ت به‌ کورد ئەوه ۷۰ ساله هه‌روابووه) ، به‌لکو له‌گه‌ل ما
 - فی ئۆتۆنۆمی دا بووه له چوارچۆبه‌ی ئەو وولاتانه دا که کوردستا-
 نیان تی‌دا دابه‌شکراوه . بۆ وینه وه‌روه‌ک له‌مه‌وبه‌ریش باسمان کرد ،
 کۆمه‌له‌ی ژیکاف که ئامانجی یه‌کگرتنه‌وه‌و سه‌ربه‌خۆیی کوردستان بوو
 به‌دلی سۆفیت نه‌بوو ، بۆیه به‌بیانوی ئەوه‌ی که‌گوايه کۆمه‌له‌یه‌کی گو
 - مان لی‌کراوی سه‌ر به‌ ئینگلیزه هه‌ولیان ده‌دا قازی مه‌حه‌مه‌د قه‌ناعه‌ت
 پی بکه‌ن که‌له‌بریتی ئەو حیزبێکی دیموکرات دایمه‌زرینن که‌داوای خو
 - دموختاری بکات " (۲۳). جگه له‌مه‌ش سۆفیت‌به‌سه‌رکرده‌کانی کوردی
 ده‌گوت که‌نابیت له‌سه‌ندنی حوکمێکی نی‌وچه‌بیشدا په‌له بکه‌ن، چونکه
 ئەو مافه‌ گرتی دراوه به‌سه‌رکه‌وتنی هیزی میلی ئی‌ران و عیراق وتورکیا
 وه ، وله‌به‌ر ئەوه چیتره بۆ کورد که‌له چوارچۆبه‌ی حوکمێکی ئۆتۆنۆ-
 میداری ئازربایجانیدا بمینی‌ته‌وه " (۲۴) .

پاشان ریکه‌وتنه‌که‌ی نی‌وان قه‌وام سه‌لته‌نه‌و مۆلۆتۆف هیج گومان له-
 وه‌دا ناهیلیته‌وه که سۆفیت به‌هیج چه‌شنیک له‌گه‌ل به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی یه
 - کی نی‌وچه‌یی گچکه‌شدا نه‌بووه بۆ کورد . جاسۆفیت نه‌به‌بیر ونه‌به-
 کرده‌وه له‌گه‌ل دامه‌زراندنی ده‌وله‌تێکی کوردی ناسی‌ونالدا نه‌بووه ، چ
 جابه‌کی ئەوه‌ی هه‌ولی دامه‌زراندنی دابیت .

واته دامه‌زراندنی کۆماری کوردستان به‌ده‌ستی کورد خۆی بووه ، هه
 - رچه‌نده به‌ هیج چه‌شنیک له‌گه‌ل راویژکرده‌کانی سۆفیت (x) ودروو-
 شمه‌کانی پارته‌ی دیموکراتی کوردستاندا نه‌ده‌گونجا . جگه له‌وه‌ گه‌ر
 ئەو ووتنه‌ی قازی مه‌حه‌مه‌د به‌ بیر خو‌مان ب‌ینینه‌وه که له ۲ی ر‌یبه-
 ندانی ۱۹۴۶ دا (واته له‌رۆژی دامه‌زراندنی کۆماردا) که‌له مه‌یدانی
 چوارچرا بۆ ماوه‌ی ۱۵ ده‌قیقه‌یه‌ک به‌جه‌ماوه‌ری کوردی راگه‌یاندا ، ئەو
 - سا هیج گومانیک له‌وه‌دا نامینی‌ته‌وه که دامه‌زراندنی کۆمار ویستنی‌کی

جاڭه وانە گىشتى گوۋىتى زاروكان و خوهەلسە پاردىنىكى بى مانايە ،
چونكى نەشەرىكى جىپەنى لەبەر خاترى كورد ھەلدەگىرساۋ ، نە نەمر
- يىكاش بىرى لەو ە كرەبۋو ە ئاتۇمىك بە سۇقىت دا بىكىشىت .
جگە لەو ە خالىكى دىكەش ھەپە كە پىۋىستە روۋنى بىكەينەو ە پىۋەندى
كرىكى بەم باسەمانەو ە ھەپە ، ئەۋىش دەسە لاتى باقرۇقى سەرەك كۇما .
رى ئازربايجانى سۇقىتە ، كە ھەندىك كەس پى يان واپە " سىياسەتى ئە
- و دەمەى باقرۇف بى ئاگادارى سۇقىت بوۋە ، پاشانىش لەسەر ئەو ھە
- لۇپىستە چەوتەى بەداردا كراو ە " (۲۰) .

كەر بەۋىپى يەبىت ، ئەوا دەبىت سەرۆك ەزىرانى سۇقىتىش مۇلتوتوف
ھەر بى ئاگادارى وو لاتەكەى ئەو پەيمانەى لەگەل قەوام سەلتەنەدا مۇر
كردو چارەنوۋسى كوردستان و ئازربايجانى خىستبۇۋە بن دەسە لاتى ئىر
- ان بو ئەو بىرە نەوتانەى كە گالۇنىكىشى لى دەست نەكەوت ؟ . ئايە
دەبىت ەدەكرى سىياسەتى باقرۇقى سەرەك كۇمارى ئازربايجان لەسىاسە
- تى گىشتى سۇقىت جودا بىكەينەو ە ، لە كاتىكدا كە " باقرۇف پىاۋى
جى باۋەرى ستالىن بو " (۲۱) . نەخىر . جگە لەمەش شەخسىەتى ستا
- لىن نەك ھەر رى بەھىچ يەكىك لە سەر كەدەكانى سۇقىتى نەدەدا كە
كارى سەربەخۇيانە بىكەن ، بەلكو ھەر ھەموۋيان لە پىشىدا بە چۇكدا
دەھاتن و ھىندەى خۇدانىك مەترسى پان لى ە ھەبو . تەنانت سىياسە
- تى ئەورۇ مىخائىل كە راجۇقىش پى لەو راستى بە دەنى و حىب
بو ستالىن ەك دىكتاتورىك دەكات . پاشان باقرۇف لەسەر ئەو لەنىو
نەبرا كە لەسىاسەتى دەرەۋەى سۇقىت دا ھەلەى كرەبو ، بەلكو لەسە
- ر ئەو بو كە " بەرپرسى كوشتنى ۲۵ ھزار كەس بو " (۲۲) .
ئەو جا بابىنە سەر ئەو ەى بزانىن ، ئايە كۇمارى كوردستان كورد بو خۇ
- ى دروۋستى كرد يان سۇقىت ؟

دەتوانىن بەدلىبايى يەو ەم ەم ەبىزىن كەمەسەلەى دامەزراندنى كۇما .
رى دىموكراتى كوردستان ھىچ پىۋەندى يەكى بە سۇقىتەو ە نەبوۋە .
چونكى سۇقىت بەدلىبايى ھەموو تەمەنى لەگەل دامەزراندنى دەۋلەتلىكى
كوردى سەربەخۇدا نەبوۋە (پى دەچى تىۋورى يەكانى لىنىن سەبارەت بە

بکەن و لەگەڵیاندا بوو ئەو دیو باریکەن ، بەلام پێشەوا قازی خوش ئا-
میزانە هاتبوووە گوو و نوینەری سوڤیتی ئاگادارکردبوو کە " ناتوانییت
دەست بەرداری میللەتەکە یی و لی یان هەلبییت ، بەلکو لەگەڵیان
دەمینیتهووە هاوبەشی چارن نووسیان دەکات " (۱۷) .

لێرەدا ئەو خۆیا دەبییت کەسەرانی سوڤیت نەک هەر ئاگاداری ئەو
بوون کە بە گەرانهوێ لەشکرەکیان ومۆرکردنی ئەو ریکەوتنامانە ی
نیوان خۆیان و ئیتران هەردوو کوماری ئازربایجان و کوردستان لە نیو
دەچی ، بەلکو خوشیان دەستیان تیدا بوو ، بەلام بە چەشنیکی بەئەدە
- بانە ی دیپلۆماسی یانە . جاگەر بیژن هۆبەکی هەرە گەورە ی دارمانی
کوماری کوردستان و ئازربایجان ئەنجامی سیاسەتی دوو پووایی و بەرژە
- وەند پەرستانە ی سوڤیت بوو ، ئەوا تەنیا راستیمان لەگەڵ پووداوەکا
- نی میژوودا گوتوو ، شایانی باسیشە ئەو نەوتە ی کە سوڤیت چارە-
نووسی دو میللەتی پێ قەبلاند بوو خوشی هیچی پێ نەپرا ، چونکە

قەوام سەلتەنە سوڤیت و دوو زلەیزە کە ی دیکەشی بەچەشنیک خاپاندبو
- و کەبریاری گشت ئەو ریکەوتنامانە ی نیوان خۆیی و ئەوانی خستبوو
- ه ژیر دەسەلات و بریاردان ی تەواوی پارلەمانەو .

جا "پیشکەوتوخوازه" هەکان دەبیژن کە گواپە " شوورەوی تازە لەشەر
خەلەسیبوو ، و لەبەر ئاوەدان کردنەوێ نیوخۆی بەکەسی دیکەدا پانە
- دەگە ی ... " . سەیر ئەو یە ئەو دەستە یە هەمان قەوانیان دەبارە ی شو
- رشی ئۆکتۆبەر لی دەدایەو ، کە گواپە بوو پاراستن و پتەوکردنی دەسە
- لات ی نوێ ، دەبویا رووسەکان هەر ئاگیان لە بارودۆخی نیوخۆیان
بایە ... ، کەچی دەبینین رژیمی ئەو سەردەمە ی سوڤیت هەموو جوړە
پارمەتی یەکی مادی و مانایی کەمال ئەتاتورکی دەدا تاخستیه سەرلنگ
وکوماری پێ دروست کرد (ئەمە لەکاتی کدا کە میللەتان ی ئەو سەردە-
مە ی تورکیا زوور بەدرندە یی لەنیو دەبران) و جگە لەمەش دەبیژن گواپە
" ئەمریکا تەنیا وولات بوو کە بۆمبای ئاتۆمی هەبوو " (۱۸) ، یا
خود دە بیژن "گەر سوڤیت لەسەر کوردی بگردایەتەو ، ئەوا دەبوو بە
جەنگی سی یەمی جیهان ی " (۱۹) .

ئىران لەبەدەستەينانى نەوتى باكورددا . كاتىكيش سۆڧىت ئەو سۆزەى
لەحكومەتى قەوام سەلتەنە وەرگرت كەنەۋتبان پىبدرى ، ئەوجا پشتگىر
- ى خۆى لە فرقهى ديموكراتى ئازربايجان وجوداخوازە كوردەكان وەستا
- ندە . ھاونىشتمانى ئەو نىۋچەيەش كەوتنە بەر لىشاۋى خويىن و بەھەزا
- ران قورىانى درا " (۱۴) .

شايانى باسە كەدەوروبەرى سالىك تىپەربىو بەسەر ئەۋەدا كە ئىنگلىز
و ئەمريكا داۋاى نەوتى باكورى ئىرانىيان دەگرد ، ئەوجا سۆڧىتەش بۆ
دەستكەۋتەكانى لە ئىمتىيازى ئەو نەوتە كەوتە خويى و لەو روۋەشەۋە لە
مەسەلەى گوردو ئازربايجانى باشر دەست نەكەوت كەرژىمى قەوام سە
- لئەنەى پى چاوترستىن بكات . بەلام ئەو سىياسەتە دوو فاقانەيەى سۆ-
ڧىت زوو ئاشكرا بوو ، بەتايبەتى دۋاى چوونى قەوام سەلتەنە بۆ مۆ-
سكۆ و چاۋپىكەۋتنى لەگەل ۋەزىرى ھەندەرانى ئەۋى مۆلتۆۋف دا . لە
كۆتايى كۆبوونەۋەكەياندا ھەر دوو سەرەك ۋەزىرانى مۆسكۆ و تاران
گەيشتىبوونە (۱۵) . كەلەۋىدا ھەردووكيان توانىبوو
- يان لەمەسەلەى نىۋخۆى ئىران و نەوتى باكورددا يەكدى قەناعەت پى
بكن .

پاش ئەو دانشتنەى نىۋان نوينەرانى مۆسكۆ و تاران ، سەرلەنۆى سۆ
- ڧىت " فەرمانى بەحىزبى تودە دا كەلەگەل ڤرژىمى قەوام سەلتەنەى
دژ بەجەماۋەرى ئىران خۆ نزيك كاتەۋە ، ولە ئەنجامىشدا (۳) ئەندامى
حىزبى تودە چوونە ۋەزارەتى سەلتەنەۋە " (۱۶) .

سەبارەت بەمەسەلەى كوردىش ، شايانى باسە كەجاريكى دىكەش لە
فەرھەنگى سۆڧىت دا سەرەۋنگوون كرا ، ۋەھىچ چەشنىك لەمەسەلەى
نىۋخۆى ئىراندا لەگەل قەوام سەلتەنەدا باسىشى لى نەكرابوو .
ئەوجا پاش كشانەۋەى لەشكرى سوور لە ئىران ، سۆڧىت كوردى واتى
گەياندىبوو كەگوايا لەگەل ڤرژىمى تاراندا رىك كەۋتوۋن كەمەسەلەكەى
بەرپى يەكى " ئاشتى خوازانە " چارەسەر دەكرىت ... . تەننەت بەر
لەۋەى لەشكرەكەشيان بکشىننەۋە ، رووسەكان بە قازى مەحمەدە يان
ڤاگەياندىبوو كەخۆى وسەركردەكانى دىكەى كۆمارى مەھاباد خۆ ئامادە

كانی چەك سازی وشیركەتەكانی نەوت نەقابهی كریكاران دامەزرێنن و
 داواكاری كاركەران پێش چاویخەن ، یا مان بگرن ... هتد ! (۱۱) .
 بەكورتی بەكەمی پاراستن وریزگرتنی تەواوی دەستووڕو دەسەلاتی
 ئێران و سیا سەتی هاوپهیمانه زلهیزهكان . تەنانەت حیزبی توده هیند
 - ه بەمل كەچی و بەدلسۆزی یهوه ئەو بریاره جی به جی دەکرد كار گه-
 یشتیووه ئەو ئەندازەیهی كەبه هاوكاری و یشتیوانی كردنی ئەمان لەگه
 - ل پزیمی قهوام سەلتهنەدا گه پورهترین بزووتنهوهی كریكارانی ئێران
 كە له پووشپه پری ۱۹۶۶ دا هەلگیرسابوو كۆتایی پێ بیت " (۱۲) .
 شایانی باسه كەبەر لەسەر كەوتنی یەكجاره كی سۆڤیت به چەند مانگیك
 بەسەر ئەلمانیای نازیدا ، هەلۆیستیان تەواو بەرامبەر توده و كورد و
 نازەریهكان گۆرپا . ئەوجا سۆڤیت پێ ی وابوو كە پێویسته توده ببینە
 جموجۆل كەر و سیاسەتچی مهیدان و به كەم دەمراستی خۆیان لەگه ل پز-
 یمی قهوام سەلتهنەدا . مەسەله ی كوردیش هاتەوه فەرهنگی سیاسی
 سۆڤیت و هاتووچۆی نوینەرائی كورد بو باكو دەستی پێ كرد و گفتوگو
 - ی نیوانیان گەرم بوو . تەنانەت سۆڤیت هیندە دل نەرم ببوو ، كە " ما
 - فی خودموختاری له چوارچێوهی نازربایجاندا به كورد پەوادەبینی "
 بەلام سەبارەت به نازەریهكان پێ ی وابوو كە دەبیت نازربایجانی ئێرا
 - ن و سۆڤیت پێكهوه بلكینرین و كۆمارێکی نازربایجانی یەكگرتوو دا-
 بمەزیت " . (۱۳)

پاش ئەوهی حیزبی توده ی ئێران به چهشنی كی ئابرو بهرانه خۆی له كا
 - ر خست و سەر كرده كانی پەنایان برده بەر پزیمی كۆنه پەرستی ئیسلام-
 می ئێران . ئەو پەرده یهشیان لە پرووی سیاسەتی ووشك هە لاتووی ئەوچه
 - ند سالی حیزبه كەیان رامالی و تاوانەكانیان بەرامبەر بزووتنهوهی
 نازادبخوازی ئێران و چاره نووسی میلیه كانی خسته پروو . ئەوه تا سكر-
 تیژی گشتی ئەو حیزبه كیان نوری سەبارەت به سیاسەتی

ئەو دەمە ی سۆڤیت وادەبیژی " یه كیتی سۆڤیت له هوشیاری یهوه ئەو
 سیاسەته ی بەرامبەر بهو جیا بونوهیه (مەبهستی له جیا بونوهیه ی كور
 - دستان و نازربایجانه . ك - ع) كرد تاگوشار بخاته سەر حكومهتی

- کردنی ئاشکرای کۆمهلهی ژیکاف دا ، له نوۆه‌مبه‌ری ١٩٤٥ له مه‌له‌یه
ندی کولتووری کوردی سوۆقیتی " (٩) له‌مه‌هاباد بریاردرا که له‌وه‌و دوا
ده‌بی‌ت کورد " خه‌باتی دیموکراتیانه " بکات. ته‌نانه‌ت پێشه‌وا فازی
مه‌حه‌مه‌د له کۆبوونه‌وه‌یه‌کی گشتی دا به‌ئاشکرا ئه‌وه‌ی را‌گه‌یاندی‌بو که
" له‌ژێر درووشمی دیموکراتیدا کاربکری‌ت وله‌و باره‌یه‌شه‌وه برا پرۆسه
- کان سوۆزیان دا‌وه که له درووستکردنی حیزبیکی نوێ دا یارمه‌تیمان
بدهن " . (١٠)

ئایه ئه‌وه هه‌لوپۆستیکی نیو نه‌ته‌وه‌یی‌یانه‌ی راسته‌قینه‌ی سوۆقی‌ت
بوو به‌رامبه‌ر به چاره‌نووسی میلیه‌تیکی بن ده‌ستی دا‌رزاوی وه‌که‌ کورد ،
یاخود له خسته‌ بردنی وکات به‌سه‌ر بردن وبه‌هێزکردنی ده‌سه‌لاتی خو‌-
یان بوو له کوردستاندا ؟ . خو ئه‌گه‌ر له‌و را‌ویژ کردن و دل‌به‌ کورد
سووتاندنه‌ دا راستگو‌ بوونایه ، ده‌شبوایه به‌ درێژایی سا‌له‌کانی شه‌ر
هاوکاری گوردیان بکردبایه و له‌گه‌ڵ به‌لینه‌کانی خو‌یاندان به‌وه‌فا بانا-
یه ، یان به‌ لایه‌نی که‌مه‌وه‌ ری‌ی کارکردنی سه‌ربه‌خو‌یانه‌ یان له کورد
نه‌گرتبایه . چونکه مه‌سه‌له‌ی کردنه‌وه‌ی خانوویه‌کی کولتووری کوردی-
سوۆقیتی (شایانی باسه که‌له‌هه‌موو ئی‌راندان مه‌له‌بندی به‌و چه‌شنه‌یان
کردبووه نه‌که‌ به‌ته‌نیا له کوردستاندا) وه‌یانی چه‌ند ما‌کینه‌یه‌کی چاپ
کردن ونا‌ردنی ژماره‌یه‌که له‌ لاوی کورد بو‌ خو‌یندنگه‌کانی باکو‌ وته‌وریز
بریتی نین له‌جی‌به‌جی‌ی کردنی چاره‌نووسی میلیه‌تیکی . هه‌ر به‌و چه‌شنه
- ش ناتوانین بێژین که سوۆقی‌ت رزگار که‌رو دوستی میلیه‌تانی بن ده‌-
ست بووه .

شایانی باسه که ئه‌و هه‌لوپۆسته‌ی سوۆقی‌ت ته‌نیا به‌رامبه‌ر به کورد وا
نه‌بووه ، به‌لکو به‌رامبه‌ر به حیزبه توده‌که‌ی خو‌شیان هه‌ر وابوو . بو
وینه سوۆقی‌ت چه‌ند مه‌رچی‌کی بو‌ کارکردنی ئه‌و حیزبه دانابوو ، که‌به‌ر
له‌هه‌رشتی‌که‌ ده‌بوایه له بن ده‌سه‌لاتی رژی‌می ئی‌راندان بی‌ت ؛ واته "حیز
- بیکی ره‌سمی وقانونی بی‌ت ... به‌ هیچ چه‌شنی‌که‌ نزیک‌ی بی‌ری سه‌ئو
- کیسیزم و کۆمونیزم نه‌که‌وی ... پاریزگاری ته‌واو له هه‌لوپۆستی هاوپه
- یمانان ، شوروی وئینگلیز و ئه‌مریکا بکات ... نابی‌ت له کارخانه‌-

- نی دهسه لاتی تهواوی خوئی له کوردستان و ئازربایجاندا دهدا ، لهو با-
هشهوه دژ نهبو که به نهی نی جموجوئیکی سیاسی لهو دوو نیوچه به دا
هه بییت ، به مەر جیک ئەو بزوتنه وه به له ژیر چاودیری و ده سه لاتی خویدا
بییت ، چونکه جموجوول و فرۆنتیکی بهو چهشنه بو سوؤیت گرنگ بوو ،
به تایبهتی مهترسی لهوه هه بوو که دوا رۆژ گۆرانیکی سیاسی له تاران
روویدات و له بهر ژه وهندی خو بان نه بییت و پیلانه کانیان ئاوه ژوو بیته وه .
ئهمه له کاتی کدا که چاره نووسی شه ری جیهانی ش هیشتا روون نه بو بووه .
شایانی باسه که له کوردستاندا ئەو دهمه ته نیا حیزب که جموجوولی
سیاسی هه بوو بییت کۆمه له ی ژیکاف بوو که به دلئی هاو به یمانه کان نه بوو ،
چونکه ههر وهک ووتمان نه ده سنکردی ئەوان بوو ، نه ده شی ویست چاره نو
- و سی کورد بکه و یته به ده له لاتیان . جانا ساله کانی ۱۹۶۵ ییش هه موو
یار مه تیدانیکی سوؤیت بو کورد له چوار چیه وی بهر ژه وه نری و ئاره زوو ه
- کانی خویدا بوو نهک پالپشتی کردن و پته و کردنی بزوتنه وه ی کوردا -
به تی . سه ره تای ئهم سیاسه ته شیان له نه هه یشتن و له نه یو بردنی کۆمه له ی
ژیکافه وه ده ستی پی کرد ، به تایبه تی دوا ی گۆرینی حیزبی توده بو فیر
- قه ی دیموکراتی ئازربایجان ئیدی سوؤیت به ته واوی ئەوه ی خستبو وه
مییشکی سه ر کرده کانی کورده وه ، که ژیکاف ناتوانییت ه یح به کییک له ئا
- مانجه کانی پی سه ر که و تنی دیموکراتی له جیهاندا به ده ست بی نی .
بو به به ره وه ام ده یانگوت که بزوتنه وه ی کوردی پیویستی به حیزبیکی
دیموکرات هه به ، و ئەو دهمه ش سوؤیت ده توانییت هاو کار ییتان بکات .
ئهمه جگه له وه ی سوؤیت به ئاشکرا ده یگوت که کۆمه له ده سنکردی
ئینگلیزه کۆلونیالیسته کانه ... ته نانته راپه رینی ۳ ۱۹۶ ی بارزانی
- شیان به وه تا وانبار ده کرد که " بزوتنه وه به یه کی نه ته وا به تی سه ر به
هه موو کوردستانی گه وره به " ، وجگه له وه قازی مه حمه مه دو سه ر کرده کا
- نی دیکه ی ژیکاف بیان واتئ گه یانده بوو که " بارزانی جاسوسی بهر -
بینانیایه و ده بییت وهک گومان لیکرا و یک حسیبی بو بکری " (۸) .
جا ئەوه ی سوؤیت ویستی ، سه ر کرده کانی کورد جئ به جئ بیان کرد به تا
- به ته تی پاش ئەوه ی که هه مووی دوو مانگییک تیپه ری کردبوو به سه ر کار

- دانی بزووتنه‌وهی کوردایه‌تی له‌و به‌شه کوردستانه‌ی ژێرده‌سه لاتی به
 - ریتانیادا چ له‌گه‌ڵ ئەو په‌یمانە و چ له‌گه‌ڵ به‌رژه‌وه‌ندی یه‌کانی دیکه
 - شیاندا ته‌واو هاو ناهه‌نگ بوو ، هه‌ر له‌به‌ر ئەو هۆیه‌ش بوو که‌ ئینگلیز
 - هه‌کان له‌ویدا له‌شکری ئێران نیان هێشتبووه ، و مه‌به‌ستیشیان چاوترسا
 - ندنی کورد بوو . خو ئەگینا ئینگلیزه‌کان هه‌ر خۆیان هه‌موو شت بوو-
 ن و سنووری ده‌سه‌لاتیشیان بو له‌شکری ئێران ده‌ستنیشان کردبوو .
 به‌لام به‌پێچه‌وانه‌وه له‌نیۆچه‌ی مه‌هاباد دا که‌هیچ له‌شکرێکی ئێرانی
 تێدا نه‌ماوو ، سوڤیته‌کی سیاسه‌تیکی دووفاقانه‌ی له‌گه‌ڵ کورد دا به‌کار
 دینا و لیڤه‌شدا له‌کورتیه‌کی ده‌دوین .
 پێ ده‌چیت که‌ تائه‌ورۆش هه‌ندیك که‌س چه‌زبان لی بیته‌ وه‌ک "پێشکه‌و
 - توخواز" یك بناسرین . بۆیه هه‌رچی بلا و کراوه‌یه‌کی تر که‌ته‌عبیر
 له‌ بیرورای ئەوان نه‌کات ، زۆر به‌ خشکه‌یی نیوی "کۆنه‌پرستی"
 لی ده‌نین . به‌تایبه‌تی ئەمه‌ کاتیک خۆیا ده‌بیته‌ که‌ له‌لیکۆلینه‌وه‌ی
 رووداوه‌ میژوویی به‌کاندا سیاسه‌تی سوڤیته‌ش ده‌نرخیندریت . ئیدی
 ئەو "پێشکه‌و توخوازانه" واهه‌ست ده‌که‌ن مه‌به‌ست ته‌نیا له‌و نووسینه
 "تاوانبارکردنی سوڤیته" (٧) . راستی یه‌که‌ی ئەوه‌ تۆمه‌تیکی بی بنا
 - وانه و کاریش ناکاته سه‌ر هه‌یج نووسینیکی بابه‌تانه‌ی ژیربیژانه . پا
 - شان ئەو "پێشکه‌و توخوازانه" ده‌بی ئەوه‌ باش بزانی که‌ له‌ توڤزینه
 - وه‌ی هه‌ر قوناغیکدا پێویسته هه‌لوێسته و سیاسه‌تی ئەو وولاتانه‌ی
 پێوه‌ندی یان به‌ مه‌سه له‌که‌وه یه‌ بخرینه‌ روو . جا گه‌ر له‌ هه‌ندیك قو-
 ناغدا زیده‌تر پێوه‌ندی به‌ سوڤیته‌وه هه‌بیت ، ئەوا چارنی‌یه و ده‌بیته
 پتر له‌سیاسه‌تی سوڤیته‌ بکۆلرپه‌ته‌وه ، وله‌هه‌مان کاتیشدا درۆ له‌گه‌ڵ
 خۆمان و میژوو دانه‌که‌ین .
 له‌ سه‌له‌کانی شه‌ری دووه‌می جیهاندا ئەوه‌مان بو ئاشکرا ده‌بیته‌ که‌
 پاش بریاردانی ره‌سمی سوڤیته‌ له‌ پاراستنی خاکی ئێران ، له‌ژیریشه
 - وه هه‌ولێ ده‌دا پێوه‌ندی نیوان خۆیان و ئێران به‌ هه‌یزبکات . ئەم پێو-
 - هندی یه‌شی سه‌ره‌تا به‌دانی چه‌ند چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی‌یه‌کی قورس به‌ئێرا
 - ن مسۆگه‌ر کرد . له‌ لایه‌کی دیکه‌ش هه‌ولێ مسۆگه‌ر کردن و چه‌سپاند

- دایه‌تی وه‌که هه‌ندی‌ک کەس پێ‌ی وایه کەبه‌هاتنی له‌شکری سوور ده‌ستی پێ‌کردوه، بېروپرایه‌کێ هه‌له‌ی دوور له‌راستی یه . چونکه نه‌و بزوتنه
- وه‌یه مێژوویه‌کی گه‌له‌ک له‌وه کۆنتری هه‌یه، و بگه‌ر سوڤیته‌ وه‌ک " پز
- گارکه‌ریک" له‌ دوورو نزیکه‌وه هه‌یج یه‌کیک له‌ مازه‌کانی کوردی به‌ نه‌
- نجام نه‌گه‌یاندوه، (سا لانی بیست و سی به‌کان شۆر شه‌کانی کورد
- بووه (1)) وه‌ له‌ ساله‌کانی شه‌ری دووه‌می جیهانییدا سیاسه‌تیکی ریفۆر-
- میستانه‌ی به‌رژوه‌ندپه‌رستانه‌ی له‌مه‌سه‌له‌ی کورد دا هه‌بووه، که‌هه‌ر له
- م ووتاره‌دا زیده‌تر له‌سه‌ری ده‌دیڤین. دووه‌میان : ته‌گه‌ر بێژین چا لا-
- کی سیاسی و بزوتنه‌وه‌ی کوردایه‌تی له‌ نیوچه‌ی مه‌هابادی ژێر ده‌سه-
- لاتی له‌شکری سوڤیته‌ دا به‌هێزتر بووه وه‌ک له‌ نیوچه‌ی کرمانشانی ژ-
- یژ ده‌سه‌لاتی ئینگلیزه‌کان، نه‌وا پێوه‌ندی به‌م چهند هۆیه‌وه‌ بووه :
- (1) هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی به‌دریژایی هه‌موو قوتاهه‌ مێژوویی به‌کان له
- نیوچه‌ی مه‌هاباد و ده‌وروشته‌که‌ی به‌هێزتر بووه وه‌ک له‌ نیوچه‌ی کرما
- نشان، نه‌مه‌ش به‌حوکمی نه‌وه‌ی نیوچه‌ی مه‌هاباد مه‌لبه‌ندی کولتووری
- و جموجۆلی کوردایه‌تی بووه، ورژیمه‌کانی ئێران به‌رده‌وام قورساییی
- سیاسه‌تی په‌گه‌ز په‌رستانه‌یان له‌ویدا سه‌قام گیرکردوه . هه‌مان راستی
- ده‌توانین سه‌بارته‌ به‌ سولیمانی و شاره‌کانی دیکه‌ی خوارووی کوردستا
- ن هه‌ست پێ‌ بکه‌ین .
- (2) وه‌ک له‌مه‌وبه‌ر باسکرا، به‌دریژایی مێژوو ئینگلیزه‌کان دژی هه‌-
- موو بزوتنه‌وه‌و شوپ شیکێ ئازادبخوازانێ کورد بوون . به‌تایبه‌تی
- له‌ سه‌رده‌مه‌دا و له‌ پوژه‌لاتی کوردستاندا که‌ کۆمه‌له‌یه‌کی وه‌کو ژیکا
- فیش نه‌هه‌بووه جموجۆلی سیاسی و داوای کوردستانیکێ یه‌گه‌رتووی
- سه‌ربه‌خۆی ده‌کرد، بێگومان ئینگلیزه‌کان هه‌موو هه‌ولێکیان ده‌دا بزوو
- تنه‌وه‌ی کوردایه‌تی لاواز بکه‌ن و پێ‌ی په‌ره‌سه‌ندنێ نه‌دن، مه‌ترسی
- هه‌ره‌ گه‌وره‌شیان له‌ده‌ست دانی کانه‌ نه‌وته‌کانی که‌رکوکێ ژێر ده‌سه‌لا-
- تیان بووه .
- (3) به‌ی ئی په‌یمانێ مۆرکراوه‌که‌ی نیوان چهرچل و رۆزفلت و ستالین،
- پارچه‌ بێر دانی خاکی ئێران مسۆگه‌ر کرابوو . جا کپکردن و پێ‌ نه‌

بیت ئه‌وا هه‌رچی لادانیکیش گهر له‌هه‌لۆیستی بزووتنه‌وه‌ی پزگاریخوا
- زی میلیه‌تانی ژێرده‌ستهدا رووبدات هه‌مووی ئه‌نجامی کارتی‌کردنی
سیاسه‌تی به‌رژه‌وه‌ند په‌رستانه‌ی ئه‌و زله‌پزانه‌ خۆیان و هه‌ر ئه‌وانه‌ که
زرووفیکی نه‌ئانه (سلبی) و با بۆ بزووتنه‌وه‌ی ئه‌و میلیه‌تانه‌ درووست
ده‌که‌ن که‌به ئامانج نه‌گهن .

کو‌بوونه‌وه‌ی ۱۱ دێسه‌مه‌ری ۱۹۸۳ ی نیوان هاوپه‌یمانه‌کان، سو‌فیت
و ئه‌مریکا و به‌ریتانی که " ریز له‌ ته‌واویتی پاراستنی خاکی ئی‌ران
بگیریت " نه‌پا له‌ به‌ر ئه‌وه‌ نه‌بوو که‌مه‌ترسیان له‌ئه‌لمانیا‌ی نازی هه‌-
بوو ئی‌ران داگیر بکات . نه‌خێر ، چونکه‌ به‌ر له‌و کو‌بوونه‌وه‌یه‌ش هاو-
په‌یمانه‌کان ده‌سه‌لاتیان له‌ په‌زا کو‌زاخی سه‌ندبو‌وه‌ له‌ شوینی یه‌کی
دیکه‌یان دانابوو که‌ئه‌ویش ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر کوردستان و ئازربایجاندا
(واته‌ ئه‌و نیوچانه‌ی که‌ له‌شکری خۆیا‌نی تیدا بوو) نه‌بیت . به‌ل‌کو
مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له‌و ریزگرتنه‌ی خاکی ئی‌ران له‌ لایه‌که‌وه‌ دل‌نیا کرد-
نی ده‌سه‌لاتداری ئی‌ران بوو که‌ گوا‌یا هاوپه‌یمانه‌کان نیازیان پاکه‌ و
ده‌پانه‌وی پێ‌وه‌ندی نیوانیان به‌هێز بکه‌ن و کو‌مه‌کیشی پێ بکه‌ن ، له‌ لا
- یه‌کی دیکه‌ش مه‌به‌ست له‌ لاوازکردنی بزووتنه‌وه‌ی میلیه‌ته‌کانی دیکه
بوو ، که‌رێ ی ئه‌وه‌یان پێ نه‌دریت ده‌وله‌تی ناسیۆنالی خۆیان درووست
بکه‌ن و له‌ ئی‌ران جودابینه‌وه . جاهر وه‌ک چۆن ئینگلیزه‌کان به‌ ئاشکرا
نه‌پانده‌ویست که‌ بزووتنه‌وه‌یه‌کی چه‌کدارانه‌ له‌ کوردستاندا درووست
ببیت ، هه‌ر به‌ وچه‌شنه‌ش ئه‌وانی دیکه‌ به‌هه‌وای " بیروباوهری ناشتی
خو‌زانه‌ی " ئینگلیزه‌کان هه‌ل‌ده‌په‌رین و ده‌یانویست به‌هه‌مان پێکه‌ مه‌سه
- له‌ی کورد چاره‌سه‌ر بکریت .

جا هه‌ندیک‌ گۆنه‌ توده‌یی که‌ باسی " فریشته‌ی ئازاد " ده‌که‌ن و به‌رز
- گارکه‌ری کوردستانی داده‌نێن . نه‌ک ئه‌مه‌ هه‌ر له‌ راستی یه‌وه‌ دووره ،
به‌ل‌کو ئه‌و " فریشته‌ ئازادانه " له‌گه‌ل کارکردنی ئازادانه‌ی کوردیشدا
نه‌بوون ، ته‌نانه‌ت پێگه‌ی کارکردنی ئازادانه‌شیا‌ن به‌ حیزبه‌ توده‌که‌ی
سه‌ربه‌خۆشیا‌ن له‌ ماوه‌ی چوارسالی شه‌ردا نه‌دا‌بوو .
لی‌رده‌ا هه‌زده‌که‌م دوو خال‌ پوون بکه‌مه‌وه ، یه‌که‌میا‌ن : بزووتنه‌وه‌ی کور

شایانی باسه پاش ئەو هی ئینگلیزه کان هه بچیان به دهسته وه نه ما ، ئەو جا به هوئی مه سه له ی دیمو کرات چیتتی به وه ده بانویست کورد رازی بکهن وه به ئه ی خۆیانیدا راکیشن . له م رووه شه وه بۆ سه ره تا هه ول بیان ده دا که له ری ئه ی خۆی هیوای خوارووی کوردستانه وه کار بکه نه سه ر ژیکاف ، به تابه تی له چاره سه رکردنی مه سه له ی کورد دا به ری به کی "ناشتی خوا - زانه " و دوور خستنه وه ی له بزووتنه وه یه کی چه کداری (۵) . جا شه وه هه - مان سیاسه تی حه له بازانه ی دژ به کوردی ئینگلیزه کان بوو که دوای شه - ری به که می جه به انیش ده یان نواند . به لام ئەو ده مه ده بانویست کورد چه ک هه لگه ری نه ک بۆ به ده سه ته ئینانی مافی خۆی ، به لکو بۆ به کزا چوو - نی که مال ئەتاتورک و ناچار کردنی تاده ست له مه سه له ی وو لایه تی مو - سل هه لگه ری .

جا سیاسه تی ده ولته ئیمپریالیسته کان ، به تابه تی به ریتانیا به رامبه - ر به چاره نووسی کورد شتیکی نوی نی به و سه ره تا که ی ده گه ر بته وه بۆ نیوه ی به که می سه ده ی رابووردوو . بیکومان ئەو سیاسه ته تائه ورۆش به - رامبه ر به کورد هه یج نه گۆراوه .

جا وولاتانی پشت و په نای میله تانی چه وسا وه ش ده بانویست که لک له - و بارودۆخه وه ر بگرن ، و ده میک به نیوی یار مه تیدانی بزووتنه وه ی گه - لانی ژێرده سه ته (وه ک هاوکاری کردن و یار مه تیدانی سوؤقیت بۆ بزوو - تنه وه ی که مالیسته یان تورکیزه کان) دژی به ره ی ئیمپریالیستی رۆژ ئاوا ده وه ستان و ، ده میکیش به نیوی دژایه تی کردنی نازیسته کان (وه ک هاوکاری کردنی ره زا شا له گه ل ئەلمانیای هه تله ریدا) ده چوون هاویه - یمانیتی یان له گه ل هه مان ده ولته تانی ئیمپریالیستی رۆژئاوا دا چی ده - کرد . راسته له هه ر قوناغیکی میژوویی دا تاکتیک و به ره ژه وه ندی ده ست - نیشانی هه لوێست و سیاسه ت ده کهن و له خزه تی ستراتیژدا ده بن . به - لام نابیت ئەوه شمان به ر بچیت ، مادام خوبه ستنه وه هه یه به "تیوری - یه کی زانستانه " به رامبه ر بزووتنه وه ی رزگاریخوازی نیشتمانی ، به و پی به ش ده بییت له هه موو قوناغی کدا به ر له چاره نووسی ئەو میله تانه بکریته وه ، و ئەو هاویه یمانیتی به پرینسیپانه یه تاسه ربیت . گه ر وانه -

یهکیک بوو له هوکانی هیانی لهشکرهکانیان ومول بهستنیان له کورد
- ستان و نازر بایجاندا .

راستی بهکهی مه بهستی سهرهکی شو هاوپهیمانانه مهسهلهی دهستکه
- وتی نابووری و سیاسی خویان بوو ، چونکه ئیران ، بهتایبهتی کهنداو
- ی فارسی نیوچهیهکی ستراتیژی گرنگ بوو ، که بهرژوهندی بهکانی
خویان، تیدا دهسته بهر بکهزو بیارین ، ولهویشهوه بهره و نیوچهکانی
دهورپشتی دهست دریژ بکهن . لههه مان کاتیشدا دهیانویست هیزی
ئوپوزیسیونی ئیران به لای خویندا رابکیشن ، بهتایبهتی نهمه له هه
- لویستی سوڤییت دا خویا دهبوو که له نازربایجان و کوردستان دا ده
- بیویست چهند ریکخراویکی سهره خوئی درووست بکات . نهم ههلوئسته
- شیان دوای هاننیا بۆ کوردستان ئاشکرا تریوو ، دوای شهوی که بویا
- ن ده رکهوت شو دهه ههچ ریکخراویکی سیاسی کوردی نییه . لهو با
- رهیه شهوه وهک سهرهتایهک بهیاننامهیهکیان به زمانی کوردی بلاوکرده
- وه ، که لهویدا خویان به رزگار کهری کوردو میلله تانی دیکه ناساندبوو .
راستی بهکهی نهمه دهرفتهکی چاک بوو بۆ سوڤییت که سرنج و عهتفی
کورد به لای خویدا راکیشی ، چونکه له نیوان دوو شهری جیهانیدا
زلهیزهکانی رۆژئاوا نهک ههر بیران له چاره نووسی کورد نه ده کردهوه ،
به لکو راسته خووش پشتگه جو هاوبه شیان له سیاستی دژ به کوردی شو
هرژیماندا ده کرد که کوردستانی ژیردهسته کردبوو .

بۆ وینه ئینگلیزهکان که عیراقیان به کوردستانه که شییهوه له ژیر ده
- ستدا بوو ، زور به ووردی چاویان له جموجۆلی کۆمهلهی ژیکاف بوو ،
بهتایبهتی که لقیکیشی شهوده مه له خوارووی کوردستاندا هه بوو . تهنا
- نعت بۆ جاسوسی کردن به سهر کۆمهلهوه چهند جاریک راپیژگهری سیا
- سی ئینگلیزهکان له موسلهوه سردانی مههابادی ده کرد . لیردها گوما
- ن له وهدا نامینیت که ژیکاف به ههچ چه شنیک نهیویستوو بهیته ناله
- تیک به دهست ئینگلیزهکانهوه ، و ههر له بهر شهوش بوو که بهریتانیا
نهک له گه ل په ره سهندن و پیشکه وتنی کۆمهلهدا نه بوو ، به لکو دژی خوا
- ست و ناره زووی کوردیش بوو .

جا خوگرى نهدان و پاراستنى خوبه خوږى هوږه كى گرنډ بوو واله كو
 - مهله ى ژيكاف بكات تا روژانى دوا ته مهنى (۳ سال و دوو مانگ بووه)
 كارى سياسى و نهښنى و له هه مان كاتدا په روږده ى جه ماهه ربه هه ستيكى
 كوردانه ى ره سمن بكات (x) و ناپله هيه كى زور سر كه وتو وانه ش له ژير
 دروږ شمه گانيدا كوږيان بكانه وه. چونكه گومان له وه دا نيه كه ژ.كاف
 بى په ناو پيچ هه لوږستى خو ى به رامبه ر به ريتانياو سوږيت ده ستنيشان
 كړد بوو ، ونه بده ويست چاره نووسى كورد بكه ويته ده ستنى يان (۳) ، به
 پيچه وانه وم كو مه له ده يو بست له ږى ى وه گرتنى يارمته ى و پيوه
 - ندى دوستانه وه مافى كورد مسوكه ر بكات .

له م رووه شه وه ، گه م روږق به ووردى له گوډارى نيشتمان بكوږي ته وه ، شو
 راستى يه ى بو دهرده كهوى كه ژ.كاف چند به به ژنى (فريشته ى نازاد و
 چاوشينه كانى له شكرى سوورو شوږشى نوكتو به ردا) هه لي دا بيت ، هيڼده
 و زيده تربيش مه تح وسه ناى جواميرى و مروږق دوستى به ريتانياى گه ورو ى
 كړدو وه و تنانته ى ننگيزيشى كړدوته "خزمى كورد" (۴) . به هه مان
 نه ندازه ش نه وه ده بينين كه چون هاوپه يمانه زله يزه كان بو به ده سته ينا
 - نى به رژه و نه ربه كانى خوږيان كه وتنه خو نزيك كړدنه وه له كوردو سر كړ
 - ده كانى كو مه له ى ژيكاف ، به نيوى ديموكراتى ساخته و بريارى چاره نو
 - وسى ميله تان ، و ..... هتد .

جا هه نديك كه سى بيروړا قالب به ستوو تاشو روژ هه رده م له و قه وانه وه
 ده ژهنن كه گوايا "هاتنى له شكرى داگير كه رى هاوپه يمانه زه به لاحه كان
 تنيا به مه به ستنى دانانى سنووريك بووه له پيوه ندى نيوانى رها شا و
 نه لمانياى نازيدا" و "هاتنيان به رزگار كه رى ميله تانى ښران داده نين"
 كه چى له هه مان كاتدا خو له مه به ستنى سره كى هاتنى هيږو له شكرى نه و
 وو لانانه گيل ده كهن ، و زله يزيكيان ده كهنه چه وسينه رو داگير كه ر و نه
 - وى ديكه شيان ده خه له سينن و ده كهنه پاله وان و رزگار كه رو دوستى
 ميله تانى چه وساوه .

به ر له هه مو شتيك ده توانين بيژين كه هاتنى له شكرى هاوپه يمانه -
 كان تنيا له بهر نه و هوږه ى سره وه نه بوو كه باسى لى كرا ، به لكو نه وه

له چوارچراي مه هاباد دا

كهمال عهلى

پوژنامه نووسى ئەمريكايي رۆزفلت بهم جوړه ي سهارهت به كوډماری كورد
- ستان نو سيبوو " په پيدا بوون و گوړانى كوډماری بچووكى مه هاباد وميژ
- ووى كورت و له نيوچوونى له ناكاو ي به كيكه له پرووناكترين پرووداوه.
كانى ميژووى نو ي رۆژه لاتی نيوه پراست " .

به لى ، بويه كهم جار له ميژووى نه ته وه ي كورد دا دهسه لاتيكي سهر به
- خو له چوارچپوه ي كوډماریكي ديموكراتدا له به شيكي رۆژه لاتی كورد.
ستاندا دامه زرا و كورد بهرگيكي شادي له بهر خو كرد . به لام داخي گرا
- نم نهو دهسه لاته سهر به خو يه ههر زور زوو بووه قوربانى سياست وبه
- رژه وهندى نيو دهوله تان .

له ميژووى كورد دا رۆژى ره شى وهك ۱۵ ديسه مبهرى ۱۹۴۶ گه ليكن.
شايانى باسه كه نيمه ي كورد له هه موو نهو رۆژانه دا زور به پرتاوه ده كه وه.
ينه نووسين و بلاو كردنه وه چاپه مهنى و به گزدا چوونى نيمپرياليزم و
به نه علت كردنيان (زور چاكه و نه وه جي ي خو يه تى) ، كه چي له هه مان
كاتدا ده بينه له سهر كه ره وه ي بهر كه ي ديكه و بهر زگار كه ريشى داده نين ،
بى نه وه ي پچيك بير بكه ينه وه و پرسیاریكي ژيرنيژانه له خو مان بكه .
ين و بليين : نايه نهو پالپشتى و يارمه تيدانه ي كه به ره ي رزگار كه ر بو
- ي كردووين كامانه ، و تانيسته ج يه كيك لهو رۆژه ره شان بهان له نه .
ستوى كورد كه م كردوته وه ؟ خو نه گهر ده ليين وانى به و كومه كيان پى
كردووين ، له كوین و بو نابينرين ؟ كه سيش رى ي لى نه گرتوون ، با كه .
ره م بكه ن و بهر موون پچيكمان تى بگه يين .

خوینهری ئازیز

پاش تیپهری بوونی ماوهیهکی زۆر بهسەر دهرچوونی سی ژمارهی
" چوارچرا " نا ، وا ههر سی ژمارهکهی دیکهش له شیوهی کتیبولکه
بهکدا پیشکیشی خوینهرانی کوردی دهکهین .

لیڤهنا به پیوستمان زانی دوو خال بو خوینهران روون بکهینهوه :
۰۱ پروژهی کوردی وهک لهمهوبه ریش باسی لیکرا ، بهشیکی گچکهیه
له دهزگهی شارهوانی ستوکهولم . له سالی ۱۹۸۶ نا بریاری دهرکردنی
گوڤاریکی نا که (۶) شهش ژمارهی لی دهرچیت . شهوه بوو ههر لهو
سالهنا سی ژمارهی لی کهوته بهردهستی خوینهرانی کورد . به لام دهر
نهکردنی ژمارهکانی دی له کاتی خویدا هیج پیوهندی بهکی به کهمنتر
خهمی پروژهی کوردی یهوه نهبووه ، بهلکو به نهبوونی دهرامهت و یار
مهتی نهسانی دهزگهی شارهوانی یهوه ههبووه . لهگهڵ شهوشدا ناوای لی
بووردن له خوینهران دهکهین که ئهم سی ژمارهیهی دوایی به درهنگه به
به رههم هات . تهناوت شه ووتارانهی که لیڤهنا بلاو دهکرینهوه له
سالی ۱۹۸۶ نا نووسراون .

۰۲ پروژهی کوردی نا سه رهتای سالی ۱۹۹۰ ده مینی و پاش شهوه له
کار دهکهوی . لهو ماوهیهنا جگه له کارهکانی خوی ، پروژه چهند بهر
هه میکی کولتووریشی خستوته بهردهست ، که بهک لهوانه ئهم گوڤارهی
بهردهستانه .

پروژه هیواداره که ئهم گوڤاره دلویکی گچکه بیت له دهریای بزوتنه
وهی روڤنهبیری کوردی نا ، و گهر خزمهتیکهی بهو بزوتنهوهیه نهکردبیت
شهوا زیانیسی پی نهگهیاندبیت .

بهردهوام سهرکهوتنی شیوه و نهمری کورد دهخوازین

دهستهی نووسهرانی

چوارچرا

چوارچرا

نهورۆزی - ۲۶۰۱ ی کوردی / ۱۹۸۹ زاینی

خاوهنی - پرۆژهی کوردی یه

نرخي - ۴۰ كرۆنی سویدی یه ، ۱۵ مارکه بو دهرهوه

ژماره ی بانك - ۱۶۵۶ - ۴۶۸

بهرپرسیار - فهردا توران

دهسته ی نووسهران - مالمیسانیژ ، کمال عهلی ،

محمود لهوندی ، کهریم عبدالل

دهرهینانی هونهری - محمود لهوندی

وینهی گوڤارهکه - هونهرمهند لاله عبده ئەمین

ناوهرۆك

" کرمانجی خواروو "

(x) له چوارچرای مههاباد دا

(x) زمانی یهکگرتووی کوردی

(x) باخچهی شاعیران

(x) پیوهندی نیوان کورد و رووسیا

(x) فۆلکلۆر - گۆرانی ساوهر کوتاندنوه

(x) مهحهمهدهلی کوردی و چیرۆکی دووای سهرخۆشی ...

(x) کورته میژووویهکی کوردناسی له ئەلمانییا دا

" کرمانجی ژووروو "

(x) له بابته نغیسکار ، زمان و ئەلف بایی ، پهرتووکییت ...

(x) چند شاعیرین کلاسیکین کورد

(x) رۆژنامهگهری یه کوردی له کوردستانا باکور و له تورکیا

(x) ئەلیک و فاتیک (چیرۆکهک فۆلکلۆریک به زارافهی دملی)

(x) بهیاننامهی شیخ سهعیدی پیران

(x) گهرگهرینۆك ئان سواری به تهنی

(x) هونهرمهندهکی کورد ، لاله عبده ئەمین

چواہرا

گوفار نیکی، گولتوری، گشتی، یہ

